

A HUNYADMEGYEI
TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT
ÉVKÖNYVE

AZ 1885-IK ÉS 1886-IK ÉVEKRŐL.

NEGYEDIK KÖTET.

SZERKESZTETTE

AZ IGAZGATÓ VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

KUN RÓBERT

TÁRSULATI TITKÁR.

BUDAPEST.

1888.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

Tartotta az 1885. évi közgyűlésen GRÓF KUUN GÉZA.

Az a ki fát ültet, azt nem egyedül magának ülteti, hanem az utána következőknek s meglehet, még a késő maradéknak is. Óhajt gyümölcséből részesedni, de nem tudja, részesülhet-e, óhajt árnyékában megpihenni, de pihenését biztosra nem veheti. Az idő járton jár és semmi szóra nem vár. Nem a magunk, de a mások által ültetett fa nyújtotta nekünk a boldog gyermekkorban az első gyümölcsöt s ennek árnyéka alatt üztük játékainkat. Ajkunkon kérdés nem lebbent az ültető neve s kiléte iránt. Élveztük a szépen díszlő fa adományait teljes mértékben, mert gondtalanul járultunk hozzájuk. Később mintegy elismerésül azok emléke iránt, kiket talán földi szemünk nem látott soha, kiket talán még névről sem ismerünk, viszonzásul az ingyen jött ajándékért, mi is az ültetők sorába lépünk s fáinkat talán szintén ismeretlenek számára ültetjük, olyanok részére, kikhez személyes érdek nem köt. E zajtalan, a csendes visszavonultságban véghez menő és az arra kedvező évszakban esztendőnként megújuló foglalatosság: az emberiség egyetemes cselekményének jelképe és példázata. Egyik nemzetség a másik útjait egyengeti, a hegyekhez hasonlóan egyik a másik vállain emelkedik; a munkából kijutott mindegyiknek, de nem mindegyik élvezte fáradalma érett gyümölcsseit, azonban egy sincs, a melynek a jutalomból része ne lett volna, mert a munka egyszersmind jutalom is, sőt mondhatjuk, a jutalomnak java. Méltán nevezzük éltünk munkabíró szakát áldásosnak s boldognak azon perczeket, melyekben a jónak

és szépnek oltárain áldoztunk s kerestük a teljes igazságot, kerestük és nem haszontalanul, mert darabjait, töredékeit, részeit felfedezhettük s e darabok, ha paránysúlylyal mérjük is, akkor is becsesek, mert a gyémánt részei is gyémántok s az igazság legcsekélyebb töredéke is *igazság*. A nemzet-ségek egymásután elenyésznek s egymást követve letűnnek a munkaterről, de nem úgy enyésznek el, hogy utánok sötétség avagy alkonyati árnyék következze, hanem az általok fennen lobogtatott szövétneket átadják a maradéknak, a mely a szent hagyományként reája szállott fáklya fényénél a vizsgálatot tovább folytatja. A nemzetségek elmúlnak, de nem nyomtalanul, nem úgy, hogy magok után emlékjeleket ne hagytak volna, a melyekben az, a mi bennök halhatatlan volt, tovább él. Nevezzük ez emlékjeleket præ-historicus síroknak, Egyptom pyramisainak, Assyria szárnyas oroslányainak, a hellén templom peristylumának, forumnak Rómában, keresztény templomnak, avagy a jelenkor díszes középületeinek: ezen emlékjelek egytől-egyig az emberi nem fejlődő művelődésének emelkedő színvonalait jelentik.

A tudományos egyletek, ha rendeltetésöknek megfelelnek, hasonlatosak a kellően ápolt s termő talajba ültetett gyümölcsfához. Ha egy ilyen egyletet sikerült megalapítanunk, s élt bennünk a remény jövője felől, ha keblünkben bizalmat ápoltunk, a kezdet nehézségei közt, a létért folytatott küzdelemben, a kitűzött cél elérhetése iránt, ha teljes erőnkől támogattuk, midőn támogatásunkat annyira igényelte, ha félelem és csüggedelem nélkül néztünk fejlődése további mozzanatai elé, vajjon a mikor már érett gyümölcsével kínál, megfeledezhetnénk róla, elpártolhatnánk tőle, gyümölcsét visszautasíthatnók, a gondviseléshez szálló köszönet szavát szivünkben elnémíthatnók-e? Bizonyára nem. Eddig munka és bizalom kapcsolt hozzá, most ezekhez még egy új kapocs járult, a hálaérzeté, mely *Seneca* szerint az emelkedett lélekben a leghatalmasabb. Sorakozzunk tehát a hunyadmegyei történeti és régészeti egylet erős törzsű, szépen díszlő s fiatal korához mérten gazdagon termő fája körül! Bizalommal voltunk felőle, mert biztunk tényezőiben,

most az elért eredmények igazolják s egy-jarást a jövőre nézt fokozzák bizalmunkat. «Minden kezdet nehéz», túl vagyunk már a kezdet nehézségein; «az idő gyorsan lejár», hála Istennek! még idejében ébredtünk s az ügyre nézt végzetes lett volna további alvásunk, mert könnyen arra ébredhattünk volna, hogy már késő. Az halad hasznosan és biztosan, ki célját menés közben szem elől nem téveszti; üdvös haladás csak jó célra vezethet. Az egyesületünk elé kitűzött célt méltán üdvösnek tartja a művelődés barátja s gáncsolni valót benne csak az lát, kinek kényelmesebb a sötétség a világosságnál. E magasztos cél megközelítésére irányult eddigi munkásságunk. A jövőben sem fogunk másképen tenni.

A lefolyt egyleti évben az archæologia terén ugyanazok munkálkodtak legtöbbit és legtöbb sikerrel, a kik eddig is egyesületünk s a hazai régészet díszére s hasznára kiválóan munkások voltak. Választmányunk mélyen tisztelt tagja Torma Zsófia ő nagysága a dáciai régiségekről írt nagy munkáját már majdnem teljesen befejezte. Várva várjuk e minket oly közélről érdeklő mű megjelenését. Dévai múzeumunk nagy-érdemű igazgatója, Téglás Gábor, a római és római előtti bányászatnak megyénkben és a megyénkkel határos területen észlelhető nyomait kutatta, s ezen vizsgálatai alapján az ó-kori bányászatnak egy eddig csak vázlatilag feljegyzett, de kellőkép még le nem írt fejezetét írta meg. E nagy munkája a m. tud. Akadémia kiadványai közt fog megjelenni. Téglás a megyénk területén létező barlangokban tett kutatásait a múlt évben is folytatta, jelesen a Zámtól egész Boiczáig terjedő hegység barlangjaiban figyelemmel volt mind arra, a mi a modern vizsgálóra nézt érdekléssel bír. Tört. és rég. társulatunk tudós könyvtárnoka, König Pál, a Mithracultusról írott munkáját, melyen már néhány év óta dolgozott, ez évben befejezte. Szerencsét kívánunk neki e nagy munka befejezéséhez, mert a mindeneket igazgató bölcs gondviselés nem mindenkit ruház fel azon erővel és képességgel, hogy a megkezdett munkát véghez is vigye, «bátor szívekkel szerencse társalkodik», de egyszersmind a hazai tudományra nézt is szerencsésnek mondjuk azon időszakot, a melyben az ily munkák napvilágot látnak. Ha König eredeti tervénél

megmaradt volna s művében csupán csak a dévai Mithra-leletek leírására szorítkozik, akkor is egy igen érdekes könyvvel gazdagította volna hazai régészetünk irodalmát, de ennél többet tett, mert nem csak Dacia, hanem az egész nyugoti római birodalom összes mithræumait bevonta munkája körébe; hasonlított és különböztetett, a Mithracultus eredetéig felhatolt s innen végig kísérte fejlődése, változatai különböző phasisain át legkésőbbi alakulásaig, midőn részint a kereszténységhez alkalmazkodva, részint éles ellentétben vele, e keleti mythos a római birodalom nyugoti tartományaiban lassanként elenyészett. A prágai egyetem egyik nagyhírű tanára, dr. Jung Gyula, dévai múzeumunkból kilépvén, azt mondotta nekem, hogy azok, kik ezután a Mithracultussal behatólag foglalkozni akarnak, jól fogják tenni, ha a dévai Mithra-leleteket itt helyben tanulmányozzák. Ezen reánk nézve elismerő, örvendetes nyilatkozatához még csak egy pár szót teszek hozzá. Azok, kik ezentúl a Mithracultust alaposan fogják tanulmányozni, nem fogják König Pál könyvét nélkülözhetni. A történelmi tanulmányok terén az elmúlt egy-letli évben leginkább mélyen tisztelt elnöktársam, dr. Sólyom Fekete Ferencz, s tisztelt egyleti titkárunk, Kun Róbert, fejtették ki a legfigyelemreméltóbb munkásságot. Előbbi fajunk ősi nyomait kutatta meggyénkben, illetőleg e tárgyra vonatkozó vizsgálatait folytatta s folytatólag tanulmányozta a kneziatusok intézményét s történetét, utóbbi az ezelőtt egy századdal történt Hóra-lázadásról tartott választmányi gyűléseinken néhány igen érdekes felolvasást, a már ismert adatokat eddig ismeretlenekkel bővítvén meg, melyeket gondos utánjárással részint magán, részint közlevéltárakban, nevezetesen az erdélyrészi katonai parancsnokság nagy-szebeni levéltárában sikerült felfedeznie. Mind két történészünk szorosán ragaszkodott a magyar történetírás ősi hagyományához, a mely abban áll: a história igazságot mindenek felett helyezni s ennek minden egyebet alárendelni, kutatva a múlt idők tényeit menten a pártszellemtől, harag és gyűlölet nélkül, a szenvedélytől meg nem vakítva, a mely valóság helyett ábrándokat mutat, a jelent be nem vezetve a múltba, saját magunk és saját időnk nézeteit másoknak és más időnk-

nek nem tulajdonítva. Istvánfi, Verancsics Antal, Szamosközi, Pethő Gergely, Hidvégi Mikó Ferencz, Bethlen János a régiebbek közt, a közelmúltban Szalay László s Horváth Mihály, a jelenkorban Szabó Károly, Szilágyi Sándor e hagyományos történelmi iskola szellemében írták hazánk történelmét, s az a mit Benkő József mond ezek egyikéről, elmondható valamennyiről, «egyenes indulattal és a dolognak czifrázása nélkül» írták le a múltak eseményeit. Nagynevű történészeink ezen elvben teljesen megegyeznek a római történetírás nagy mesterével: Cornelius Tacitussal, a ki «Annales»-ei I. k. I. f.-ben ezen örökre emlékezetes szavakat írta: «sine ira et studio, quorum causas procul habeo». Ugyan ő «Annales»-ei III. k. 12. f.-ben azt írja, hogy a múlt történetei «integris animis diiudicandum». Történészeink nem Tacitus idézett helyeiből, hanem saját lelkiismeretök mélységéből, a bennök kiválóan nyilatkozó népszellem sugalataiból vették e vezérelvet. A magyar nemzet nemcsak nagy és dicső tettek által örökítette meg nevét, hanem egyszersmind a történetírás valódi hivatásával is bírt és bír maiglan. Nem minden népnek adatott azon tehetség a historiai igazságot menten a rokon és ellenszenv érzetétől tárgyilagosan nyomozni. Az ó-korban az ægyptomiak annyira gazdag történelmi irodalmok, jeles számú történelmi emlékeik daczára sem bírtak a történetírás valódi hivatásával, mert az önző érzést leküzdeni nem tudták; fejedelmeik, főhivatalnokaik, hadvezéreik oly érdemeket tulajdonítottak magoknak, melyek az őket megelőzött nemzedékeké voltak.

Múlt évi működésünkről a titkári jelentés kimerítően fog szólni.

Ezzel egyletünk 6-dik közgyűlését megnyitottnak nyilvánítom.

ELNÖKI MEGNYITÓ BESZÉD.

Tartotta az 1886-iki közgyűlésen GRÓF KUUN GÉZA.

Tisztelt közgyűlés!

Minden nyár meghozza életre hivatott gyümölcsseit s a végtelen időben nem lesz nyár, melyben a hő sugarak érlelni ne tudnának, mind addig, a meddig földünk netalántán oly physikai változásokat fog szenvedni, a melyek az évszakoknak eddig tapasztalt sorrendjét, az eddig érvényesült hatások és következmények szorosán összefüggő lánczolatát képesek lesznek megszakítani. Ekkor a régi nyár értelmetlenné fog válni s olyanná lesz, mint a saturnusi korszak a rómaiak emlékezetében, s mint minden őskorszak, a melyet a népek mythos alkotó képzelete ragyogóvá varázsolt s *arany korszaknak* nevezett. Az általunk ismert legrégebbi mythosokban is ott vannak plánétánk physikai fejlődésének mind azon mozzanatai, melyek felesszámú évezredekre terjedő történetének úgynevezett negyedik korszakában s az azt követő korszakokban létre jöttek. Az emberi élet ugyan rövid és mulandó, de az emberiség emlékezetét egykori viszontagságaira még az évezredek sem enyésztték el! A vizözönről p. o. a legtöbb nép mythosai tudnak. Az emberi nem első felléptével egyidejűleg élt állatok és növények a sárkányokról, szörnyetegekről, csodafákról és csodanövényekről fenmaradt elbeszélésekben, mondákban és mesékben mai nap is élnek s élni fognak valószínűleg még igen sokáig, egyik nemzedékről átszármazva a másokra, s idők folytán módosúlva a népies képzelet varázsvesszőjének érintésére, élnek s láthatók az eredetöket a messze régiségre felvezető országok, régi váro-

sok és családok hagyományos czímereikben. Ez volna az évenként óhajtvá várt nyár sorsa is egy oly *kataklysmos* létrejöttével, mely az érlelésre szükséges melegnek véget tudna vetni, de az argosi mythos szerint is a természet felett két istennő őröködik, u. m. *Damia* és *Auxesia*. Valamint a természetet átható tenyészeti erő soha ki nem merül, úgy az ismeretek fáján bármily gazdag termést is lásson mívelődésünk történetének valamelyik szerencsés korszaka, a következő nemzedék nem lesz kénytelen arra szorítkozni, hogy az egykor dús fán rajta felejtett gyümölcsökből táplálkozzék, s nem fogja egy virágtalan s örömtelen tavasz után a fát gyümölcs nélkül szükölködőnek szemlélni, hanem tenyészeti erejét kimeríthetlenség s magát végtelenül megújítónak tapasztalandja. Ezt a fát azonban nem könnyen s nem menten fáradalomtól közelíthetjük meg. Tüskét bokrot irtva, nehéz sziklát elhárítva, veszélyes örvény szélén járva, gyakran útatlan úton, mindig küzdelmek árán jutunk el leggazdagabb termő ágai alá, s csak ekkor vehetjük munkánk jutalmát s kapjuk a jónak ismeretével egyszersmind az erényt is, hiszen Areté *Alétheia* leánya. Ezért mondta *Methodius*, hogy az angyalok s emberek közt az a különbség van, hogy míg előbbiek Isten ingyen kegyelméből öltötték fel az erény tündöklő ruháját, addig utóbbiak azt magoknak szerezték meg. Kétségkívül az ember csakis önön igyekezetéből, küzdelmek után s fáradságok árán részesedhetik az ismeret drága kincseiben, ezeket csakis ilyen módon érheti el, illetheti meg s teheti sajátjává. Küzdelem nélkül nemcsak győzelem nincsen, de erő s erély sincsen, mert a küzdelem az erőnek fentartója s gyarapítója s erély nélkül erény se lehet. Nem hiában mondja a közmondás: «többet észszel, mint erővel», de a közmondás nem a philosophiai ész, hanem a nép-philosophia szava és szózata, s noha a földologban rendszerint igazat mond, tévedhetett a kifejezésben, valamint a jelen esetben tévedett is, mert az eszet az erővel hozta ellentétbe, holott az előbbi maga is erő, s az utóbbi alatt csupán csak az anyagi erőt érti, a jelentékeny jelző elhagyásával. A mit a nép-philosophia így fejezett ki, azt a philosophiai ész következőleg határozná meg: «többet a szellem erejével, mint a

nyers anyagi erővel», és ha méltó is, szükséges is az anyagi erőt tartós gyakorlat által edzeni s fokozni, mennyivel méltóbb és szükségesebb a szellemi erőt a tanulmány terén kifejteni mind inkább. A vizsgálat meredékei s örvényei közt elhaladó út a *Pallas Athenének* szentelt olajfához vezet biztosan és mi itt e helyen, egyletünk szerény munkakörében, e szent fának óhajtunk gondos ápolói s hű őrei lenni mindenkor. Boldog az az ország, a melyben a bölcsességnek olajfa-ligetei díszlenek, a melyekben az áldozatok soha meg nem fogyatkoznak, — a melyben lehetőleg számos iskolák egyengetik a közművelődés útjait s nyújtják az élet világosságát: *tradunt lampada vitæ*, a tudós nem csak köztisztületben áll, de szava érvényesülhet a közdolgok elintézése körül is és a szavazatok nemcsak számlálatnak, de mérlegre is tétetnek.

Nincs hasznosabb, nincs üdvösebb befektetés, mint az, mely a közművelődési célok előmozdítására fordíttatik, mert az ilyen ha nem is egyszerre s azonnal, de biztosan, és nem későre meghozza a tőle várt nyereményt, sőt többet hoz annál, mert ha az állambölcsesség egyébre nem számított, mint hasznos polgárokat nevelni iskoláiban, nevelhet olyanokat is, kik tudásunk határköveit elébbre viszik s részt vesznek a szellem hódító hadjárataiban, — kik az eszményi jókért, melyek nélkül nincs valódi előmenetel, sikeresen megküzdének s ezekért megküzdenni mindig készek, kik az ideál győzelmi zászlaját egykoron a meghódítandó magaslatok valamelyikére kitűzendik. A tanítás nemcsak az értelmi tehetségeket fejti, hanem egyszersmind a nemes gondolkodást és érzést is felébresztheti s kell, hogy felébreszsze, ébren tarthatja, és ha hivatásának megfelel, ébren is tartja, — nyomán ész, szív és jellem egyaránt képződnek, mert utóbbi a két előbbin épül s a háromnak mindenkor, bármi körülmények közt is, együtt kell járnia. Valamint a felvilágosúlt értelem soha sem önző s szívesen hallgat a szív nemes sugalataira, úgy a nemesen érző szív nem a sötétben, de az ész világosságában munkás s abban nyilvánul legtisztább fényében. Az ész és szív teljes összhangjának szép és szerencsés kifejezője a jellem; a jó életű embert, a *homo integer*-t e három alkotja együttesen.

Boldog az az ország, mely kulturintézményeit állandólag pártfogásában részesíti, melyben ezek nem keserű csalódáson s a csalékony remény ingatag homokján, hanem erős kösziklán alapúlnak, melyben ezeket a közérdeklődés melengető napfénye fejleszti s neveli mind többre és magasabbra. Ekkor és csak ekkor, így és nem másként válthatják be a kételkedők előtt kétségeseeknek s talán túlmerészeknek látszott ígéreteiket, melyek mindig feltételesen tétettek, habár a feltétel hallgatással is mellőztetett s csakis feltételhez kötöten valósulhatnak meg, t. i. úgy és akkor, ha a közérdeklődés tevékenyen nyilatkozik mellettök s gyorsan el nem pártol tőlük. Az ideig-óráig tartó érdeklődés, mely az egyik társulattól könnyen átcsap a másikhoz, hogy attól is idő múltával tovább szálljon, távol van attól, hogy valódinak tartható legyen. Az, a ki új dolgokon kapkod, s a kinek a régi unalmassá válik, hajlékonyságáról és semmiképen nem igaz meggyőződéséről teszen tanúbizonyságot. A valódi érdeklődés nem futóhomokon, hanem szilárd sziklán nyugszik s ez a szilárd szikla az erős meggyőződés.

Már többször volt alkalmam itt e helyen kifejtteni, hogy megyénkben, a szép Hunyadmegyében, egy történeti s régészeti társulat állandó fennállása s tartós virágzása nem mondom életszükség, mert ha élet alatt az emberi élet jól, rosszul eltelt éveit értjük, azok elmúlnak e nélkül is, de művelődésünk s a józan hazafiság egyik égető szüksége, mely nem szenved elodáztatást. Történelem nélkül s a történelemnek a régészet egyik segédtudománya, magunkat se ismernők, pedig az ó-kori bölcsészetnek *Sokratessel* kezdő korszakából felénk hangzik a szózat: γνωθι σεαυτον, s ahhoz a földhöz, melyen lakunk, csupán csak megszokásból ragaszkodnánk. Vajjon hoznánk-e áldozatot a mikor szükség van reá és gyakran van reá szükség, azon földért, melynek, mert múltját nem ismerjük, keblünkben jövője iránt sem táplálhatunk valódi érdeket, vajjon azt jogosan nevezhetnők hazánknak? A mulékony érdek s a megszokás, bármi édes is legyen, a föld rögéhez fűz, de nem a hazai földhöz. Azért lelkesülünk s hozunk kész örömet áldozatot, a mit szeretünk, s kérдем, vajjon szerethetjük-e azt, a mit nem ismerünk.

Vágy ébredhet fel bennünk az ismeretlen iránt, de a szeretet ellenállhatlanul az ismert felé vonz.

Ime nyolcz éve annak, hogy mélyen tisztelt barátom és elnöktársam, dr. Solyom Fekete Ferencz, a hunyadm. történelmi és régészeti társulat érdekében közzé tette ébresztő s lelkesítő szózatát, melynek hatását mai nap is érezzük, s érezni fogják azok, kik utánunk következnek mindaddig, a meddig a hunyadm. tört. és rég. társaság fennáll. E szózat következtében számosan megyénk ügybuzgó fiai közül és többen az ország különböző részeiből siettek az alapító tagok közé iratkozni. A társulat ilyenénképen megalapulván, néhány tagja azon a téren, melynek művelésére szövetkeztünk, oly kiváló munkásságot fejtett ki, mely a magyar tudományos irodalom figyelmét nemcsak feléjük fordította, hanem maga a társulat felé is. Gyűjteményeink évről-évre szaporodtak s évenként nagyobb azok száma, kik múzeumunkat megtekinteni Dévára jönnek. Azok, a kik kétségesek voltak társulatunk jövője felől, immár lemondtak kétségeikről, a közömbösek kezdenek érdeklődni, s ha volt olyan, ki ellenséges indulattal viseltetett iránta, az a művelődésnek s a világosságának barátja nem lehetett s megyénknek hű fia nem volt. De sietek hozzátenni, ilyenről nincs és nem volt tudomásom. Az, a mi leginkább fenyegetett mindjárt elején és még később is azoknak egy részénél, kiknek közreműködésére számítottunk, a dermesztő közöny volt, melynek szürke s baljoslatú fellegeit, hála legyen a jóra hivatott és életképes társulatok felett örökös gondviselésnek, az érdeklődés hódító napfénye megszakította; a felleg foszlánynya vált, reméljük, e foszlányok gyorsan és minél előbb el fognak tűnni társulatunk láthatáráról.

A nemzetek úgy alakúlnak, hogy számos tényezők következtében az őket kitevő elemek egy bizonyos meghatározott jelleget nyernek, mely az egyik nemzetet megkülönbözteti a másiktól. Ez a jelleg a népszellem nyilatkozataiban könnyen felismerhető annak, ki az általánosságokon keresztül, a dolgok mélyére hatni tud. Az egyik népszellem értelmi tehetségeinek valamelyikében a másikat felülmúlhatja, vagy alatta állhat, s ehhez képest a gondolat és képzelet birodal-

mában hivatásszerűleg azon a téren tűnhet ki leginkább, melyen tehetségeit legjobban érvényesíthette. A *syntheticus* ész alkot, az *analyticus* bonczol, a merész képzelet teremt, az okfűrkésző magyaráz, a *sylogismus* bizonyít, az *inductiv* ész a tapasztalati tudományok terén hódít, a *deductiv* következtet s a tudomány ezen irányok mindegyike által gyarapíttatik és bővül. De nemcsak ezen ethnikai különbségek fejtik meg s magyarázzák ki valamely népnek a tudományok valamelyike iránt viseltető vonzódását s azon jeles eredményeket, melyeket benne kivívott, hanem ezeken kívül a kedvező alkalom is latba vetendő, mely neki valamely tudomány művelésére adatott, azon kedvező alkalom, a mely nélkül művelődésünk történetében sok minden máskép alakult volna s vagy egyáltalában nem, vagy legalább sokkal később jött volna létre. Nem ok nélkül neveztetnek a babyloniak a csillagászat megalapítóinak, nem véletlenből történt, hogy Egyiptomban a történelmi ismeretek már a legrégebb időkben kifejlődtek. Országoként, sőt vidékenként változnak és változnak a talányok, melyeknek megfejtése azokra nézve, kiket a véletlen közelökbe helyezett, különösen vonzó. *Sphinx*, az ősrégi, a titokszerű *Sphinx* ábrázata nem mindenütt ugyanaz. Megyénkben a régészeti leletek nem csupán a római művelődésnek itteni maradványait tárják fel előttünk, hanem különböző kultur-áramlatok, kultur-állapotok, különböző népek kéziiparának s kereskedelmének látható jeleit őrizték meg számunkra s már ennél fogva is rászorulunk az összehasonlító archæologia mindazon adataira, melyekből az itteni talányok valamelyikére kívánt világosság áradhat. Azon városban, melyet Aristoteles a Duna jobbpartjára helyezett, a jelenlegi Szerbia egyik eddig még ki nem nyomozott helyén, vagy Portus Pilusban, a Natisone régi torkolatánál, vagy a Pontus Euxinus partvidékein, a kultur-áramlatok sokkal magasabb hullámokat vetettek, mint Daciának azon részében, melyre figyelmünk leginkább fordul, de itt is hullám-hullámra következett, s a mennyire a történelmi tudás fáklyája világít, keletnek nyugattal való érintkezéseit látjuk.

Régészeti kutatásaink közt, az archæologia azon terén, melynek művelésére vállalkoztunk, az összehasonlító régészet

módszere s eredményei reánk nézve nemcsak vonzó, hanem a velök való megismerkedés, tekintettel saját céljainkra, nagy fontossággal bír, lépten-nyomon haszonnal jár, sőt bizvást elmondhatjuk, *elkerülhetetlen*. Az ó-korban még azon népek is érintkeztek egymással, melyekről eddig azt hittük, hogy teljes elszigeteltségben egymástól, kizárólag önön magokból s önállóan fejtették ki művelődésüket. A XXI-ik ægyptomi dynastia sírjaiban *Ming* korszakából sinai illatüvegek találtak. A sinai taoismus theológiájában az ember nem csak lélekből és testből áll, hanem a testhez még egy az ægyptomi *ka*-val lényegében teljesen megegyező elem szövődik, a mely a halál után belőle tetszése szerint kimozdúlhat, ideiglenesen itt e földön járhat, kelhet, de gyakori bolyongásai után abba visszaszáll. Az ősök szelleme az utódokat végkép el nem hagyja, hanem ezen *ka* alakjában öröklik felettök. *Laó tseu* tanaiban az indiai befolyásnak világos jeleire találunk. Ezen érintkezési ponton kívül a sinai kultúra néhány árja törzsre s viszont azoké ő reá már oly régi időben gyakorolt észrevehető befolyást, mint azon korszak, a melyben a sinaiak *Su-tien* vidékében, délre a *Lob* tótól, árja népekkel közlekedtek. Az ægyptomiak egyfelől a sinaiakkal, indiaiakkal, Assur és Babylonia népeivel, a hittitákkal, más felől a phoenikiaiakkal, hellenekkel s a phoenikiaiak a hellenekkel s különböző thrák törzsekkel nem csak cserekereskedést folytattak, hanem a mindennapi élet szükségleteit kielégítő árukkal és a fényűzés és cultus tárgyaival együtt egyszersmind a művelődés elemeit is közvetítették egymásnak, ezekből egymásnak adva s egymástól kapva. Valamint a régi athéneiek lampadodromonjaikban az egyik meggyújtotta fáklyáját *Hephaistos* oltáránál s azt futásközben átadta egy másiknak, s a másik egy harmadiknak s így tovább, úgy a művelődés világa egy népnél se enyészik el a nélkül, hogy egy másik attól legalább egy éltető szikrát ne nyerjen és e szikra kedvező körülmények közt lángot vethet. Ez a művelődés történetének évezredes menete.

Egy visszapillantás azon működésre, melyet társulatunk néhány tagja kifejtett a régészet azon terén, melynek művelésére vállalkoztunk, meggyőzheti az iránta érdeklődőket a

felől, hogy az illető leletek megmagyarázásánál mindig kollő tekintettel voltak az összehasonlító archæologia hasonnemű tárgyaira. Választmányunk igen tisztelt tagja, *Torma Zsófia* ő nagysága, a dák leletek leírásánál a Daciával az ó-kori föld-abroszon határos országok, a dákokkal érintkezett népek hasonló kultus-tárgyaira lépten-nyomon figyelmeztet, figyelmeztetni meg nem szűnik. Társulatunk tisztelt könyvtárnoka s levéltárnoka, *König Pál*, a sarmizegethusai Mithra-leletekről írt nagybecsű tanulmányának értékét még azzal is nevelte, hogy a keleten s az egész egykori római birodalom területén előtalált mithræumok becses anyagát tanulmánya körébe vonta. Tisztelt múzeumigazgatónk, *Téglás Gábor*, a præhistoricus s a római arany-, vas- és kőbányászatról Daciában tartott jeles felolvasásaiban s erről szóló úttörő s nagyérdekű tanulmányaiban felhasználta mind azon anyagot, a melyet az ó-kori classicusok, egy Strabo, egy siciliai Diodor, az idősb Pli-nius és mások számunkra az ó-kori bányászatot illetőleg, jelesen Hispania bányászatáról, fentartattak. Választmányunk tisztelt tagja, *Mailand Oszkár*, a rumän népköltészet mythicus elemeit szép sikerrel hasonlította össze az árja népek megfelelő mondáival. Az eredeti mythosokat magában rejtő népköltészet vonatkozásában a későbbi irodalomhoz, úgy szólván a præhistoricus archæologia színvonalán mozog.

Ex oriente lux, — ex Africa semper aliquid novi! Erről győz meg a mívelődés története.

Üdvözlöm mind azokat, kik közgyűlésünkön megjelentek s ez által újabb jelét, újabb zálogát adták komoly érdeklődésöknek e társulat sorsa iránt. A tagokat kérve kérem, hogy sorainkban állhatatosan megmaradjanak. A nem tagokat arra kérem, siessenek magokat tagjaink közé felvétetni, legyen erre az első alkalom a mai gyűlés! Ezzel a hunyadm. tört. rég. társulat 7-dik közgyűlését megnyitottnak jelentem s nyilvánítom.

POGÁNY ADÁM EMLÉKEZETE.

Felolvasta a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat 1885. évi október h
14-én tartott választmányi ülésében KUN RÓBERT.

Szép és kegyeletes szokást honosított meg társulatunk választmánya akkor, midőn elhatározta, hogy elhunyt tagjai emlékezetét megújítva, azok fölött emlékbeszédeket tartat. Illő és méltányos dolog, hogy a választmány azok elhunytá fölött, kiket a közbizalom a társulati ügyek közvetlen intézőinek díszes sorába emelt, ne térjen egyszerűen napi rendre, hanem külön is lerója irányukban az elismerés adóját. És ez elismerés megilleti a választmány minden egyes tagját: megilleti azokat, kik tollal kezükben az irodalmi téren buzgólkodtak a társulat érdekében, és megilleti azokat, kik bölcs tanácsukkal itt benn az ülésteremben, s befolyásukkal ott künn a társadalmi élet mezején mozdították elő a társulat ügyeit.

Ez utóbbiak sorába tartozott *nagy-klopotivai Pogány Ádám*, kinek irányában a kegyelet és elismerés ez adóját akarom a választmány megtisztelő megbizásából leróni, midőn emlékezetét ez ülésben megújítani szándékozom!

Nagy-klopotivai Pogány Ádám született 1830. évi február hó 17-én Déván, hol anyai nagyatyja, gr. Kun Sámuel, akkora várparancsnok volt, ősi magyar nemes családból; atyja Pogány István volt, anyja gr. Kun Erzsébet. A Pogány család egyike a két magyar haza legrégibb családainak, mely eredetét a szt. István nejével, Gizellával bevándorolt Hunt és Pázmán testvérektől vette; igazolja ezt a fehérvári káptalannak egy 1330. évi szt. Mihály napján kiadott oklevele, melyben ezt olvassuk: «proinde ad notitiam universorum

harum serie litterarum volumus pervenire, quod nobili viro magistro Stephano, dicto Pogán, filio francisci de Genere Hunt-Pázmán stb.».

Pethő Gergely krónikájában a mohácsi gyásztéren elesett magyar főurak nevei közt előfordul a Pogány Zsigmond neve. A mohácsi vész után Pogány Miklós, jelentékeny aldunai birtokainak török kézre jutása után Erdélybe, névszerint Hátszegvidékére költözött, hol bizonyosan szintén kellett birtokának lenni. Nevezett Pogány Miklós unokái, Niagomer és Bakoch, Klopotivát megszerezve, elsőik használták a klopotivai előnevet. Nem lehetetlen, sőt nagyon valószínű, hogy Pogány Ádámunk valamelyik őse a nagy Hunyady Jánosnak dicső győzelmeiben társa és vitéz bajtársa volt. Ily ősök ivadéka a leggondosabb házi nevelésben részesült, s míg atyja hazafias erényeket oltott szívébe, addig a szerető édes anyja a legnemesebb érzelmeket csepegteté a fogékony ifjú kebelbe. A 30-as évek vége felé került Pogány Ádám a legnagyobb erdélyi fejedelem, a Bethlen Gábor által alapított legmagyarabb tanintézetbe, a nagy-enyedi főiskolába, hol hírneves tanárok fejlesztették benne a hazafiságot, tudományt és kötelességérzetet. Tanulmányait már-már bevégezendő volt, midőn az 1848-iki események miatt hirtelen és váratlanul meg kelle azokat szakítania. Nagy-Enyedről szülői házába tért vissza; szülői Hunyadmegyében a lázongó parasztok elől menekülendők, Magyarország felé indultak, de utjokból kitérítettén, Abrudbányára kerültek, hol Pogány Ádám atyja az oláhok által megöletett, ő maga pedig Hatvani őrnagy csapatába lépett; Hatvani seregének szétveretése után Kemény Farkas parancsnoksága alatt vett részt a szabadságharcban, míg végre a zsibói fegyverletétel után bujdokolva került haza Poklisára, hol minden más tér elzáratván akkor a magyar ember elől, a szülőitől reá maradt földeket művelve a gazdaságra adta magát, folytonos tanulmányozás által bővítve minden téren ismereteit. — 1853. évi október hó 15-én vette nőül demsusi Lukács Idát, ki 32 éven át hűségesen szerető hitestársa volt, kivel boldogan élt halála órájáig. E házasságot az ég gyermekekkel nem áldotta meg. — Az alkotmányosság visszaállítása után Pogány Ádám elhagyta falusi nyugalját, és ismereteit, szolgálatát

megyéjének szentelve, több ízben járási szolgabirónak választott meg; 1878-ban árvaszéki ülnök lett, ezen hivatalát élte utolsó pillanatáig tartotta meg. Példás szorgalmu és buzgó tisztviselő volt, igazságos, szigorú és pontos mindenemű ügyeiben; mint megyei virilista élénk részt vett Hunyadmegye minden közügyeiben; hivatalos elfoglaltatása nem gátolta őt abban, hogy a társadalmi és közművelődési téren is tevékeny részt vegyen; minden culturalis vagy hazafias czélú vállalatnál az elsők egyike volt Pogány Ádám; így iratkozott be alapító tagnak az alakulandó hunyadmegyei történelmi és régészeti társulatba 1880-ban. A társulat érdekeit, a hol csak tehetette, a leghatékonyabban mozdította elő; egyéb kisebb adományain kívül tőle kapta társulatunk azon gyönyörű Flóra-szobrot, mely mint a római szobrászatnak megyénkben talált egyik nagybecsű műkincse, méltó díszét képezi múzeumunknak. Mint társulatunk választmányi tagja szorgalmasan látogatta az üléseket, élénk részt vett tanácskozásainkban, kiváló része volt egyes, fontosabb határozathozatalokban, úgy hogy f. évi április hó 2-án hosszas szenvedés után bekövetkezett halála választmányunkra igazi veszteség volt.

Legyen áldott közöttünk emléke; szálljon reánk örökségül az ő buzgalma, az ő munkaszeretete, az ő kötelesség-érzete! —

ADATOK A VOLT ZARÁNDMEGYEI RÉSZEK TÖRTÉNETÉHEZ.

(Összegyűjté dr. SÓLYOM-FEKETE FERENCZ és ismertette Brádon, a hunyadmegyei tört. és régészeti társulatnak 1883. évi szeptember 23-án tartott fölolvasó gyűlésében.)

Ez alkalommal inkább ujjmutatásokkal szolgálni, mint komoly felolvasást tartani; inkább kissé csevegni, mint rendszeres dolgot mutatni be, föltett szándékom.

Mindenkit első sorban és igen természetesen az érdekel, mi közvetlen közelében van. Igen tisztelt hallgatóimat is bizonyára érdekelni fogja, ha a volt és az idők folyamán mind összébb szorított, majd beolvasztott Zaránd-vármegyének azon részei felől mondok valamit, melyeknek egyik kiváló pontján gyűltünk ma össze: terjesztendők — mennyire csekély erőnk engedi — társulatunk föladatainak, üdvös céljainak ismeretét.

E részeknek kiváló és főbb szerepét maga a teremtés, a természet szabta meg változhatatlanul és örök időkre. E szerep: a nemes fémek bányászata. Megszólal itt minden völgy és hegycsúcs, hogy hirdesse nekünk utódoknak: mily ősrégi e területen a bányászat.

De hát e nyomok kutatásával én nem foglalkozom. E teendő nálamnál hivatottabb munkásra talált társulatunk egyik kiváló tagjában, ki most és itt is szólni fog, névazerint Téglás Gábor úr.

Megbocsát azonban érdemes tagtársunk, ha némileg szakmájába vágok és fölemlíték egy adatot, melynek birtoában vagyok; és mely kedvencz foglalkozásom — a régi oklevelek, irásos hagyományok összegyűjtögetése közben került kezeim közé.

Körösbányán hivataloskodásom ideje alatt napi sétáim közben, megragadta már figyelmemet a Czebe község és Körösbánya határa között elpusztultan fekvő nagyszerű vízfogó s kombinált vízvezeték. Akkor azt mondták nekem, hogy az a rómaiaktól maradt. Azonban későbbi tapasztalataim meggyőztek, hogy rómaiak fém-, főleg aranybányászata ily vízvezetékre nem szorúlt. A római kisebbszerű vízmennyiséget igényelt mozsarakban megtört aranyának kimosásához. Többnyire ma is épen található s bámulatos tökélylyel égett agyagcsöveken kisebb-nagyobb távolságból vezették a római kornak bányaművelői a vizet. Ily vízvezető csövek jöttek napfényre Hunyad-vármegye több pontján; és múzeumunk már szép példányokat mutathat föl. A körösbánya-czebei vízvezeték későbbi korszakok szüleménye tehát. Én, némi okleveles nyomok után is indulva, hajlandó lennék legalább a teljes kiépítést Mátyás, a nagy Hunyadi János dicső fiának uralkodása idejére tenni.

Mátyás király fényűzéssel vette körül udvarát; törekednie kellett e kedvtelésének egyik czikkét, az aranyat birodalma határain nagyban kerestetni s előállíttatni. Ezt sehol sem tehette másutt annyira, mint Európának ezen egyetlen jelentékenyebb aranyvidékén. Akkor emeltethetett teljes befejezésre a szóban levő vízvezeték. Rendeltetése pedig nemcsak az arany stompolása, hanem pénzverő gépeknek hajtása is lehetett.

E körülményben leljük tán indokát annak is, hogy a Kendeffy családnak Körösbányán, 1462. évben kelt és Mátyás király által kiadott adománylevele szerint, melyet eredetiben is fölmutathatok, nevezett dicső királyunk ama helyen tartózkodott.*

Ugyancsak kezeim közt levő s a szász nemzeti levéltárban N.-Szebenben általam az eredetiekről másolt három darab oklevél bizonyításaként, arany forintosok verdéje már előbb működött Körösbányán. Sőt az oklevelek az aranyverde egyik mesterének nevét is föntartották számunkra.

* Az oklevelet közlöm a «Syl-völgy» című dolgozatom mellékletéül ugyanezen évkönyvben.

Az egyik oklevél kelt Nagycsűrön, 1445. évben és benne Hunyadi János szól Körösbánya közönségéhez. Megrendeli, hogy az akkor épen Nagy-Szebenben időző s arany forintosok verője Simont (*Symonem cusorem et factorem florenorum auri*) Körösbányán (*in ipsa Keresbanya*) bírt javaiban háborgattatni ne engedjék; hanem a négy bányaváros (*de opidis quatuor Banya*) polgáraiból alakult békebiróság hozott ítélete értelmében védjék meg.

Ez oklevél (1) által említett négy bányaváros: a mai Körösbánya, Czebe, Karács és Riska. Melyeknek lakosai csak kevéssel 1848 előtt és illetve után mondtak le maguk érdekes kiváltságaikról. Természetesen, mert az eredeti kiváltságos bányavárosi polgárok elpusztulván, a helyöket elfoglaló oláh pórok ama kiváltságokhoz maguk sem ragaszkodtak többé.

Ezen n.-szebeni eredetű és Körösbányán javakkal bírós ott hihetőleg az arany forintosok verését űző Simon mesterről szól eme másik (2) oklevél, mely Gyulán 1445-ben költ és több tekintetben érdekes. Először is tudtunkra esik, hogy Körösbányán birtokolt Maróthi László, macsói bán, kinek e birtokaiban tisztei, vajdái voltak, az oklevél szavaival élve: «*nobilibus viris Moga, Ladislao de Bolya, Stephano de Birtin, Johanni de Fenywpataka, Sorbán et Johanni de Ribicze Waywodis nostris.*»

Másodsorban érdekes Maróthi László macsói bán és körösbányai nagybirtokosnak e parancslevele azért, mert közel ötszáz évvel ezelőtt csak magyar nevét ismeri (Fenyűpataka) ama községnek, melyet ma Valeabrád néven hívunk mi magyarok is.

Végre a harmadik oklevél (3) Hunyadi Jánostól ered és Szászsebesen 1451-ben adatott ki. Abból tudjuk meg, hogy ugyancsak fönnebb is emlegetett Simon szász vette ki haszonbérbe a körösbányai bányák urburáját, bányaadóját, négy arany márkáért egy évre, vagyis — az okmány utóirata szerint — 112 arany forintért.

Az okmány ezen utójegyzete («*marcam quamlibet florenorum auri vigintiocto computando*») pénzügyünk múltja tekintetéből érdekes, mivel egy új pénzlábbal ismertet meg.

Ezek után áttérek e vidék másik, ha nem is oly főszereplésére, minő a bányászat; de mindazonáltal elég jelentékeny szereplésére. Értem e vidéknek a természet által emelt erődítvényi jelentőségét és szereplését a különböző idők belharcaiban.

Már honfoglaló őseink fölismerték eme völgyek hadászati fontosságát és azt, hogy e természetes erődöt külön kell elfoglalniok és megszállaniok, ha azt nem akarták, hogy ott ellenök folytonos gyúanyag szervezkedjék. Ugyanazért Velek vezér villámként csapott be lovasaival a Fehér-Körös völgyteknőjébe s azt állandóan megszállotta. Mely megszállás Gelo vezér és Ménmarót szláv-bolgár népét, blachosait természetes és egyedüli hátvédétől is megfosztván, reá nézve minden ellentállást reménytelenné tőn és kényszerítette bizonyára, hogy a magyarok baráti jobbát elfogadja.

Későbbi századokban e völgyek reánk nézve hol lélekemelő, hol lesújtó események színhelyei voltak. Különösen a török világban szolgáltak sok nemes család menhelyül. A portyázó török-tatár hadak ritkán merészkedtek e helyekre. Hogy közeledésökről idejekorán hírt lehessen adni, Csucs község határán egy lapályos dombon váracs állott őrséggel. E *híradó* helynek emlékét a romok és ama hegynek «Hírad» neve tartja fön, mi kézzel foghatólag a «híradó» névből a nép által készült elnevezés.

Mily sok jelentékeny család birtokolt e részekben, azt csak bővebb kutatások állapíthatják meg teljes hitelességgel. És ez sok tekintetben érdemes munka lenne, mert nyitjára jönnénk azon most csak hírből, hagyományból ismert körülménynek: miszerint a volt Zaránd még akkor is, midőn megszűnt Gyula váráig terjedni, vezérszerepet játszott sok tekintetben úgy a törvényhatósági, valamint az erdélyországi, néha magyarországi közélet egyes mozzanataiban. Különösen a törvényhatósági élet lehetett rendkívül élénk és izgatott még a 30-as években is. Több írott nyom van birtokomban arra nézve, hogy a most anyamegyévé lett Hunyadban lábra kapott visszaélések ellen protestálni s petitionálni Körös-bánya s Brád városaiban gyűltek össze a megyei karok és rendek, az erdélyi jelentékenyebb családok fejei s tagjai.

De mellözöm ez időkkal való foglalkozást, mert részben ugyanis ismert dolgokat kellene csak fölelevenítenem; és mert továbbá itt helyén nem lévő életrajzot kellene szolgáltatnom egy alakról, ki mathusalemi életkorával visszamaradt közöttünk ama zajos, élénk időkből.*

Berekesztésül csupán egy oklevelet mutatok fel eredetiben, mivel a nagy és dicső Bethlen Gábor fejedelem sajátkezű írása egész terjedelmében; és mivel bizonyossá tesz a felől, hogy e vidéken Bethlen-jószágok már ama nagy férfiú életében is voltak, még pedig N.-Halmágy vidékén Csucs és több község mellőzésével a fejedelem Bethlen Gábor birtokolt Bulzesden és «Körös-tsor»-on (Kristyor) is. Mely jószágainak kezelésére s jövedelmeinek beszedésére utasítá e levélben (4) összes javai prefektusát, lesnyeki Dobray Pétert, ki egyszersmind Hunyadmegye alispáni tisztét is viselé.

OKLEVELEK.

I.

Nagy-Csür, 1445. július 29. Hunyadi János erdélyi vajda parancslevele Körösbánya közönségéhez, hogy Simon szásztt és arany forintosok verőjét körösbányai javainak békés birtokában tartsák meg.

Nos Johannes de Hwnyad wayuoda Transsiluanus Siculorumque et Themesiensium Comes etc. vobis prouidis viris Judici Juratis ceterisque Ciuibus et toti communitatis Opidi Keresbanya vocati serie presencium firmissime committimus et mandamus aliud habere nolentes, quatenus, a modo deinceps Circumspectum Symonem cusorem et factorem florenorum auri in Cibinio commorantem in suis rebus et bonis, in ipsa Keresbanya existentibus impedire et perturbare non presumatis, nec permittatis impedire per quoscunque, Sed ipsum in ipsis suis rebus et bonis ibi existentibus, iuxta adiudicationem certorum Ciuium et proborum virorum de Opidis *quatuor Banya*, pacifice tenere et seruare debeatis et

* Értettem b. Nopcsa Lászlót, ki időközben elhalálozott.

Secus facere nequaquam presumatis Alioquin certi estote, quod ipsum eciam per vestra incommoda in pretactis suis bonis pacifice tenere faciemus ipsum, defendendo in eisdem, presentibus perlectis exhibenti restitutis Datum in Nagychwr feria quinta proxima post festum beati Jacobi Apostoli, Anno domini M^o cccc^o xlmo quinto. Commissio propria domini Wayuode.

(Szöveg alatt zöld viaszszal lenyomva volt pecsét levált.

Eredetije papirdarabon nyilt alakban, Szász n. egyetem ltára U. II. 109.)

2.

Gyulafehérvári káptalan 1445. szept. 30. átírja Maróthi László macsói bánnak Gyulán ugyancsak 1445. évi augusztus 21-én kelt és saját birtokain lakó vajdákhoz (népvezetők) intézett parancsát: miszerint Simon szász eredetű pénzverőt bizonyos zálogbirtok iránt eskessék meg.

Nos Capitulum Ecclesie Transsiluane Memorie commendamus Quod veniens nostri in presenciam Symon Cusor florenorum auri de Cibinio, exhibuit nobis quasdā literas patentes tenoris infrascripti petens nos debita cum instancia, vt easdem transscribi et transsumpti facere transscriptumque et transsumptum earundem sub nostro Sigillo sibi dare et concedere dignaremur Juris sui ad vberiore[m] cautelam Quarum tenor talis est Nos Ladislaus de Maroth alias Banus Machouien-sis Nobilibus viris Moga, ladislao de Bolya Stephano de Bir-tin Johanni de *fenywpataka* Sorban et Johanni de Ribicze *wayuodis nostris nobis dilectis*, Noueritis quod nos causam ratione cuiusdam terre inter nostros Jobagiones de Keres-banya et Symonem monetarum florenorum Cibiniensium ha-bitam sane intelleximus Igitur mandamus vobis quatenus dicto Symoni cum socys suis terminum Juramenti deposi-tionis assignare debeatis, quo scilicet termino adueniente ipse Symon ipsam terram, quam pro suis pecunys emptam fore asserit circuere debeat et sic Jurare Quod ita ipsum deus Juuet beata virgo maria, et vt possit videre faciem domini nostri Jehsu christi quam ipsa terra quam ipse circuit est.

per eum empta pro pecunys et sibi pro vagio posita, tam diu quousque sibi pecunias suas reddent, Ceteri autem socy sui consimiliter Jurare debeant vestri in presencia, datum Gywle secundo die festi beati Regis Stephani, Anno domini M^o cccc^o xlquinto, Nos itaque petitionibus eisdem Symonis Justis et legitimis in hac parte nobis ablatis annuentes prescriptas literas transcribi et transsumpti facientes transcriptumque et transsumptum eundem sub nostro Sigillo eidem duximus concedendum premissam ad cautelam datum secundo die festi beati Michaelis Archangeli Anno domini supradicto.

(Eredetije papiron, hátlapra nyomott fehér viasz pecsét maradványai. Szász nemz. egyet. ltára U. II. 111.)

3.

Hunyadi Fános kormányzó által Szászsebesen 1451. május 1-én kiállított igazolvány arról, hogy Körösbánya város urburáját, bányászati adóját azon évi február 2-ik napjától 1452. február 2-ig terjedő egy esztendőre Simon arany forintosok verőjének négy arany márkéért, mindenik márkát 28 arany forinttal számítva, bérbe adta.

Nos Johannes de Hwnyad Regni Hungarie Gubernator etc. Memorie commendamus perpresentes Quod nos vrburas Opidi nostri Keresbanya a festo purificationis Beate Marie virginis proxime preterito, incipiendo vsque alterum festum eundem purificationis marie virginis pro quatuor Marcis Auri Simoni de Cibinio Cussori florenorum auri in arendam conduximus presencium mediante. Datum in Zazsebes Sabatho proximo post festum pasce dominice Anno domini Millesimo quadringentesimo quinquagesimo primo marcam quamlibet florenorum auri vigintiocto computando.

(Szöveg alatt vörös viaszszal lenyomott pecsét leválva elveszett. Eredetije a n.-szebeni szász nemz. levéltárban kis darab papiron II. 131.)

4.

Istenteol kgnek minden ioth kiuanok. Akaram kgnek ertesere adnom, hogj en inneth Varadrol ma 2. Nbris indu-
lok: kgdeth Intem szeretetel az en tauolj letemben keuess
joszágimra és hazaimra prouideallyon ugj, mellyeth kgdteol
vehessek keduesen az io gonduisseles mindenkor kiuantatik,
de kiualtkeppen Embernek tauol letében szüksegh vranak
hjuebben szolgálni, de erreol kgk teobbeth nem irok, merth
en kgdben megh nyugottam. Az epittessek allapattjath a mi
illethj, tudom a' mire erkezik kgled azth nem prætermi-
tallya, de teobbi keozth az Istallok heazasa el uegezese vtan
(stb. utasítások foglaltatnak minden egyes építkezésekre
nézve) Ex Varad 2. Novembris 1610. G. Bethlen mp.

(Utóiratban ugyancsak sajátkezüleg.)

Keresben leueo Joszagjm adajath ugj mjnth *Bulzesten*,
Gorohodon flor. 32 negj kapurol, *Chjuchjon* (Csucs) Eoth ka-
purol flor. 40. *Kricziorul* (Kristsor) 1. kapurol flor. 8. kgd
fel szedesse es magahoz vegje, az Ispanoknak megh mongja
kgd hogj 3 esztendejgh valo Immunitasth engedeth eo fel-
sege hogj mynden Joszagom Immunis legjen az eo felsege-
nek valo adozastul melljet Isten megh hozuan megh muta-
tom nekjek.

Adak az vtban ertesemre hogj az Czjuchj Joszagbol
akarnanak el mennj, kgdk arra szorgalmatos vigjazasa legjen,
ha mjth oljath hallhath kgd Idejen prouideallya kgd abbelj
szandekath, ess le hozatuan az az olljanokath Jo kezessegh
alath boczyassa el. Ha mj egjebre az penz kelletjk kgd ehez
az penzhezjs hozza njulhath ugj mjnth az 80 forinthoz.

Boritékon: Generoso domino Petro Dobray de Lesnek,
Vice Comiti Comitatus Huniadiensis; necnon omnium Bono-
rum nostrorum Praefecto Nobis honorando.

Allate ad me 5 Nouem. . . . . Ex Varadino.

(Főljegyzés későbbi kéz által: Bethlen Domokos és Zejk Miklós
urameknál levő Dobraiaktul maratt leveleknek Regestroma 68. . . .
Eredetije egész íven levélalakban összehajtva s meglehetősen elron-
gyollott állapotban. Saját gyűjteményemben.)

ÚJABB ADALÉKOK DACIA HELYRAJZÁHOZ.

TÉGLÁS GÁBOR-tól.

(I. Római építkezés Kerzseczen. II. Az odaváló præhistoricus telep. III. Præhistoricus és római település Keresztény-Almásón.)

Társulatunk egyik feladatát a történelmi, régészeti emlékek kinyomozása képezvén, a választmány abbeli felhívásának, hogy egy Dévától délnyugatra s a római település színhelyeitől félreeső völgyben *Kerzsecznél* felmerült és rómainak ígérkező lelet mibenlétét helyi szemle útján állapítanám meg; f. évi május 16-án siettem eleget tenni. Majland Oszkár tanár úr társaságában áthaladva a Száraz-Almásig s onnan ismét Kerzseczig megújuló magaslatokon Gyila György lelkész és tanító úr házánál állapotunk meg. Miután Barcsay Béla járási szolgabíró úr s társulatunk buzgó pártfogója már előzetesen hatósági tilalom alá vétette volt a leletet: a községi bíró közbejöttével siettünk ki a hely színeire. A helység egy keletnek futó patak völgyben fekszik, de nyugati szélén három közlekedési irány egyesül. Kettő ezekből az *Apadin Izvoru* nevű völgyi patak mentén nyugatnak irányul, olyképen, hogy a Kis-Muncselre vezető út a víz jobb partjára csap át s a *kergesi* a balparton a szántók közt vezet el. A harmadik rögtön hegynek fog s *Kaunra* szolgál keresztül.

A két előbbi út a völgy átellenes lankáját szeli s a falutól alig 10 percnyire ezek mentén jellegzetes római tégladarabok, vakolatos törmelékrészletek tűnnek szemeink elé. A balparti lejtőt *Grohotya* omlásos néven különbözteti meg épen ezért a nép, s itt a kergesi út alatt és felett három ponton az épületmaradványok jól megkülönböztethetők. Petru

Alexandru évek előtt az úttól befelé eső romhalmaz és alapfal kifejtése közben állítólag felirásos követ is talált volna, s azt egy ideig pinczéjében tartogatva valami 10 év előtt oly szerencsésen beépítette, hogy most nyomát se találhattuk. Az ugyanezen helyről kiásott oroszlánt azonban egy kukoriczaporé alapzatául minősítve megtaláltuk. Ennek csak külső fele volt eredetileg kidomborítva, hossza 0·9 m., magassága a sörényes fejnél 0·7 m. a hátsó végtagnál 0·45 m. Anyaga az a durva mészmárga, közel ide a Kaun felé kimagasló *Dumboviczán* pados kifejlődésével a köfejtésre mintegy kínálkozott.

A kergesi út felett még elég téres hely kínálkozott a további településre, és meggyőződésem szerint, tisztán mezei gazdasági szempontból keresték fel a rómaiak e rejtett völgyzugot. A nagyobb épületmaradványokban az egykori mezei lakok helyét különböztethetjük meg, míg az oroszlánal díszített kisebb épületek az egykori telepesnek sírhelyét valának hivatva díszíteni annak idején. A kauni út és patak közt Petru Alexandru által kiásott oroszlán határozottan ilyen rendeltetéssel készülhetett s formájában annyira meggyezik a Várhelyen és Veczelen láthatókkal, hogy mellső talpa alól a szokásos kosfő sem maradt el.

Ilyen meggyőződésre juttatott mindjárt a *Grohotya* megtekintése s még jobban megerősített e nézetemben a patak jobb partján, La-Treste nevű határdülőben *Duda János* földjén, Barcsay szolgabíró által tilalom alá vett ásatási helyre kiterjesztett szemlénk. E pont az előbbitől alig van 300 méter távolságra, s épen a Kis-Muncselnek vezető út felett fekszik. A tulajdonos a f. évi áprilban szántásközben összesen 4 oszloptöredéket, két kő-oroszlánt és két kis kőlapon kívül egy gondosan kifaragott s 2 méter hosszú, 0·8 m. széles, 0·15 m. vastag kőlapot ásott ki. Mindezekből a négy oszlopképezheté a síremlék vázát olyképen, hogy a nagy kőlap bizonyára a homlokzathoz a két szögletre kihajló oroszlán talapzatául lehetett alkalmazva s a kisebb kőlemezek részint talapzatul, részint abacus gyanánt szerepeltek. Az oszlopok tömör *dor*-jellegre voltak idomítva. A síremléknek épen legbecsesebb részletét, a minden hihetőség szerint, a négy osz-

lop közé állított feliratos követ nem sikerült megtalálni, s miután az egész kegyetlen rongálás nyomait viseli: nem is fűzhetünk ez irányban nagy reménységet a további kutatásokhoz.

Mint hogy azonban a római uralom emez újabb lelőhelyének documentumául szolgálhat az egyik gondosabban kifaragott oroszlán, annak megszerzését ajánlani tudom a társulatnak, odanyilatkozva egyébként, hogy a további tilalom alól a hely bátran feloldozható, annyi kikötéssel azonban, hogy a netán felmerülő további leleteket a tulajdonos a szolgabírói hivatalnak bejelenteni, illetőleg beszolgáltatni tartozik.

Egyúttal e kis majortelep faragványainak kőbányáját is igyekeztem kinyomozni s elég szerencsés valék a már említett Dumbovicza-tetőn egy 5·5 m. hosszú, 3·5 m. széles s 0·35 m. vastag kőpad kiálló szélén a vésetek barázdáira bukkanni. Egy vízárók torkollik be e helyen, hol eredetileg jókora mélyedés tátonghatott a kőfejtés után. A hegylejtőn hengerek segélyével nem vala nehéz a leszállítás.

Hogy pedig az itt felsorolt faragványok római jellegéről nem csupán az általam fennebb érintett párkányos fedőtéglák s azokra alkalmazott kupakos cserepek tanúskodnak: arra nézve Gyila György községi lelkész úr szívessége épen e sorok írása közben még nyomatékosabb bizonyítékkal örvendeztetett meg a legitt eredetiben felmutatott téglalakjában. Ez a legnagyobb fajtájú építőtéglák közé tartozik s egész szélességében egy bebarázdált | és egy valamivel kisebb és hasonlóképen egy stylus-félével rákarczott S betűt visel. A betűk előállítására ennél fogva nem használták a szokásos téglabélyegzőt s azok nyilván a tulajdonos névbetűinek megörökítésére lehettek szánva, s a más helyen is mutatkozó monogrammok párjai.

De Kerzseczen nemcsak a római időszak nyomaival találkozunk. A kedvező fekvésű, jó talajú völgyteknő azelőtt is művelőkre talált, s épen a római épülettörmöktől kezdve kifelé az egész hegyoldal tele van præhistoricus cseréptöredékekkel és jáspis szilánkkal. Különösen a szilánkok jönnek elé oly bőséggel, hogy azokat, valamint lepattogtatás után eldobált

magköveket rövid idő alatt akár zsákszámmra gyűjthetjük. E telepről «A kőkorszaki ember nyomai Hunyadmegyében» című füzetemben tettem volt már említést s röviden foglalkozott azzal megyénk hírneves régésznöje, Torma Zsófia úrhölgy is «Hunyadmegyei neolith kőkorszakbeli telep» címmel az Erdélyi Múzeum 1879. évi 5., 6. számaiban kiadott értekezésében (38. lap).

A telep egészen azonos jellegű a szomszédos nándorival s a sárga és dendrites jáspist az idevaló durva mész rétegeiből kiguruló mandulakövek szolgáltatták.

Megismerkedve Kerzsecz kettősjellegű telepeivel, lefelé folytatók útunkat, ha ugyan szabad ily elnevezéssel élni, annál a páros kerékvágásnál, mely majd az elszántás, majd meg a melléje hajló patak meredélye miatt alig használható, s élénken illusztrálja az őskor közlekedési állapotait. Popesd után Keresztény-Almásra döcögünk, hol szerencsésen megtalálva a Gyárfás Ferencz törvényszéki bíró által a megelőző évben tett felfedező kutatás segédmunkásait, azokkal a Cs.-Keresztur határa közelében mutatkozó ásatási térhez gyalogoltunk ki. A Sub-Costa-Bucsumuluj alján Krisan Györgynek a patak felé megszakadó parti földjében durva præhistoricus cserepek, tulok-, juh-csontok áshatók ki, de a jelenlegi feltárás mellett a telepet gazdagnak nem mondhatjuk.

Sokkal terjedelmesebbek a római maradványok a patak-tól az út hajlásáig kivezető szelid lejtőn. Úgy látszik, az út se szegi be a római épülethelyeket s azon kívül is találni párkányos fedőtéglát, cserepet, római edénytöredéket. Az épületek elhelyezése itt se mutat katonai rendeltetésre s azt hiszem nem tévedek, mikor feltételezem, hogy itt is, mint Kerzseczen a római majorságok egyike, vagy épen egy csoportja állhatott, békés pihenőt nyújtva a harci fáradalmakban kiérdemesült veteránoknak.

Még csak annyit, hogy e völgyön keresztül a Cserna völgyből a veczeli castrumhoz egy rövid és lóháton vagy gyalog használt átjárót tétélezhetünk fel a kedvező helyi fekvés után, s ugyancsak a veczeli castrum tartozékaiul vagyok hajlandó az itt folytatott műveleteket minősíteni.

HOGYAN ISMERTETNEK BENNÜNKET ÉS HONUNK MULTJÁT OTT BUKARESTBEN.

Dr. SÓLYOM-FEKETE FERENCZ-től.

Múlt 1884. évi oláh húsvét harmadnapján, vagyis ápril hó 22-én Körösbánya közelében Czebe község temploma mellett, hol ama jelentékeny vastagságú törzsszel és terebélyes koronával díszlő tölgyfa áll, melyet a nép minden történeti alap nélkül «Hóra tölgyfája» (goronu lui Horia) névvel illet, a szokásos népünnepélyen (nedea, a szláv nedelna-ünnep) a nép összesereglett. egy falusi dászkál fölállott és egy könyvből olvasott a népnek izgató dolgokat.

E könyv a hatóság kezébe került. Körülbelől az is bizonyosnak látszik, hogy ama könyvet Erdélyben minden oláh lelkész és falusi tanító bizalmas úton megkapta, hogy olvassák és terjeszszék, mint valami üdvös kátét.

Kiváncsi lettem reá jó magam is. Megkerítettem és elolvastam. Teljes címe: «A. J. Odobescu. Motii. Rascola Romanilor Ardeleni sub capetenia lui Horia in ierna 1784—85. Episodu din istoria Transsilvaniei. Conferinta tinuta la Atheneul din Bucuresci in 11/23 februarie 1878. — Editiunea II-a. Bucuresci. Editura Librariei Socecu et Comp. 1880.» kis 8-rét. Ugyanazon kötetben külön cím alatt van egy más fölolvadás is: «Curcani. Luarea Rahovei etc.» Mint-hogy ez az 1877. évi török háborúról szól és a hős móczok mellé párhuzamba állítja a nem kevésbé hős utódokat, faj-rokonokat, a sokat dicsőített griviczai hősöket; e helyütt ezen felolvással tovább nem foglalkozom.

A Hóra-lázadást dicsőítő első dolgozat ismertetését

következőkben adom. Saját, lehetőleg tárgyilagos megjegyzéseimet legutoljára hagyom.

Bevezetetik az ugynevezett történeti epizód a hallgatósághoz intézett hizelgő szavakkal. A szemei előtti szép gyülekezetet — ugymond Odobescu — nem az ő egyénisége vonzotta, hanem választott tárgya. A román lelkes és szorgoskodó sietséggel sereglik oda s akkor, hol és midőn a múltak árnyai közül «a nemzeti nagy tettek» egy-egy csillaga készül kibontakozni. Ilyen nagy nemzeti fény és csillag Horia és lázadása. Ezt ismertetnie annyival inkább föladatául tűzte, mert ott Romániában kevésbé ismerik és nem kellőleg méltányolják.

Amaz eseményeket forgatva eszében, azt hinné az ember, hogy előttünk több száz esztendővel folytak le. S ime hozzájuk majdnem hasonlók zajlottak le 1848-ban. Tehát ma-holnap még rettentőbb kitörésre kerülhet ott, hol a zsarát-nok a hamu alatt pusztító tűzvészt rejt. De rejt a jótékony világosságot és meleget is. Természetesen ez utóbbiakat a román testvérek, a Románia jövője érdekében.

Mintegy szemrehányást veti mindjárt oda Odobescu, hogy mindamellett csak a Kárpátokon inneni s Duna melletti hazával törődnek; ama másik hazával ott a Kárpátok közt — nem törődnek. Ő oda vágyik a költővel.

«In terra muntilor, in mândrul Ardêlu alu Romanilor». A havasok országába, a románok szép Erdélyébe.

Leírja aztán Balcescu Nikolae tollával e *román hazát*, vagyis Erdélyt. A pusztában várakozó zsidók előtt nem írhaták le elragadóbban a visszatért kéme a szemügyre vett ígéret-földét. Tejjel, mézzel foly az, kedves atyámfiai!

Ezt a Kanaant X. század elején Attila húnjainak átkozott maradékai, a magyarok nem annyira fegyverrel, mint inkább fondor cselekkel hódították meg és igázták le annak román lakosságát. Minthogy azonban a leigázás folytatására magukat gyöngéknek tapasztalták a magyarok, *nem sokára* (nem sokára potom 300 év múlva) vagyis 1143-ban *szász* gyarmatokat is vittek be. Aztán ezekkel és székely véreikkel kifosztották a román ős lakókat, őket jobbagyáikká tevén. A románok a XII., XIII. és XIV. századokban többször fel-

keltek. E fölkelések az elnyomott nemzet fölkelései. Gyökeret vert az engesztelhetetlen gyűlölet az elnyomó s elnyomott nemzet közt. Nem jobbágy-fölkelések azok, hanem a két nemzet öröklött harcza.

Itt a háttér kiszínezéséhez fog Odobescu úr, és a románoknak szerinte századokat betöltő szenvedéseiből képeket igyekszik kiragadni. Elsőben is átadja a szót író társa Balcescu Nikolaenak, ennek következő állításait forrásul használva. «I. Lajos magyarok királya — szórul-szóra fordítok — 1366. évben szabad tetszésökre bízta vala a nemeseknek, hogy a román nemzetet tökéletesen kiírtsák. Ezen véres elnyomás annyira túrhetetlenné lön, hogy 1437-ben a románok egytől-egyig fegyverre kaptak zsarnokaik ellen; vezérökül Magnu Antoniet kiáltván ki.»

Majd egyesültek, uniáltak a zsarnok magyarok, székelek és szászok az ős lakosok, a románok ellen. Ettől fogva organikus törvényök a magyaroknak, hogy az ős lakosság «lator és tolvaj» és csak türetik a belőle vonható haszon végett.

Annyira föllázító a kivétel nélkül jobbágygyá tett románok állapota minden valamire való érzéssel bíró emberre nézve, hogy egyik püspöküket szinte istenkáromlásra ragadta. Ugyanis Grigoria Maioru püspök hallván Deés környékén levő egyik falu népének jajjait a miatt, hogy földesurok nekik templomot sem enged építeni, nevezett püspök így kiáltott föl: «Nesze neked, Isten! úgy kell neked, miért engedted át a földet az uraknak; most már annyi helyet sem adnak, hol tiszteletedre házat emelhetnének híveid».

Ekként álltak a dolgok egész II. József császárig, kit anyja tartott gyámkodás alatt 40 éves koráig. Ezen anya, Mária Theresia csak annyiban volt kiállhatatlan zsarnok a magyarokra nézve, mennyiben udvari szabályokat alkotott: hogy ha magyar urak, különösen főurak a császári asztalhoz hívatnak, csizmáikat az asztal alatt le ne rughassák, pipára ne gyújtsanak, szét ne köpködjenek, ujjaikat az étkes-tálakba bele ne üssék és orrukat batiszt kendő nélkül ki ne fujják.

Ezen zsarnok anya után fia II. József trónra lépven, az egy akol egy pásztor létesítése iránti törekvései mindjárt

a magyarokba ütköztek. Hamar meg kellett tehát a magyarokat és leginkább a magyar nemességet gyűlölnie. Ellenben a románokat fölkarolta, minek kézzelfogható bizonyítékát adta a Naszód vidékén általa létesített négy új község neve:

«Salva Romuli Parva Nepos.» Mely nevek kifejezik azt az értelmet, hogy: «Üdvöz Romulusnak kis unokája.»

E császári hajlam mellett nagy lökést adott a románok állapotának a határőr-ezredek fölállítása. Látva az ezredekbe bejutottak emberiesb állását és kezeikben a villogó fegyvert, hasonló sors utáni vágy ragadta meg az egész románságot. Mihez járult, hogy habár József szabad vallásgyakorlatot biztosított a románoknak is és szabályozta robotjokat, a magyarok a foganatosításnál mindezt meghíúsították. Ekkor támadt a románokban az eszme, hogy jóltevőjük, a császárhoz forduljanak.

Vállalkozott a nagy küldetésre a «legendaszerűvé lett Nicolae Ursu alui Florei Albakból». Ezt közönségesen Horia névvel illették, mert jól tudta a móczok, a havasok danáit.

Itt kitér Odobescu a «vitéz móczok» által lakott hazarészek leírására. Aztán elmondja Horiáról, hogy katonaviseltes ember lehetett, bizonyosan tudott írni s olvasni, németül beszélt. A császárnál kihallgatást nyervén, annak szeméi elé egy iratkát tartott, esdekelve elolvasásaért. A császár engedvén, ezt olvasta:

«Fölséges Császár!

A hétnek fölosztása. Négy napon robotolás a földesúrnak. Ötödik nap halászathoz, hatodik nap vadászathoz, megint csak a magyar ur szolgálatában. A hetedik nap marad Istennek.

Itéld meg, császár! miként viseljük a téged illető közterheket; miként élünk mi magunk!»

E rövid instanciából megítélhető Horiának elméssége. Még egy kihallgatás követte az elsőt. Midőn is Horia merészen kijelentette a császárnak, hogy ha magyar földesuraik ellenében a császárnál sem találnának védelmet a románok, megvédik ők magukat, leölik őket.

József császár nyomban rámondá: «Thut ihr das.» Tegyétek.

Odobescu szerint a császár e rövid, de nagy jelentőségű mondását vitathatják. Az bizonyos, hogy Horia ama jelszóval utazta be Bihar, Hátszeg, Zaránd, Abrud országok téreit és falvait az 1784. esztendőnek őszén. Ugyanakkor november hó 1-ső napján Brádon a hetivásárkor templom előtt hirdette ki a népnek, hogy gyűljenek Mesztakon faluba. Hol is újból templom előtt hirdette ki, hogy a császár föl akarja menteni a románokat uraik igája alól. Seregenként siessenek Gyulafehérvárra, hol fegyvereket fognak kapni.

A Mesztákonban összesereglettek mindjárt megválaszták vezetőjüknek Krisánt. Kuretyen útjokat állák néhány magyar tisztviselő és darabantjaik. Az itteni kitörést és a magyar tisztviselőknak a hősök által lemészárlását elbeszélvén, szinte édelegni látszik Odobescu ur azon, miként festi be a román vitézek fölszabadult jobbja a folyókat vérrel; miként világítja be maga előtt tűzzel az egeket.

A nagyszerű nemzeti fölkelésnek érdemes vége leendett, ha a magyarok — a politikai falsifikátorok! — kiált föl Odobescu, mintegy fuldokló lélekzetet véve, — ha a magyarok undok csellel meg nem nyerik a császári hatalom közegeit.

Először is időt akartak nyerni. Horiát fegyverszünetre birták Schulz őrnagy és Molnár orvos. Horia be is mutatta a béke föltételeit Hunyadmegye állandó székének vagy táblájának. E föltételeket egész terjedelmökben közli Odobescu, mintha csak azt akarná kimutatni, mennyire elfogadhatók valának azok, ha a magyarok más egyebet nem forgattak volna ádáz elméjükben. Az ártatlan feltételek lettek volna:

Esküdjének az urak és nemesek mindenütt az alábbiak pontos megtartására. A nemesség töröltessék el. Tisztviselők csak a császár által kinevezve és megerősítve működjenek. Minden erdélyi román csak azt a terhet viselje, melyet a császár követel. Az urak hagyják el addig bitorolt javaikat. Ezen uradalmak osztassanak föl az erdélyi jobbágyok közt.

Ime, — kiált föl Odobescu, — mindenütt a császár és az iránta való hűség. József hajthatatlan is maradt a magyarok jajveszékléseire. «S aztán hová is lett volna a maroknyi s oly gyöngye magyarság szemben a román földnép tömött és rit-

kíttatlan soraival.» (Apoi unde mai avea sa ajunga ungurimea asa pucina si asa slaba in fata glotei indesate si neinstrunate a terranimei romanesci!) Ekkor a legválságosb pillanatokban sikerült egy koholmánynyal a császár szívéhez furakodni. Azt költék ugyanis a magyarok, a mondott politikai falsifikátorok: hogy Horia magát Dácia királyává kiáltotta ki, pénzeket kezdett veretni, melyeknek némely példányait — természetesen a koholók művét — föl is mutatják. S ime, ez hatott a császárra. Nyomban kineveztetik Jankovich Antal polgári biztosnak, Papilla ezredes katonai főparancsnoknak.

A románok 1784. december hóban már bámulva szemlélték, hogy ellenök a császár katonái dolgoznak. Kezdék törni fejöket, hogy a császár, vagy pedig Horia szedte rá s ámította el őket! Voltak, kik azt, és kik ezt hitték el. Kik Horiát gondolták ámítónak, a fegyvert azonnal letették; a többiek apró csoportokra szakadoztak és a vitézség csodáit szolgáltatták. Mi haszna! A császár rendes katonasága mellett a zord tél is nyomasztólag hatott a szegény vitézekre.

Horia belátta, hogy a magyarok, a román fajnak esküdt ellenségei (inimici neamului romanescu) rászédtek a császárt. Ez ellen tehát harcolni nem akarván, övéinek békét javasolt addig, míg ő a fogdmegeken keresztülágva Bécsbe följut és ott a császárt mindenről felvilágosítja. Biztos volt benne, hogy akkor a tavasz beálltával jobban fölkészülten foghatnak ismét a dologhoz. Csupán hű kísérelőjét és bajtársát Orga vagy Kloska nevűt hagyta meg maga mellett és ezzel a havasokba huzódván, kereste a Bécsbe följutáshoz az alkalmat és módokat. Miközben Kray vérebeit nyomba vezette néhány elámított román.

Horia és Kloska fogolylyá levén, Horiának fejére festett papír koronát «Horia Rex Daciæ» körirattal tettek föl a magyarok. Ily becstelenítésnek volt kitéve Krisztus urunk is — mondja Odobescu. — «Ilyen kigunyolásoknak azok vannak csupán kitéve, kiknek küldetése üdvözíteni a világot vagy lerázni a népek jármát.»

Az elítéltetésig közbejött hosszas idő oda látszik mutatni, hogy azt nem volt oly könnyű a magyaroknak kieszközölni. Elég az hozzá, hogy Horia keresett kíntások közt, de bámu-

landó hősileg halt meg, lelkében azzal az utolsó gondolattal: «Nemzetemért halok meg».

«Bizonyára, uraim, — veti oda Odobescu, — a kozsok alatt, a fekete zeke alatt, a havasi pór bocskora alatt, az ő mokán kucsmája alatt oly igaz római vér folyt, oly lüktető, mint bármelyikben azon nagyok közül, kik valaha védői valának a román nemzetnek. Ti: Petru Maioru, Samuil Clainu, George Sinkai! Vajjon nektek Rómába kellett-e zarándokolnotok, hogy az igaz római eredet tudatát megszerezve, népetekben fölébresszvétek és a támadók ellen megvédjétek!»

Hisz e tudat kiolthatatlanul élt Erdélynek románjaiban; Horia azt nem a vele ugyan egy időben föllépett ama tudósoktól vette, hanem azt magából merítette. E tudat, ez érzület él Erdély románjaiban, mint a zsarátnok. A tudósok egyedüli érdeme, hogy időnként lefujják a hamut az el nem alvó szikráról.

A magyar elnyomás nem szűnt meg Erdélyben. Megdöbbenve gondolhatunk egy újabb és rettenetesb kitörésre. Véli Odobescu. Kinek e helyütt használt szóvirágait leszakítatlanul hagyva, csupán befejező mondatait igtatom ide, lehetőleg szóról-szóra:

«Idején van, uraim, hogy kérdezzük valahára, vajjon a románok által szomszédaink a magyarokkal szemben a jámborságnak, az értelmességnek, a férfiaságnak, a jogos fölhaborodásnak szolgáltatott annyi példái nem fogják-e egy napon ez utóbbiakat arra a belátásra bírni, hogy nem áll hatalmukban — mint senkinek e világon — a román fajt kiírtani e föld színéről; meg fogják-e ama példák velök értetni, hogy az ellenségeskedés a románokkal, melyet szünet nélkül, megfontolatlanul és meggondolatlanul csupán ők élesztenek folyvást, örökös és egyedüli akadály a ők és a mi előrehaladásunknak; hogy ez az ellenségeskedés, meglehet egykor, épen az ők vesztőkre fog szolgálni, az övékre, kik Ázsiának árva, ide Európába a nyugat nagy és erős autochton népfajai közé tévedt kölykei.

«Vajjon nem látandják-e be, nem sejtendik-e, hogy itt a Dunánál, hova őket a vak eset dobta, csak erősen hozzánk tapadva, vállat vállhoz vetve, fejet fejhez, keblet kebelhez

lesznek képesek ők a magyarok velünk románokkal meggátolni a két-két fejű griff-madarak röptét, melyek úgy reánk, mint reájok fenyegetőbben leskelődnek fölülről.

«Szerencsétlenségre maig legalább kevés jel mutat arra, hogy a magyarok belátták volna az ők és a mi valódi javunkat.

«Sőt minket itt a Dunánál irataikban és beszédeikben rágalmaznak, csufondároskodással illetnek, Kárpátokon túli testvéreinket pedig epével itatják.

«De reszkessenek, nehogy azon méregtömlőben, melybe ők esztelenül és folyvást, de hasztalanul, törekeshnek a románok minden szabadabb életjelenségét agyonfojtani; reszkessenek, nehogy ama méregtömlőben még aczélozottabb lelkek, még feszültebb karizmok támadjanak, mint valának az 1785-iki vértanu hősökéi.

«Jusson eszökbe, hogy akkor 1785-ben épen az ők elődeik eszközölték azt, hogy apró részletekre metéljék a Horia és Kloska összeroncsolt tetemeit, és ez által egész Erdély földében mindenütt mintegy elvetették azok hősi véréit.

«Nyissák ki füleiket és hallani fogják, hogy még ma is, száz esztendőök mulva az abrud-vidéki móczok sóvárgással és böszültséggel töltik be Erdély havasait és völgyeit, midőn albaki Ursu Nikolæ alui Florei nótáját, a rettegest és bosszúállást harsogtató nótáját dalolják:

«Horia a dombon a korcsmában mulat, Erdélyből rémülten futnak ki az urak» stb.

Mint ama lázító s mindenesetre sokkal később gyártott lázító nóta szövege hangzik, melyet Odobescu úr egész terjedelmében lenyomatott és fölvevett e helyütt.

Eddig terjed az ismertetni kívánt munka.

Igazán bámulandó a történetírók azon faja, mely úgy itt bent a mi oláh polgártársaink közt, valamint ott kint. Romániában fölburjánzott. Ezek ellen hiábavaló a tisztességes történetírás csalhatatlan dokumentumaira mutatni. Őket megszállá a nagyzás örülete. Ők a Hóra-féle pórlázadást, az ez által mívelt embertelen kegyetlenségeket, eszeveszettségeket dicsőítendő nemzeti hős tetteknek látják, hirdetik.

Mi tudjuk, miből támadt az a Hóra-lázadás. Egy kincstári, tehát azon absolut időkben nem is egészen magyar tisztviselők alatt állott uradalom békétlenkedő, lehet még titokban uszított, jobbagyai adták meg reá a lökést; vezette további rémtetteiben az idegen vagyona való áhítozás, épen mint napjaink communista és anarkhista mozgalmait vezeti. Ama pórlázadáshoz semmi köze annak, hogy miként bántak a földesurak jobbagyaikkal. A legjobban bánókat csak úgy legyilkolták, mint a tán szigorúbb és méltatlanabb földesurakat.

Most is az idegenre, a máséra való áhítozás szüli azt a vakmerőséget, hogy édes honunkról ott Bukarestben úgy beszélnek, mint Románia természetes tartozékáról. Honnan a jogczím? A római sasok hódításaiból. Ők, úgy mondanak, igaz római ivadékok, Dácia ős lakói, míg a magyarok szerintök — bitorló rablók. — Hogy a nagy népvándorlás legelőször Dáciában vetett véget minden római uralomnak; hogy itt góthok, hunnok, majd gepidák, longobárdok és avarok voltak az urak, és csak ezek után mint valóban uratlan, itt-ott népkeverékek által bebarangolt területeket foglalták el a magyarok mai hazájokat, ezekkel mit törődik egy Odobescu! Neki most csak a magyarok ellen kell az étvágyat fölingerelni, mert ezek a tényleges birtokosok.

Az étvágy fölingerlésében, a lázításban aztán mesterül kezeli tollát Odobescu. Ő a szászokat azért telepítteti be Erdélybe, hogy segítsenek a gyöngge magyaroknak agyonnyomni az ős lakókat, a római maradványokat. Azt nem akarja tudni Odobescu, hogy a blachok, a pásztorkodó balkáni szláv és thrák keverék zöme még alig érkezett el akkor Erdély határáig. Mert hiszen a szászok által megszállott gazdag völgyek, kétségtelen történeti adatok és tudósítások szerint jórészben lakatlanok, rengetegek által borítottak valának. Ez okból fogtak azok benépesítéséhez királyaink.

Ki először jön, észszerűleg a nekie tetszőbbet foglalja el. A honalapító magyarok az általuk kiválasztott helyekből megszállottak annyit, a mennyit tudtak. Itt találjuk mindennütt a magyar helyneveket ma is. Utánok jöttek a flandriai, a szász gyarmatosítók; csak kevéssel később kezdenek jelent-

kezni a balkáni kenézek szolganépeikkel és békés legeltetést igénylő barom-csordáikkal. Természetesen e legutóbbi jövevények a még el nem foglalt helyekre szoríttatnak; sőt túlnyomólag pásztorkodó nép lévén, önszántából keresi a rengetegeket, hegyi réteket, havasi legelőket. Itt aztán minden, de minden szláv és illetve oláh, elkezdve az alakúlt község nevétől. Kiáltó bizonyíték lévén ez arra nézve, hogy a magyarok — például itt Hunyadban is — nem erőszakosan adták a lakályos völgyteknőkön előforduló magyar helyneveket, mert akkor valamennyivel hasonló módon bántak volna el; de ime, itt van Szántóhalma, Szent-András, Barcsa, Keresztur, Pestös, Berény, Homoród, Renget és így tovább. Ezeket az oláh sem tudja másként nevezni; ellenben Voja, Porkurea, Klopotiva, Magura, Szelistye, Zdrapcz, Ribicze, Valisora s a többi helységnevek ott fordulnak elé, hol a tényleges viszonyok, természeti sajátságok tanusításaként is a beszállingózott, néha seregenként betódult oláhság vala az eredeti telepítő.

Hát aztán, tisztelt Odobescu úr, Romániában miért volt földhöz ragadt jobbágyság; s miért sanyargatták a romániai bojerok alattvalóikat sokkal czudarabbul, mint bárhol széles Magyarországon! Ezen rómaiakat is a magyar rablók döntötték jobbágyságba ugy-e?

A jobbágyság eredete nem fegyverrel hódításban és nem Magyarországon keresendő; azt csak a magyarok nem találták ki, azok a magyarok, kik a meghódolt benlakókat inkább fölszabadíták, fegyvertársaikká tették. Hiszen csak így száguldozhatták be Európát a Balt-tengertől és a Pyrænei félszigettől Calabriáig és ismét Byzancz érczkapujáig. — A jobbágyság germán és szláv eredetű találmány. A magyarra is reá erőszakoltatott az. De a jobbágyság egy neme a vagyonszerzésnek. Millió és millió önként is fölvette azt. Jöjjön Odobescu úr csak ide Hunyadba, s én ezerszámra mutatok nekie szerződéseket, melyekben a törökök vagy másveszedelem elől menekülő hős román ivadékok, ugynevezett muntyánok, jobbágyokul szegődnek és telepíttetnek le oly föltételek mellett, melyeket ma is elfogadna akárhány honfitársa Odobescu úrnak.

De nem vitázok tovább a szándékosan ignoráló, a bujtogatásra törekvő, s azért mindent czélzatosan elferdítő román író úrral. Csak néhány adatára akarok még ujjal mutatni.

Mily hallatlan az a ráfogás, mintha Nagy Lajos dicső királyunk 1366-ban a magyar nemességet az oláhság teljes kiírtására hatalmazta volna föl; és mintha ez szülte volna 1437-ben a Biró vagy Kis Antal vezérlete alatt támadt pór-lázadást. Mely Biró vagy Kis Antal székely martalóczot elkeresztelik Bukarestben Antonie Magnu-nak, tán mert szerintök az is nagy és dicső, tehát csak román lehetett!

Bukarestben is megvan, mert épen egy nagyvárad-i rokonomtól vette meg V. nevű kanonok és ajándékozta oda — Bukarestben is megvan tehát Katona István «*Historia critica regum Hungariæ*» című munkájának egy teljes példánya. Ennek X-ik kötete, 374. és következő lapjain olvasható I. Lajos király törvényes intézkedése, diplomája teljes szöveg szerint. Ebben a nagy király, az olasz Anjou, igen is intézkedik a barangoló életmód következtében általában, de különösen az oláhok közt elszaporodott tolvajok és zsiványok megzabolázása végett, bármily nemzetbeliek legyenek («*malefactores quarumlibet nationum*») szigorú, de birói eljárást rendel. Mi több, a pór oláhnak tanúskodását is beveszi, bevéteti akármely tolvaj és rabló nemes ellen.

És I. Lajos mégis a románok kiírtására hatalmazta föl ama diplomában a magyar nemességet! Így írják a román tudósok a historiát.

Teljesen hasonló mindaz, mit elég sértőleg József császárról és Horiával való érintkezéseiről föltálat Odobescu, ki annyira megy a hallgatóinak korlátozott elméjére s történeti tudományára való számításában, hogy az alig két vármegyét érintett Hóra-lázadás által az összes magyarságot egy megszorult egér csoportnak adja ki. Odobescu úr, azok a vitéz mőczok bizony nem rázták föl Erdély magyarságát sem, nem hogy széles Magyarország remegett volna előttük.

Mi már Odobescu úr atyai, és istenem, mennyi jó akarrattal hangoztatott atyai intéseit, fenyegetéseit illeti: azokra igazán kár lenne sokat adni.

Össze fogunk mi férti a mi oláh polgártársainkkal, kik készek velünk jót és rosszat megosztani. Azonban a románokat — kérem jól megjegyyezni — a románokat oly értelemben, mint azokat Odobescu is veszi, azokat csakugyan minden igaz hazafinak gyűlölnie kell. Azokkal békében csak úgy élhetnénk, ha a világtörténelemben példátlan gyávasággal meghunyászkodva átengednők örökünket a hasonlíthatatlanul jámbor, jó akaratu, páratlan vitézségű griviczai hősöknek.

Mert különben reszkesetek magyarok. Fölhangzik a Horia nótája, s megrepegnek Erdély bércei s völgyei.

Legalább a fönnebbieket szükségesnek tartottam elmondani a Hunyadmegyei tört. és régészeti társulat kebelében. Ugyanis az ismertetem munka kiválólag Hunyadmegyét érdekli, e megyének most is élő családait dobálja meg a lélek salakjával.

ADALÉKOK A HÓRA-LÁZADÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

KUN RÓBERT-től.

Kimerítően volt szerencsém az 1784-iki Hóra-lázadás távolabbi és közelebbi — társadalmi és politikai — vallási és nemzetiségi okait kifejteni. Miután tehát ezekkel tisztában vagyunk, ma ezen zendülés lefolyását fogom ismertetni; előre is ki kell azonban jelentenem, hogy adataim e részben meglehetősen hiányosak; több rendbeli felszólításaimnak — Zarándban személyesen tett utánjárásaimnak sem sikerült családi vagy magán okmányok birtokába jutnom s így a zendülés lefolyását leginkább csak hivatalos adatokból, történeti munkákból s közkézen forgó egykorú följegyzésekből állíthatam össze.

A lázadás kitörését Bája József nms Hunyadvármegye actualis assessora Déván 1784. november 14-én keltezett jelentésében, melyet Pogány György főispán úr ő méltósága kéziratgyűjteményében találtam meg, így adja elő: «Véven észre Hóra, hogy a jobbágyság előtt földesura egész unalomba ment, ő is átkozott fortélyt gondolván és lejövén Zarándmegyébe, Mesztákon nevű faluban megtelepedék, a honnan minden felé követeket küldött oly üzenettel, hogy minden falu küldje hozzája követeit, hogy mondhassa meg, minémű örvendetes szabadságot nyert a felséges császártól a jobbágyoknak a földesurak ellen; a hova teméntelen sok nép gyűlvén, Hóra ő hozzájuk így szólott: «Atyámfiak, megelégetve a felséges császár a ti hosszas rabságtokat, melyben a pogány magyarságot szolgáltátok, és megparancsolta, hogy már tovább ne csalogassanak benneteket, hanem mind-

járt fegyvert adjanak a fejérvári várból, és azután az én vezérségem alatt az egész nemességet töröljük el, minden gazdagságukat, mint véres verejtékünkön szerzett jókat magunk között osszuk fel, csak a béres szekereket, azokban levő ökröket, szénát, búzát és zabot meghagyván az felséges császár tábora szükségletére nézve.» Mely parancsolatjára Hórának egy idevaló valya-lungi ember így szólott: «Áldjon meg az isten, hogy ilyen nagy szabadságot hoztál nekünk, Atyánkfia, de minthogy az afféle hírekkel már sokan reászedtenek bennünket, csak a földesurunkkal egybeveszejtván minket, azért ha a császár hírével jársz, mutass olyan jelt mi nekünk, melyből el higyjük, hogy te igaz ember vagy.» Ekkor Hóra haragosan bele nyulván a kebelébe, egy fényes aranyos keresztet vészen ki onnét, s azt kérdi a valya-lungi embertől az egész sokaság hallatára: «Te keresztény ember vagy-e, hiszesz-e ebben, gondolod-e, hogy egy ily aranyos keresztet más adhatna-e a császáron kívül, de ha ebben sem hinnél», s másodszor is benyulván kebelébe, egy függő pecsétes, arany betűkkel írott levelet veszen ki, kétségkívül valamely nemes embert az armalisától fosztott meg, «hinneđ kell azért énnekem arról adott levelemnek, de még inkább elhiszitek nekem mindnyájan, ha most engemet nyomban követtek s velem együtt Fejérvárra eljövén, ottan megismeretek, ki legyek én; meglátjátok, annyi fegyvert adok kezeitekbe, a mennyi csak kívántatik». Mire a sokaság áldani kezdé őtet, s azonnal mindegyik megindula vele Zalatna felé. Mely dolog tudtára lőn a zarándvármegyei substitutus viceispánynak, Hollaky István úrnak, s azonnal küldött négy szolgabirót és négy Orosz regimentbeli muskotérost, hogy valahol utol érik azon hitegetőt, fogják el. Utol is érték ugyanazon vármegyében Kuréty nevű faluban ultima octobris éjszakának idején, és egy spion által kitanulván, hogy azon hitegető Hóra hol légyen szálláson, egyenesen oda mennek, s ottan megkapván, a hajánál fogva kivezették, döfték, verték, a mint tőlök telhetett, melyre Hóra nagyot bödülvén, meghallotta az ottan megtelepedett sokaság, rájuk rohanván, Hórát tőlük elvették, Naláczi és Gál nevű szolgabirákat s a spiont mindjárt megölték, a többi is ugyan verve

és megsebesítve alig szaladhatott el, mely actuson mintegy megdühödvén Hóra, Fejérvár felé, vagy bárhová a pokolba intézett célját félbenhagyja és 1-a Novembris Mihelyénbe, Kristyorra és Brádra beütvén, ottan valamennyi nemességre tehetik kezüket, megölik.» Eddig a relatio, mely azonban téved abban, hogy Kurétyon Hórát fogatja el a szolgabírák által, holott históriailag kiderített tény, hogy Hóra ezen időben nem volt Zarándban, hanem úgy a mesztákoni gyűlés összehívója, mint általában a zarándi mozgalom intézője a harmadik kapitány, Krisán György (Dsurs) volt.

A zarándi és hunyadmegyei pusztításokat különösen Benkő József írta le, kiről ugyan azt mondja Szilágyi Fer., hogy biztosan használni nem lehet, a véres események leírásában a színezés helylyel-helylyel vastag, s még hamis adatok sem hiányzanak. Hogy Benkő nem használt túlságosan vastag színezést, mutatja a gr. Kuun Géza társulati elnök hirtokában levő következő munka: «Historische Gemälde in Erzählungen merkwürdiger Begebenheiten aus dem Leben berühmter und berüchtigter Menschen», herausgegeben von einer Gesellschaft von Freunden der Geschichte. (Leipzig, 1803.) A 11-ik kötet 9-ik fejezetének ez a címe: Horja und Kloska, Oberhäupter und Anführer der Rebellen in Siebenbürgen im Jahre 1785. E fejezetet így kezdi írója: «Unter den schauderhaften Auftritten, welche die Menschheit im Laufe des 18-ten Jahrhunderts gesehen hat, nimmt die Empörung Horja's in Siebenbürgen nicht die letzte Stelle ein, und es scheint ihr in den Annalen menschlicher Verworfenheit mit Recht ein Platz nicht verweigert werden zu können.»

A «Chronik des k. k. 31. Linien Inf. Regiments» a Benkő által is leírt dévai összeütközésről így emlékezik meg: «Nov. 6-án a mindig óriásabb tömeggé növekedő banda (érti alatta a fölkelőket) Déva alá jött; itt megtámadtatott a császári várőrség által, mely gyenge négy századból állott, továbbá egy Orosz ezredbeli tiszt s 30 legény s néhány Toscana-husár által, kiket a Déván levő nemesek és polgárok támogattak; ez alkalommal mintegy 50 fölkelő esett el. Másnap még nagyobb tömegben támadtak a városra, de ekkor is megverettek, s a 40 elfogott fölkelő azonnal kivégeztetett.

Richard és Csepy századai az Orosz ezred I. zászlóaljából Zalathnára indítottak, azon parancscsal, hogy csak védőleg viseljék magukat, mert a császári hatóságok Erdélyben Bécsből várták a további utasításokat. A míg azonban az akkori közlekedési nehézségek mellett az utasítások lejöhettek, a nemesség tőle telhetőleg maga védelmezte magát. Valóságos ütközetekben a fölkelők közül sokakat megöltek, az elfogottakat nyakaszták, kerékbe törték, akasztották és karózták. A mi a lázadók eljárását illeti, visszaborzad a toll az azok által véghezvitt isszonyatosságok leírásától, s a mindenkor loyális rumen népnek épen nincs oka egy Hóra hőstetteivel dicsekedni, azokat énekekben megörökíteni!» Ezt Blazsekovic cs. kir. százados mondja, kit bizonyára ezen nyilatkozatának megtételére nem a magyarok iránti rokonszenve vagy az oláhok elleni ellenszenve bírt, hanem tisztán csak igazságérzete mondatta vele fönnébbi ítéletét.

A dévai összeütközésekkel kapcsolatosan megemlíten-dőnek tartom, hogy Hunyadmegye continua táblája 1785. évi január 10-én tartott ülésében tárgyalta azon cigányok kérését, kik Déva város megtámadásánál elesett 108 fölkelő hullájának eltemetéséért jutalmat kértek. A tábla ezen kérelmet elutasította, mert közszükség idején mindenki ingyen köteles a közjó érdekében tehetsége szerint eljárni. — Ugyancsak ezen tábla febr. 16-iki ülésében elutasította Grantsa Antoni megyei hóhér kérelmét, ki a lefolyt zavarok alatt 56 gonosztevő kivégzéséért s 97 legnagyobbbészű börtönben elhalt egyénnek eltemetéséért csak 60 rénes forintokat kapott, s hátralevő díjainak kifizetését sürgette.

Szilágyi után közlöm itt még azon községek névjegyzékét melyekben a fölkelők a nemesi curiákat feldúlták és felégették: Zarándban Kriscsor, Brád, Ribicze, Mihelyén, Körös-bánya, Alsó-Lunkoj, Ócs, Acsucza, Pleskutza, Trestya, Nagy-és Kis-Halmágy. Hunyadmegyében: Gothágya Kimpény-Szurduk, Tataresd, Zám, Kósa, Abucsa, Guraszáda, Ilye, Branyicska, Maros-Németi, Maros-Sólymos, Haró, Berekszó, Kéménd, Bánpatak, Arany, Rápol, Gyertyámos, Bábolna, Folt, Algyógy, Homoród, Bokaj, Gyalmár, Benczencz, Piskincz, Csóra, Dédács, Piski, Bácsi, Batiz, Kőboldogfalva, Zeykfalva,

Russ, Magyar-Brettye, Oláh-Brettye, Baczallár, Kitid, Sztrigy-Szent-György, Dobra, Roskány, Lapusnyak, Gura-Dobri Lesnyek, Déva, hol Ribiczey Ádámné városszéli majorja gyújtatott fel, N.-Barcsa, K.-Barcsa, Alpestes, Tamástelke, Felpestes, Bujtur, Csolnokos, Óralja-Boldogfalva, Nalác-Vád, Poklisa, Uncsukfalva, Alsó-Szilvás, Maczesd, Fejérviz, Rusor, Serél, F.-Szálláspataka, Galacz, Borbátviz, Puj, Ponor. — Az itt elősorolt helységekben mindössze 101 grófi, bárói és nemesi család, némelyik több jószágában szenvedett kisebb-nagyobb kárt és veszteséget. Az összes kimutatás szerint a megye nemes és adózó lakosainak kára 776,026 r. forintra becsültetett; valóban roppant összeg, ha a pénz akkori becsét s jóval kevesebb voltát tekintjük.

Kifejtván az 1784-ik évi parasztlázadás távolabbi és közelebbi okait, ismertetvén e lázadás lefolyását Zarándban és Hunyadmegyében, áttérhetek azon intézkedések felsorolására, melyek különösen katonai részről a lázadás elnyomására tétettek. Hogy a katonai hatóságnak s magának a katonaságnak alább kifejtendő eljárását a lázadókkal szemben teljesen megérthessük s kellően méltányolhassuk, szükséges azon kor katonai viszonyait is általánosságban figyelmünk tárgyává tenni. Midőn 1765. augusztus 18-án Mária Terézia férje Ferencz császár szélhüvés következtében hirtelen meghalt, ez a királynét annyira megrendíté, hogy nem csak az életörömökről, hanem a kormány gondjairól is látszék lemondani akarni, fiát II. Józsefet, az örökös tartományokban kormánytárssá nevezte, és végkép visszavonta magát a közügyektől. De Mária Teréziában fájdalma szelidültével ismét felébredt az uralomvágy és azt miniszterei is ébresztették, kik József önálló lelkétől s az udvarnál divatozó szellemmel ellenkező nézeteitől féltek. M. Terézia tehát ismét két kézzel ragadta meg a kormány rúdját, fiának csak a hadügyek intézésében engedvén szabad kezet, ki is munkásságát 1765—1780-ig egészen a hadügyre fordítván, ezt Lascy tábornag segítségével a monarchiában addig nem ismert kiképzettség fokára emelte ugyan, de későbbi igazgatási modorára nagyon is jelentékeny befolyása volt annak, hogy 15 éven át a társadalomnak egy oly osztályával foglalkozék, melynek

első szabálya a föltétlen engedelmesség. József szerette a katonaságot, mint a melynek körében töltötte el életének legjobb éveit; szerette a katonaságot, mint mindazon uralkodók, kiknek erejét nem az alkotmány sánczai képezik, hanem a kik birodalmukat a szuronyok hatalmára alapítják; és a mily arányban fogyott bizalma az újításainak ellenszegülő nemesség irányában, ép azon arányban növekedett a katonaságba vetett hite, s e katonaságot használta fel igen sokszor polgári intézkedéseinek keresztülvitelében. A császár bizalma ellentétbe hozta a katonaságot a polgári elemmel s a polgári hatóságokkal, a katona, miként a római császárok idejében büszke volt arra, hogy ő nem polgár, hanem katona; büszke volt arra, hogy ő hívebb szolgája a császárnak, mint a polgári tisztviselő. A katonaság ellenőrije volt a polgári hatóságnak, miről bizonyosságot tesz a nagy-szebeni hadparancsnokságnak 1785. évi január hó 21-én kelt következő rendelete: «Schlaun, Meyerheim és Horváth ezredeseknek. Per privatim. Hogy uraságtok jelentéstevéseiket úgy az oláh jobbágyok, mint a nemesség magatartásáról folytatják, igen helyesen van; s ezt jövőre nézve is annál szükségesebb megtenniök, hogy itt pontos tudomással birjunk mindarról, a mi történik s gyorsan értesüljünk mindazon mozgalmakról, melyek a közbékét veszélyeztethetik. Másrésről ezen jelentéstételeknél a legnagyobb óvatossággal kell eljárni, mert a polgári hatóságot semmi sem izgatja fel annyira, mintha észreveszi, hogy a katonaság joghatósági körébe avatkozik.»

«Magában véve ez a katonaságot nem is érdekli, mely tovább ne is terjeszkedjék, mint azon körülmények kiderítésére, melyek az országos békét és nyugalmat megzavarhatják; s ezen esetekben sem szabad az első jelentéssel megelégedni, hanem a mennyire lehetséges, észrevétlenül bár és minden föltűnés nélkül, a dolog mélyére kell hatni, hogy azután, a mikor szükséges, minden állítás bebizonyítható lehessen.» — A katonaság jobbnak tartotta magát a polgári hatóságnál s gyűlölte a magyar nemességet; a nagy-szebeni hadparancsnokság folytonos egyenetlenségben élt az erdélyi főkormányszékkal, s e két főhatóság, mely egyértelmű s erélyes föllépéssel képes lett volna a Hóra-mozgalmat csirájában

minden vérontás nélkül elfojtani, egymás boszantására húzta-halasztotta a dolgokat, hogy azután egyik a másikat tehesse felelőssé a mulasztásokért. Azon korból fönmaradt magán iratok úgy mint hivatalos fölterjesztések tele vannak a katonaság elleni panaszokkal. Lássunk ezekből néhányat: Hátszegről Henning százados a rablás és pusztítás megakadályozására Magyar-Brettyére küldetvén, semmi hatályos lépést nem tett, s rábeszélés útján csupán a Bornemissza udvarát mentette meg, melyet laktanyául alkalmasnak vélt. Csepi László százados a tavasz óta állomásozott Zarándban, a tolvajok kergetése és a közcsend föntartása végett; ezt Hollaky István alispán mindjárt a zenebona kezdetén felszólítja a bős csoport elosztatására. A százados 46 emberrel Körösbányáig ment, honnan tétlenül nézte a ribiczei mézszárlást, az ide rablás végett ment oláhokkal beszélgetett, s katonáival puskáikat a kerthez támasztotta. A Krakkó felé utazó Propst székely-huszar főhadnagy katonáival a lázadókkal együtt evett a rablott ökrök húsából, a krakkóiaktól pedig a kért segílyt megtagadta. A lázadók azután ki is rabolták Krakkót.

Az udvari Cancelláriához okmányokkal felszerelve következő kérvény nyújtatott be: «Felséges udvari Cancellaria, Kegyelmes és Méltóságos jó Uraink! Egy Torda vármegyei nemes Vice szolgabírónak maga egyik vezérlése alatt történt dolgoknak hozzánk tett bejelentése (az egyik okmány tudniillik) miként kellett a szegény magát védelmező nemesség által heves ütközetben elfogott tolvaj és öldöklő rabokat ottan levő Toscana regimentbeli kapitány Hertelendy parancsolatjára a gyilkos oláhság előtt visszabocsájtani. A másik okmány szintén a tegnapi napon érkezett hozzánk, nemes Fehér vármegye egyik V. szolgabírájának tudósítása, miként a Zalathnán levő Orosz regimentbeli Ricsán kapitány az Abrudbányát pusztító és öldöklő tolvajok közül azon V. szolgabíró által elfogott hét rabokat, náluk taláztatott minden zsákmányukkal együtt szabadon bocsájtotta el. A harmadik okmány Déváról, a mit három continua tábla iródeákjainak, kik maguk személyesen jelenvoltak a Hátszeg vidékén történt pusztítások közt, hitők alatt adott s a Guberniumhoz be is küldött bizonyosságtételükből bizonyosan írhatunk, hogy a Hátszegen levő limi-

taneusoknak kapitányuk az ablakából nézte a boldogfalvi udvaroknak iszonyú pusztítását, égetését, mégis nem hogy népet indított volna a gyilkos tolvajokra, sőt valami öton vagy hatan az odaszorult nemesek közül a V. Ispánnak interpositiójára kéredzettek ki, hogy rájuk üthetnének, s azt felelte, hogy úgy menjenek ki, hogy többször vissza nem bocsátja őket. Sőt ugyanazon Cancellisták vallásából kiteszik, miként részesedtenek némely limitaneus katonák is azon prédálásokban. Végezetre azt is, hogy Vice Colonellus Schultz a tudósítások szerint magával a gyilkos nép előljárójával Hóra tolvajjal személyesen beszélvén, nem hogy elfogatására és gyilkos népének elszélesztésére erősködött volna, sőt vele néhány napi csendességben való maradásról (induciákról) pactálván, parolája adása után is, a parolát és hitet nem ismerő gyilkos nép Biró Miklóst, jó nemes atyánkfiát agyonverték. Csáklyára menvén Szotyory Istvännét, Inczedy házból született nemes asszonyt háza feldulása mellett lemészárolták. Még is V. Colonellus Schultz úr kergetésektől megszűnt, amazoknak időt és szívet hagyott a Toroczkó-Szt. Györgyön véghezvitt iszonyú pusztításokra. Szívünk fájdalomával kell tehát értenünk, hogy a minket atyaképen védelmeztetni és a gyilkos népet minden kedvezés és késedelmezés nélkül üldözni parancsoló kegyelmes urunknak és ő főlségének a mi megszabadításunkra igen hathatós parancsolatai érkezések után is oly vezér rendeltetett háromszáz fegyveres hadi vitézeknek, mint V. Colonellus Schultz, a kinek immár ismeretes hozzájuk lött ereszkedése után mostani vezérlésétől is, a mi elalélt szíveinknek nem hogy segedelmet várhatnának, sőt azokat rémülés és félelem fogta el . . . . .

Maros-Vásárhely, die 1-a decembris 1874. A nagy erdélyországi törvényes királyi és nemes Küküllő Marosszékkal egyesített vármegyéknek táblái, Maros-Vásárhely városába szorult fő- és nemes rendei, úgy M.-Vásárhely tanácsa.»

Nemes Hunyadvármegye rendei több ízben kérelmezik a Guberniumtól még szeptember és október hónapokban Karp alezredesnek Hátszegről való áthelyeztetését. A Gubernium a hadparancsnoksághoz október 21-én tett átiratában fönn tartja a Karp ellen tett panaszát, mert tény az, hogy ő fölebb-

valóitól nyert minden rendelet nélkül a tömegesen hozzájövő jobbágyságot összeírta.

Hunyadmegyében Hátszegvidéken úgy, mint a zarándi részekben, miként ezt már egy előbbi alkalommal volt szerencsém felemlíteni, a jobbágyság már 1784. nyarán kezdték az engedelmességet a földesuraknak felmondani, kezdtek fenyegetőzni; mire a hunyadmegyei continua tábla katonai segínyt kért. A hadparancsnokság utasította ennél fogva Karp határőralezredet, hogy a megyei hatósággal egyetértően a lázongó községekbe katonai assistentiát küldjön. Karp szept. 24-ről jelenti Hunyadmegyének, hogy egy Orosz divíziót Mácsóra küldött, azon utasítással, hogy Oklost is figyelemmel kíséresse; hatvan embert pedig a hátszegi határőrökből Jovaltsele küldött; jelenti egyúttal, hogy az Orosz divíziót nem küldheti addig a Maroson-túlra, míg nevezett községek le nem csillapulnak. A főkormányzók Hunyadmegye fölterjesztésére, mely a megyében elhelyezett katonaságot nem tartotta elégségesnek a lázongó jobbágyság fékentartására és Karp alezredesben sem bizott, szept. 29. és 30-án több katonaságot kért Hunyadmegyébe küldetni, mire a hadparancsnokság értesítette a Guberniumot, hogy a Hunyadmegyébe küldendő csapatokat menetkészen tartja, csak jelöltessenek meg azon helységek, melyekbe katonaság kell, s neveztesse meg azon tisztviselők, kik a katonaság élelmezéséről fognak gondoskodni. Puy Miklós marosinneri alispán és Szilvási Bálint hátszegvidéki alispán október 10-éről jelentik, hogy október hóban az oláhok részéről zavargások nem történtek; ugyanilyen jelentést terjeszt be a hunyadmegyei állapotok megvizsgálására kiküldött Koszta főkormányzók titkár is. Mely jelentésekre támaszkodva a Gubernium október hó 21-én kelt átiratában jelenti a hadparancsnokságnak, hogy Hunyadmegyében a parasztság zendülése lecsendesítettnek tekinthető, s a jobbágyság legnagyobb része visszatért a régi engedelmességhez. A Csepi kapitány századát, úgy mond folytatólagosan a főkormányzók, mivel Zarándba Aradból rablók szoktak áttörni, Zarándban lehet hagyni, de a többi katonaság haza küldhető.

Mint a tiszta, derült égből lesújtó villám hatott a helyre-

állított nyugalom tudatával bíró főkormányiszékre a Várady Mózes alispán és Ponori Pál aljegyző által Déván november 3-án keltezett felterjesztés, melyben az alispán Kristyori István jelentése folytán referál a novemb. 2-án délelőtt 10 órakor Kristyoron elkövetett vérengzésekről, gyors segélyt kérve annál is inkább, mert a lázadók már körülbelől négyezerre szaporodtak. E fölterjesztés gyors futár által küldött Nagy-Szebenbe, s így 4-én már ott volt. November 5-iki kelettel ismét jelentés tétetett Déváról a felől, hogy a lázadók 4-én a branyicskai kastélyt, az éjjel pedig M.-Solymost dulták fel. Karp ugyan Déván van 200 határőrrel, de ezek nem elégségesek a lázadók megfékezésére, kér tehát a megye nagyobb katonai segélyt. A főkormányiszék az első átiratot azonnal közölte a hadparancsnoksággal, melyet egyúttal föl szólított, hogy a közcsendesség és bátorság helyreállítására szükséges katonai erőt a lázadás színhelyére indítsa el. A hadparancsnokság még ugyanazon november hó 4-én kelt átiratában értesíti a főkormányiszéket, hogy Karp alezredes és Stojanics őrnagy utasítottak a hunyadmegyei mozgalmak elnyomására; nagyobb számú csapatokat azonban nem lehet addig a megyébe küldeni, míg mind az illető helyek, melyekbe azoknak menniök kell, mind pedig az élmezési tiszték meg nem neveztetnek.

Ugyane napról keltezve megrendeltetik Karp alezredesnek, hogy a jobbágyok lázongó mozgalma miatt haladéktalanul menjen Dévára, a hova Stojanics is kirendeltetett; a megye főispánjával és kormányiszéki biztossal egyetértőleg járjon; vonjon magához minden táborig csapatokat s mozgósítható határőröket, ügyeljen azonban arra, hogy Hátszeg vidéke se maradjon katonai fedezet nélkül; névszerint rendelje magához a Dobrán és Lozsádon állomásozó huszárokat s a Kudzsiri gyalogszázadot. Stojanics őrnagynak szintén megrendeltetik, hogy Dévára menjen, utasítatván, hogy a Maros ellenkező partjain lakók közt az egymással való közlekedést gátolja meg, tanulmányozza továbbá a Maros átkeelési helyeit, hogy képes legyen haladéktalanul megjelenni ott, hol jelenlétére szükség lesz, de a legszigorúbban meghagyatik neki, hogy a jobbágyok irányában csak jósággal.

és szelidséggel lépjen fel s minden tettlegességtől tartózkodjék; kötelességévé tétetik még, minden fontosabb eseményről stafetaliter értesíteni a hadparancsnokságot. Ugyanazon november 4-iki kelettel még a Leopold Toscana huszárezred parancsnokságának is rendeltetik, hogy egy fél-divisio azonnal induljon Dévára, a másik féldivisio pedig szükség esetre menetkészen álljon. E rendelet azonban br. Preiss Ferencz parancsnokló tábornok meghagyásából csak 7-én reggeli 7 órakor küldetett el.

November 5-én közli a Gubernium a hadparancsnoksággal Hunyadmegye, Alsó-Fehérmegye és a zalathnai kincstári uradalom újabb jelentéseit a lázadásról, kérve és sürgetve annak minden lehető módon való gyors és erélyes elfojtását. A hadparancsnokság nov. 6-iki kelettel viszont kéri a főkormányzékot, hogy miután az intézkedések megtétele sürgős, és vesztegetni való idő nincs, intézkedjék a kirendelt katonaság gyors szállításáról és pontos élelmezéséről, utakat és hidakat tartson jó karban, de a katonaság a békét, miután a lázadásnak politikai okai vannak, egyedül nem állíthatja helyre, hanem szükséges, hogy a polgári hatóság is tegye a magáét, különösen ajánlja, hogy nyereszenek meg olyan papok, kik a nép bizalmát bírva, azt ne csak békére bírják, hanem kivegyék egyszersmind azt is, kinek kezdeményezésére és mely okokból lázadtak fel. «A főhadparancsnokság», úgymond Szilágyi Ferencz, «a legváltáságosabb perczenben, midőn cselekedni, s a lázadók ellen erélyesen föllépni kellett volna, jobbnak tartja okoskodni, a vele közlött események leírásában nagyítást lát, a Guberniumnak még jó tanácsokat is osztogat, s a katonaságot oly utasítással rendeli ki, hogy az a maga fegyverét a fölkelt oláhok ellen ne használja, reájok ne lőjön. Ily eljárás valóban nem szorul magyarázatra».

1784. november hó 6-án br. Pfefferkorn tábornok, a lázadás elnyomására kiküldött csapatok főparancsnoka, jelenti a hadparancsnokságnak, hogy a lázadók nagy száma miatt az elküldött félzászlóalj huszár nem elégséges; kér utasítást. A hadparancsnokság nov. 7-ről meghagyja Pfefferkornnak, hogy főhadiszállását Medgyesről Szászsebesre tegye

át; a Maros átjárásait szigorúan őriztesse, és ügyeljen fel, hogy a lázadók a két partról ne érintkezhessenek egymással; e végből Déva és Szászváros közt egy osztály Toscana-huszárt helyeztessen el. November 6-ról még három érdekes okmányt találtam: az elsőben Stojanics őrnagy jelenti Szászvárosról, hogy huszáraival délutáni 4 órakor indult Benczenre, hol gróf Bethlen Gergely, br. Orbai és több nemes ember curiáját lángban találta; az Orbai udvarán mintegy száz fölkelő volt, kik közül egy a huszárok közé lőtt és egy lovat elejtett; a huszárok e miatt a tilalom ellenére megtámadják a lázadókat: 10-et megölnek s 43-at, köztük hat sebesültet elfognak, kiket a szászvárosi börtönbe szállítanak. A másodikban Karp alezredes jelenti Szászvárosról, hogy a Zarándból megindult rablók mindinkább előrenyomódnak a Maros tulsó partján, és már Benczenczig értek, miután Rápolton, Bábólnán és Gyógyon a nemesi curiákat felégették. Karp kíséri őket a Maroson innen, de a rossz utak s a Maros kanyargásai miatt nem vághat eléjük, hogy átmenve a Maroson, megtámadhassa őket, miután mérsékelt bánásmódot többé nem érdemelnek. (Da sie keine mässige Behandlung mehr verdienen.) A harmadik okmányban a vajdahunyadi kincstári jószágigazgató, Leithner József, miután a várban sok menekült nemes van, s a mozgalom azon a vidéken is mind fenyegetőbb alakot ölt, s Karp csak hét határőrt küldhetett, több segílyt, esetleg fegyvereket kér.

November 7-én Szászvárosról Karp folytatólagosan jelenti, hogy a Benczenczen elfogott lázadóktól értesült, hogy egy rész Csórára ment; rögtön üldözésekre indult, de elsötétvén, a nagy sárban csak nehezen tudott előhaladni. A zsi-bóti postától nem messze fekvő csárdában mintegy harmincz fölkelő tivornyázott; a házat körülfogta, s őket megadásra szólította fel; de ők az ablakon kilövéldöztek, később a gertyát is eloltották. A huszárok a sötétben többeket megöltek, némelyeket elfogtak, de nagy részök a sötétben elmenekült. Ezalatt, mintegy éjfélutáni három óra tájban Csóra kigyúlt, de kifáradt legénységével már nem mehetett oda, s minthogy reggel arról értesült, hogy a lázadók Vincz felé húzódtak, a Strigy és Maros-vonal védelmére visszahúzódott Szászvárosra.

«A körülmények igazán aggasztók, folytatja Karp jelentését, megyei tisztviselőt sehol sem lehet látni, elegendő kenyérről és takarmányról nincs gondoskodva, a szállítás Déváról a rossz utak miatt majdnem lehetetlen. A parasztság lázadása általános lett, és én attól tartok, hogy pár nap múlva Hunyadmegyének minden nemesi udvara hamuban lesz. A foglyok vallomása szerint a lázadás célja a földesurak által szenvedett elnyomatás megboszulása és anyagi jólét szerzése; azért vonúlnak faluról falura, gyűjtanak és rabolnak. Szándékom Hunyadon, Déván és Hátszegen állást foglalni s innét kisebb csapatokat a vidéki községek biztosítására szétküldeni».

Sztojanics november 8-iki kelettel szintén a lázadás okairól tett jelentést, kiemelve, hogy a lázadás tervszerűen, az értelmiség befolyása mellett, s a román származású megyei tisztviselőknek is tudtával készítettett elő. Ez állításának bizonyítására fölhozza, hogy bizonyos Papp László, a szacsali pápa fia, kevéssel a mozgalom kitörése előtt minden ingóságát Dévára hozatta Zarándból, hol mint főbíró működött. Hasonlóan cselekedett a hondoli vicarius is, ki ingóságaival Szebenbe menekült, hol háza van.

November hó 10-én Karp jelentéseire válaszolva a főhadparancsnokság, mindenekelőtt a fölötti sajnálatának ad kifejezést, hogy a katonaság tetteleg volt kénytelen föllépni a lázadók ellen, de mivel csak a körülmények által valóban kényszerítve tette ezt, helyesléssel veszi tudomásul, s a csapatokat kitartásukért megdicséri. Utasíttatik Karp, hogy mihelyt Vajda-Hunyad környékén a nyugalom helyreállott, csapataival haladéktalanul oda induljon, hol jelenlétére legnagyobb szükség van; végül még értesíttetik, hogy Bruckenthal Mihály főkormányzéki tanácsos a békés kiegyenlítés megkísérlése végett Dévára küldetett, igyekezzék tehát neki mindenben keze ügyére lenni.

A Gubernium csakugyan november 8-án kelt rendeletével Bruckenthal Mihály tanácsost kinevezi a maga biztosává, következő 10 pontban adva meg utasításait: 1. Főgondja legyen mindazon eszközöket alkalmazni, melyek a kitört zavarok vérontás nélküli lecsendesítésére vezethetnek;

lehetőleg kimélje a félrevezetett együgyű embereket. 2. Biztos tájékoztatást szerezzen magának a különféle fölkelő csapatok számáról s azok vezetőiről; a mozgalom okairól, az okozott károkról; a lázadók további terveiről; hogy minél megbízhatóbb adatokat nyerjen, szükséges lesz alkalmos egyéneket előnyös ígéretek mellett zsoldjába fogadni. 3. Melléje adatik a görög-keleti püspök, — Nikitich Gedeon, — ki a főesperesek és pópák segítségével fogja népét békére bírni, a mi a papságnak a népre gyakorolt nagy befolyásánál fogva nem lesz eredménytelen. 3. Ha ezen, vagy más módon a mozgalom békés úton lecsillapított, rajta legyen, hogy a bujtogatók kézre kerüljenek, e végből azok elfogatására 20—50, sőt több arany jutalmat is tűzhet ki, s ez alkalommal nem csak a kézrekerítőknek, hanem a többi lázadóknak is, ha bujtogatók nem voltak, kegyelmet ígérhet, melyet a Gubernium ki fog eszközölni ő fölségénél. 5. A katonaság utasítva van, a lázadók felől szerzett mindennemű értesüléseit vele közölni, úgy szintén ő is közöl mindent a katonasággal, a mi tudomására jut. 6. A kik a lázadók közül elfogatnak, különösen ha bujtogatók, hallgattassanak ki, s azután megbüntetés végett a legközelebbi hatóságnak adassanak át. 7. Ha az intéseknek és figyelmeztetéseknek kellő eredménye nem lenne, a népzavargás nem csillapulna, és szükségessé válnék a katonaság tetteges beavatkozása: semmi mást ne tegyen, csak azon helyeket jelölje meg, melyeken a katonaság fellépését szükségesnek tartja. Ebből következik 8., hogy a katonai vonal elé mennie nem szükséges, személyes biztonságára pedig egy 20 emberből álló szakasz adatik melléje, mely mindenütt fogja kísérni. 9. Mivel olyan esetek is fordulhatnak elő, melyek gyors elintézését igényelnek, felhatalmaztatik saját belátása szerint eljárni, mi végből utasítva lettek Hunyad-, Fehér- és Szebenmegyék, valamint Szászvárosszék tisztviselői, hogy mindenben segílyére legyenek. 10. Mindenről részletes jelentést terjeszsen fel a Guberniumhoz.

A főkormányzék november 9-én kelt átíratában azon kérdést intézi a főparancsnoksághoz, hogy miután a lázadó oláhok mozgalma napról-napra nagyobb mérvet ölt, úgy;

hogy egész Erdély lángba borításától lehet tartani, s miután minden veszélyeztetett helyre elegendő számú katonaságot küldeni alig lehetne, nem volna-e czélszerű a nemesség felfegyverzését elrendelni, hogy ez a katonasággal együttesen működjék a lázadás elfojtásában. A hadparancsnokság november 10-iki válaszában azon meggyőződésének ad kifejezést, hogy jelenleg, midőn egymással annyira ellenkező jelentések érkeznek be a lázongó mozgalmakról, s midőn több lázadó csapat a katonaság által már tényleg szétszórattott, a nemesség felfegyverzésére nincs elég ok, ennek szüksége egyhamar nem is fog beállni; — de a mennyiben a csapatok szétszórt táborozása némely helységek gyors megsegélyezését lehetetlenné tenné, a Gubernium ilyen esetekben bölcs belátása szerint a nemesi felkelést elrendelheti addig, míg a katonaság oda érkezett; a főhadparancsnokság azt hiszi különben, hogy legczélszerűbb volna a nemesség figyelmét oda irányozni, hogy a lázadók mozdulatait figyelemmel kísérik, észleleteikről alapos és megbízható jelentéseket tegyenek, ekként a lázadás valódi okai könnyebben kiderítettvén, annak békés lecsendesítése inkább volna eszközölhető. Így ír a General-Commando november hó 10-én, tehát akkor, midőn már saját csapatparancsnokai többszörösen jelentették a lázadók folytonos előnyomulását; a békés kiegyenlítésben reménykedik akkor, midőn maga Karp alezredes is főnebb említett jelentésében kiemeli, hogy a lázadók kiméletes elbánást nem érdemelnek.

Épen oly érdekes mint tanúságos még a főhadparancsnokságnak a bécsi főhaditanácshoz intézett s november 12-én kelt következő jelentése: A csapatparancsnokok utasítva lettek, hogy a lázadókat, kik közt sok elcsábított van, sokan pedig csak úgy csatlakoztak hozzájuk, hogy javaik elkobzásával s megöletéssel lettek fenyegetve, szépszerével bírják arra, hogy falvaikba térjenek vissza; és ha ennek daczára a katonaság a lázadók által megtámadtatnék, ez esetben se lépnek át az önvédelem határait; ez eljárás annyival inkább szükséges, mert, miként Sztojanics őrnagy jelentéséből kitűnik, a hunyadmegyei continua tábla 44 elfogott szerencsétlent minden behatóbb vizsgálat nélkül halálra ítelt és kivégezte-

tett. Ilyen eljárás mellett attól lehet tartani, hogy a kedélyek még inkább elmérgesednek, s egy, az egész országra kiterjedő lázadássá fajulnak, azért utasítandó volna a Gubernium, hogy a törvényhatóságok önhatalmi eljárásának gátat vessen, s a zendülők ellenében a büntetési jogot magának tartsa fenn, ellenkező esetben el van határozva a főhadparancsnokság a csapatparancsnokoknak meghagyni, hogy foglyaikat a politikai hatóságnak többé át ne szolgáltatassák, hanem addig tartsák katonai őrizet alatt, míg legfelsőbb helyről másnemű utasítás nem érkezik. A megszorúlt megyék részéről a főhadparancsnoksághoz azon kérés is intéztetett, hogy a Bánságból, Aradból és Biharból is vonassanak össze csapatok a lázongás színhelyén; mire kérelmezők innét azon választ nyerték, hogy a lázadás még nem oly általános jellegű, hogy ily nagymérvű intézkedések megtétele szükségeltetnék, annyival kevésbbé, mert nem lehet azt állítani, hogy a főhadparancsnokság által eddigelé tett intézkedések a lázadás elnyomására elégtelenek volnának. A Bánátban és Magyarország szomszédos vármegyéiben elhelyezett csapatok leginkább lovasok, ezeket pedig hegyi vidéken nem igen lehet használni, azonkívül a főhadparancsnokság sem fog elmulasztani semmit, mi a nyugalom helyreállítására szükséges lesz; különösen megtétetett minden intézkedés a kincstári bányák és másnemű birtokok biztosítására; így Zalathnán és Vajda-Hunyadon elégséges számú őrségek vannak; Pfefferkorn figyelme fölhivatott a marosportusi sóbányákra; minden kincstári sóhivatal kért ugyan katonai fedezetet, de ezen kérés a katonaság teljes szétforgácsolása nélkül nem volt teljesíthető, de nem is szükséges, mert a főhadparancsnokság törekvése az egészet általánosságban megvédeni, a miből az egyes részek biztonsága is önkényt következik. Ez a nagy-szebeni hadparancsnokságnak, illetőleg br. Preiss Ferencznek, famosus jelentése. Egy a polgári hatóságokkal ellenséges viszonyban élő, a magyar nemességet gyűlölő, elbizakodott embernek jelentése, ki, habár megtiltja is a katonaságnak a fegyver használatát a lázadók ellen, azon esetben, ha a lázadás tovább találna terjedni, a hunyadmegyei continua táblát denunciálja, mely 44, fegyverrel kezében elfogott közbékeháborítót rög-

tönbiróságilag halálra ítélt és kivégeztetett; különben hogy Preiss Ferencz hadparancsnokról II. József császár sem ítélt másképen, arról bizonyoságot tesz a főhaditanácsnak e jelentésre Bécsben november hó 19-én kelt s Hadik által aláírt válasza: Miként a főhaditanács október 8-án kelt leiratában már kifejezte a fölötti rosszallását, hogy a jobbágyok határőri szolgálatra íratnak össze, úgy ő felsége is értésére adta a főhaditanácsnak, hogy a hadparancsnokság ez ügyben vastag hibát követett el (sich sehr verstossen hat), midőn megparancsolta a határőri szolgálatra jelentkezők összeírását, és hogy az ő felsége által kiadott érthető (klar) parancsok teljesítése a Guberniummal folytatott levelezés miatt elhuzódott, a megrendelt intézkedések nem foganatosítottak azonnal, és hogy a hadparancsnokság egyáltalán czélszerűtlenül járt el. Ő felsége határozottan kívánja, hogy ezen legmagasabb rosszallása a hadparancsnokságnak tudomására hozassék, utasítatván egyúttal, hogy a felsőbb rendeleteket jövőben pontosan teljesítse.

Az erdélyi hadparancsnoknak Nagy-Szebenben november hó 30-án kelt védekezését, mint több tekintetben érdekes okmányt egész terjedelmében fogom bemutatni: A f. hó 19-én kelt rendeletben értésemre adott legmagasabb rosszallást alattvalói hódolattal fogadva egyúttal engedelmet kérek annak kijelentésére, hogy némely erdélyi oláh jobbágyok lázadását nem a nekem felrótt vastag hiba idézte elő, hanem leginkább onnét eredt, hogy a földesurak alattvalóikat rendkívüli módon elnyomták. A hunyadmegyei és hátszegvidéki jobbágyok összeírása nem rendeltetett el, s nem is lőn foganatosítva, és mégis ezek a többiekkel egyidejűleg lázadtak fel, s jelentkeztek földesuraik elleni panaszaikkal az első oláh határőrezred tisztjeinél. A jobbágyok elnyomatása a nemesség által régibb keletű, s általánosan tudva van, mily kemény bánásmódban részesült legtöbb vidéken a földnépe, úgy, hogy a lázadás kitörését előre lehetett látni. Eltekintve e tárgyban tett többnemű fölterjesztéseimtől, csak azon jelentésre hivatkozom, melyet a múlt évben terjesztettem fel a főhaditanács elé, kiemelve a veszélyt, mely a fejedelemre és országra hárulhat a kitörendő lázadás által, megjelölve egyszersmind azon mó-

dokat is, melyek segélyével e veszély elhárítható lenne. Ismerve a dolgok állását, alattvalói hűségemből kifolyó kötelességemnek tartottam a mozgalom okait kutattatni (nachspüren zu lassen). Ennek folytán azonnal értesítettem a főkormány-széket, s ennek kívánságára egy polgári és katonai vegyes bizottság küldetett ki az ügyállás megvizsgálására. Ez alkalmalomban a polgári hatóság egy tollvonással a jobbágyok panaszeit legnagyobb részben alaptalanoknak nyilvánította, másrészt pedig oly részrehajlással járt el, hogy Kallyany főhadnagy az I. oláh határezredtől, az igaztalanságok látára kilépett a bizottságból. A következmények, miként be-terjesztett jelentéseimből is kivehető; aggodalmaimat igazolták. S. minthogy a lázadás egyedüli okául a jobbágyok elnyomá-tását tartom, a főkormány-széknek többnemű módokat aján-lottam, melyek azonban figyelembe nem vétettek, s a job-bágyok állapota maradt a régi. A polgári hatóság még csak annyi fáradságot sem vett magának, hogy a jobbágyok hangulatát tanulmányozza, s a közelgő vihar kitörését előleges intézkedések által megghiusítsa. A Gubernium határozottan tudta, hogy a kért századok menetkészen állanak, de a helyett, hogy a helyeket kijelölje, melyekre a századok indítandók lettek volna, közölte velem Koszta főkormány-széki titkár abbeli jelentését, hogy a mozgalom teljesen lecsendesedett, semmi említést sem téve a csapatokról, nem is sejtve, hogy a tűz kitörőben van, míg az lángokban ki nem tört; s ezáltal bizonyosságot tett arról, hogy nem bír tudomással arról, a mi a megyékben történik. A viszonyok ismeretének ezen hiányá-ból származott az, hogy a mozgósított csapatok ideje-korán útnak nem indítottak, s a katonaság a tűz kitörését nem akadályozhatta meg. Jelenleg minden intézkedés a legmaga-sabb parancs értelmében van megtéve, s én kötelességszerűen nem mulasztandóm el időről-időre a szükséges jelentéseket fölterjeszteni. Lehetetlen ugyan a mozgalom tövére jutnom (auf den Grund schauen), mert a guberniumnak nagyon is érdekében áll a katonaságot távol tartani, s azért a két alezredes Karp és Schultz, kik pedig a jelen viszonyok közt nagyon hasznos szolgálatokat tettek, s kiknek az egész ország hálával van lekötözve, a gubernium részéről gyanusítások-

nak vannak kitéve, s eltávolításuk miatt lépések is tétettek a főkormányzók részéről. A polgári hatóság semmit sem gyűlöl jobban, mint a katonai beavatkozást, mivel ezáltal alkalmat nyer a katonaság magának a jobbágyság elnyomatásáról meggyőződést szerezni, s azért mindenféle mesterfogásokkal el is távolíttatik a katonaság az ilyen vizsgálatoktól és kihallgatásoktól. Hallomás szerint a birtokosok közül is sokan óhajtják az úrbériség behozatalát, nyilvános bizonyítéka ez annak, hogy a jobbágyság elleni visszaélések megszüntetésének elmulasztása okozta első sorban a lázadás kitörését. A foglyok vallomásából sem vagyok képes a mozgalom okaira vonatkozó alapos értesüléseket nyerni, mert a főkormányzók nagy óvatosan megrendelte, hogy a foglyok átadassanak a polgári hatóságoknak, melyek azután rögtönbirósági eljárással kivégeztetik azokat, mielőtt a földesurakat terhelő vallomásokat tehetnének. Mindezek előadása után még csak azon alázatos kérelemmel járulok a főhaditanács elé, hogy ezen jelentésemet ő felsége legmagasabb kezeibe juttatni sziveskedjék.

Egy vízbe haló ember kápkodásai; gyanúsítja, vádolja a birtokos osztályt, a főkormányzókat, csak hogy önmagáról elhárítsa a felelősséget, mely ezen védekezés daczára is ónsúlylyal nehezedett br. Preiss Ferencz hadparancsnok vállaira; kinek hitele és állása ez időtáiban már meglehetősen meg volt ingatva, úgy, hogy minden fölterjesztései a védekezés jellegével bírnak. Így november 20-ról azt írja. Preiss a főhaditanácsnak, hogy vannak ugyan nagyszámú emberek, kik a katonaság eljárásával nincsenek megelégedve, ámbár ő a mozgalom elfojtására minden lehetőt elkövet, de a csapatok a rossz utak miatt nem lehetnek mindig helytt; az összecsoportosult elégületlenekkel mint ő felsége alattvalóival azért bánik szelídebb módon, mert nem lehet annyi embert egy előítélet miatt ágyúkkal és karddal kiirtani, amint ezt a gubernium és a megyei hatóságok kívánják, mert ezáltal siettetné az ország pusztulását; növelné a magyar nemesség elleni gyűlöletet. Végül ismételten hangsúlyozza, hogy a magyarországi ezredek behozatala még nem szükséges. A fölterjesztés utolsó pontjának azonban nem volt eredménye, mert a főhaditanács még november 12-én kelt rendeletével a

de Vins és Würtemberg ezredeket Erdélybe küldte, meghagyván a Nagy-Váradon állomásozó Sturm — és a Temesváron parancsnokoló Koppenzollern tábornokoknak, hogy a rend helyreállításában közreműködjenek.

Azon szigorú legfelsőbb leiratok és haditanácsi rendeletek, melyeket bemutatni volt alkalmam, némileg megváltoztatták az erdélyi hadparancsnokság eljárását a lázadókkal szemben s ámbár Preiss Ferencz «ő felsége félrevezetett alattvalóinak lehető kimézését», kik pedig a működő csapatparancsnokok jelentései szerint sem érdemeltek semmi kiméletet, továbbra is szerette volna keresztülvitetni, ezutáni rendeletei általán mégis szigorúbb eljárást parancsolnak. A katonaság kiméletes fellépése megtermette ugyan keserű gyümölcsseit; a kis szikrából, miként Hunyadmegye előre megmondotta, nagy láng lett, mely a lehető legrövidebb idő alatt elborította a zarándi részeket, Hunyad-, Alsó-Fehér- és Tordamegyéket egészen, Kolozsmegyét részben, Aradmegyében a tótváradai járást; egész Erdélyt s a szomszédos magyarországi megyéket pedig állandó félelemben s rettegésben tartotta.

Az akkori viszonyok megvilágítására nem lesz egészen érdeknélküli egy pár levélnek bemutatása, melyeket gróf Kuun Géza marosnémeti levéltárában találtam; mindkettő gróf Kornis Zsigmondhoz van intézve. Az első kelt Nagy-Szebenben 10-ik novembris 1784-ben s így hangzik: «Drága, Kedves Bátyám uram! Tudom, tudtára vagyon K. Bátyám uramnak is a parasztok felzudulása, de talán nem annyira, mint a dolog magában van, kívántam azért ezen levelem által bővebben a dolgot (mely valójában nem csekély) Bátyám uramnak tudtára adni. Az dolog, mely hazánkban még nem hallattatott az, hogy az oláh parasztság egybecsatolván magát Hátszegbe, erre kifelé indult hazánkunk romlására, mert valahol járnak, égetnek, pusztítanak és ölnek; úgy megégették Brádot, Solymost, Csórát, a hol mindig a nemesség veszedelmére járnak, most sok nemeseknek életüket vették, kik közül Csiszár urat feleségével, apjával életétől megfosztották. Már a mi uraság arra volt, mind bejöttek, u. m. a Gyulai generalisok, Bornemissza, Nalácziék, Bethlen

Gergelyék, Urbányiék és más nemesek. Bátyám uram is azért tudván a veszedelmet, kérjük mind atyafiakul, vigyázzon magára, és bizonyos helyre menne, a hol minden veszedelmen kívül volna, és Szt.-Benedekre is rendelést tenne, a mint magam is megírtam a káplánnak, hogy holmi leveleket és holmi jobb portékákat a boltba levinnének s bevakolván ajtaját, a tűztől védelmezve lennének. Bizunk még is, hogy az Isten nem sokára megvigasztal, mert már Dévánál a nemesek felfegyverkezvén magukat, háromszor nékie állottak, felesen elfogtak s megöltek belőlök, s azonkívül a limitaneusok 80-at meglőttek, 40-et elfogtak s azokat a Marosba ugratták. Az itteni atyafiak atyafiságosan tisztelik Bátyám uramat; én magamat tapasztalt atyafiságába ajánlom és maradok Bátyám uramnak igaz szívű öcscse Kornis Imre.» — A másik levél, mely kelt Beszterczén 12-ik novembris 1784., így hangzik: «Kedves Édes Bátyám Uram! Alig nyugodtam ki magamat ide megérkezésem után, és immár ismét mennem kell, mert tegnap vettünk a General-Commandótól egy parancsolatot, hogy innen a Májor menjen 4 compániával Maros-Vásárhely felé Medgyesre; onnan Szeben vármegyébe a feltámadott parasztok ellen; holnap reggel indulunk is; nem kicsi lármát okozhatnak azok, mivel annyi katonaságot küldenek ellenök: Kolozsvárról is ment 4 compánia. Az itt körül levő uraságok is ide Beszterczére szállogatnak be a maguk védelmezésekre; tegnap érkeztek gróf Földváriék, holnap jönnek br. Bornemissza Józsefék és Huszár Sándorék. Gróf Földvári vasárnap indult ki Szebenből és azt beszéli, hogy Szeben is immár tele vagyunk uraságokkal, a parasztok pedig immár 8000-en együtt volnának Szalis vezérlése alatt, kik is igen nagy pusztításokat tesznek a helységekben. Ugy vélem, hogy talán Bátyám uraimék sem maradnak ebben a lármában azon a vad helyen (Zilahon); ha ide találhat bejönni, az én quartélyomon elférhetnek, parancsoljanak vele; a gazdámat meg fogom kérni, hogy adjon helyet Bátyám uraiméknak. Az ángyomnak csókolom kezeit, s ezzel maradok Bátyám uramnak igazszívű vére szolgálója Kornis Gábor.»

A nagy-szebeni hadparancsnokság november 12-én követ-

kező rendeletet intézte a maros-vásárhelyi várparancsnokságnak: «Híre jött, hogy igen sok nemesi család, talán nagyon is messze menő félelemből Maros-Vásárhelyre menekül. Ha ez csakugyan így van, akkor utasíttatik a parancsnokság a menekülőket a legelőzékenyebben fogadni, szükség esetén nekik a várban is szállást adni és ételmezésökről gondoskodni.» Hason tartalmú rendeletet kapott a szamos-ujvári parancsnokság is. Ime a kis szikrából keletkezett nagy láng meddig veti ijesztő fényét!

Hunyadmegyében, a mint láttuk, a mozgalom november első napjaiban tört ki; a zarándi részek elpusztítása után a lázadók a Kaján völgyén keresztül a Maros fővölgyébe hömpölyögtek, feldúlták Branyicskát november 4-én, Sólymost s a Maros balpartján fekvő községeket a következő két napon. Karp jelentése szerint 7-én felgyújtották a lázongók Dédácson a gr. Gyulai kastélyát. Szent-András, Dédács, Szent-György, Batiz, Kőboldogfalva s több közelfekvő község jobbágysai Dédácstól fölfelé a Strigy mentén minden nemesi kastélyt felégettek és kiraboltak, 8-án ugyanily módon folyt a pusztítás a hátszegi völgyben. «A nyomor általános, — így folytatja Karp nov. 10-én keltezett jelentését, — a parasztok elkeseredése földesuraik iránt oly nagy, hogy a fölgyújtott épületekben semmit sem hagynak meg épen; a mit el nem vihetnek, azt összetörnek; szerencsére nem volt szél, különben a jobbágyságok megmaradt házai is mind hamuvá lettek volna. Az utak járhatlansága miatt csak lassan haladhattam, de sikerült mégis végső erőfeszítéssel sok nemesi udvart a pusztulástól megmentenem. Mihelyt 8-án éjfélután Hátszegre értem, 26 székely százarral a dobrai századból, a fölkelte nemességgel és egy osztály gyalogsággal a lázadókat azonnal megtámadtam és szétszórtam. A parasztok a Hátszegre menekült nemesség kiadatását követelik, ellenkező esetben ostrommal fenyegetnek, reményilem azonban, hogy 260 főnyi gyalogságommal s a 26 százarral ellenállhatok nekik. A lázadás Branyicskától lefelé a Maros völgyén szintén kitört M.-Illyén és Zámon, mely utóbbi helyen a harminczados házát felgyújtották és kirabolták.» A mozgalom folytonos növekedése, a Guberniumnak és főhadiparancsnokságnak gyakran egymás-

sal ellenkező tudósításai s azon körülmény, hogy egyik főhatóság a másikra igyekezett hárítani a történt mulasztásokat és az azokért járó felelősséget, arra bírta József császárt, hogy az erdélyi lázadás lecsillapítására gr. Jankovics Antalt nevezze ki királyi biztossá. A legfelsőbb kézirat, melyet Szilágyi sem közöl, egész terjedelmében így hangzik: «Gróf Jankovicsnak. Josephus II. stb. Hogy az Aradmegyében és Erdélyben fölmerült zavargások alapjára lehessen jutni, legbiztosabb módnak tartjuk, a vizsgálatot ez ügyben úgy Magyarországon, mint Erdélyben egyetlenegy, polgári és katonai egyénekből összeállított részrehajlatlan biztosságnak átadni. Mivel Kedvességed, kinek becsületességébe és mély belátásába helyezzük teljes bizalmunkat, úgyis a Bánságban tartózkodik, s így kéznél van, Kedvességedre akarjuk ez ügy elintézését ruházni, melléje adva Papilla tábornokot, s Ont e végből királyi biztosunkká nevezük ki. Kegyelmesen megbízzuk ennélfogva Kedvességedet, hogy nevezett Papilla tábornokkal együtt haladéktalanul útnak induljon s mind azon helyekre elmenjen, melyeken zavargások történtek, és pedig a Maros-völgyén megindulva hatoljon Erdély belsejébe, fő figyelmét a lázadás okainak pontos és legrészletesebb kiderítésére irányozván, mi végből kötelessége leend az elfogott izgatókat részletesen kihallgatni; az eredményről, mihelyt lehet a jelentést udvari, cancelláriánk útján egyenesen hozzánk terjeszse fel saját véleményével együtt. Egyuttal utasítjuk Kedvességedet, hogy ezen bizottság mindennemű intézkedéseiben a rendes hatóságok mellőzésével önállóan járjon el. Kelt Bécsben, 1784. évi novemberhó 19-én.» Ezen legfelsőbb leirat s Jankovics grófnak királyi biztossá való kinevezetése a megyei hatóságokkal is közöltetett, azon utasítással, hogy a biztos iránt kellő engedelmességet tanúsítsanak s neki mindenben segélyére legyenek.

Jankovics december 15-én érkezett Dévára biztostársával, Papilla tábornokkal együtt. A királyi biztos a Déván talált mintegy 200 oláh rabot három osztályba sorozva, azoknak vallatásával foglalkozott s a zendülés okait kipuhatolni igyekezett; a lázadók közül a kisebb bűnösöket komoly intés mellett, hogy magukat csendesen viseljék, haza bocsá-

totta. — A Maros melletti helységek lakosait pópáikkal együtt maga elé rendelte, bűnös merényletükért őket megfedte, s azon intéssel, hogy otthonn magukat békésen viseljék, eleresztette. «Igy bánik a néppel» mondja gróf Jankovics jelentésében, «de a nemesekkel s mágnásokkal szemben nehéz állása s igen sok baja van. Számos özvegyek férjeik és gyermekeik erőszakos halálát sírva panaszoják; a nemesek és mágnások pedig, kik a gyújtogatás és rablás következtében nagy inségre jutottak, mély fájdalomban vannak, keservesen panaszkodnak, káraik megtérítéséért s a gonosztevők példás megbüntetéséért esedeznek.» (Szilágyi.) Gróf Jankovics működését Déván bevégezve, 1785. január hó 6-án indult Gyulafehérvárra, az időközben oda szállított lázadóvezérek kihallgatását és elítéltetését eszközendő.

November vége felé úgy a polgári mint a katonai hatóság erélyesebb lépéseket tett a lázadás végleges elnyomására. Br. Preiss Ferencz, General der Artillerie, szebeni hadparancsnok, ki békéltető rendszeréhez szívósan ragaszkodott, s ki Schulzot a lázadókkal való további alkudozásra utasította, melynek következménye volt a krakói találkozás s a lázadóktól, illetőleg azoknak ottani kapitányától Kloskától átvett s Szebenbe vitt famosus békepontok, állásától elmozdított; helyébe gróf Fabris Domokos (Feldzeugmeister Dominik de Fabris, Conte di Cassano) neveztetett ki szebeni hadparancsnokká, ki 1784. évi december 13-án foglalta el új állását. A másik személyi változás az volt, hogy br. Bornemissza János, Hunyadmegye főispánja, ki az okmányok tanúsága szerint a mozgalom alatt kötelességét meglehetősen lanyhán teljesítette, s ki a császár legfőbb kézírata szerint nem bírt elég szellemi képességgel fontos tisztének betöltésére, állásától elmozdított december végével, ámbár január első napjaiban is több megyei fölterjesztést mint főispán írt alá. Br. Bornemissza főispáni fizetését megtartva, szolgálati éveinek megfelelő ranggal beosztatott a királyi táblához, Hunyadmegyében pedig Bruckenthal Mihály neveztetett ki főispáni helytartóvá.

Nem mellőzhetem hallgatással lichtensteini Schulz székelly huszáralezredes békealkudozásait a fölkelőkkel, különö-

sen nem a krakói találkozást, melynek egyes jelenetei, de különösen az, hogy Schultz a lázadók keresztjét megcsókolta, későbbi történetíróinknál különféle magyarázatokra szolgáltatott alkalmat. Schultz november hó 14-én Nagy-Szebenben keltezve terjeszti be a hadparancsnokságnak jelentését, mely rövid kivonatban így hangzik: a magyar nemesség bizton-sága, úgy mint a további vérontás kikerülése bírták őt arra, hogy a lázadók egy főbb csapatját felkeresse, megtudandó annak kapitányaitól, mi bírta őket e rendzavarásokra s minő céljaik vannak. Ezért megbízta Propst székely huszár-főhad-nagyot, ki tökéletesen tud oláhul, hogy a találkozást elő-készítse. Schultz november hó 11-én a lázadók által feldúlt Krakó megmentésére sietett, de elkésve érkezett oda. Más-nap, 12-én, értekezett a Tibor és Krakó közötti szőlőhegye-ken megtelepedett lázadók kapitányaival, Kloska Juonnal és Hora Juonnal, a Hora Ursz fiával. Beszélgetésközben figyel-meztette őket, hogy tetteik után inkább rablóknak, gyilkos-oknak kellene őket tartani, mintsem ő felsége hű alatt-valóinak, mire a vezérek kijelenték, hogy az ilyenek mind az ő tudtuk nélkül s akaratuk ellenére történtek meg; ők mindnyájan tisztességes emberek, tolvaj közöttük nincs. Átvette azután tőlök az ismert békepontokat s fölszólította őket, hogy faluikba térjenek vissza, a fegyvereket letéve, békességesen viseljék magukat, mert csak így lehet kilátásuk arra, hogy feltételeik teljesíttetni fognak. A vezérek ezt meg-igérték, sőt a táboruk előtt hordoztatni szokott keresztre meg is esküdtek; Schultz annak jeléül, hogy esküjüket elfogadta, maga is megcsókolta a keresztet, ígérve, hogy a választ leg-később 19-én fogja nekik Topánfalván átadni. Kloska elválásuk előtt még azzal fenyegetőzött, hogy ha ezen ügy gyorsan s az ő kívánatuk szerint nem fog elintéztetni, akkor egész rettenetességökben fognak fellépni, eddigi eljárásuk még mindig nagyon kiméletes volt.

Ime egy katona, a ki politikai missióra vállalkozik, a ki karddal kezében, módokat keres, mint lehetne a vérontást kikerülni, s a ki annyira naiv, hogy nem csak elhiszi a láza-dóknak, hogy ők nem gyujtogatók és gyilkosok, s hogy

eddiggi fellépésük nagyon kiméletes volt, de ezt még hivatalos jelentésében is felemlíti.

A hadparancsnokság nov. 15-én a Guberniumhoz áttette a Schultz jelentését a lázadók békefeltételeivel együtt, azon ajánlattal, hogy a további vérengzéseknek a kívánságok lehető teljesítésével lehetne, sőt kellene véget vetni. A Schultznak beterjesztett békefeltételek tudvalevőleg a következők: hogy a jobbágyság alól fölszabadíttassanak; a katonák közé besoroztassanak s azon elítelt oláhok szabadon bocsáttassanak, kik a gáldi börtönben fogva tartatnak. Ezen békeponthozól lényegesen különböznek azok, melyeket a zarándi lázadók Hunyadmegye rendei elé terjesztettek, s melyeket itt felsorolni szintén nem lesz érdek nélküli: 1. hogy a nemes vármegye minden possessoratusaival a kereszt alá esküdjék (t. i. oláh vallásra térjen) minden magzatjaival együtt; 2. hogy nemesség többet ne legyen, hanem a ki hol kaphat királyi szolgálatot, abból éljen; 3. hogy a nemes possessorok a nemesi jószágból lábukat végképen kihúzzák; 4. hogy épen olyan adófizetők legyenek, mint a közcontribuens népek; 5. hogy a nemesi földek a köznépek között felséges császáruk parancsolatja szerint felosztassanak.

A Gubernium november 16-án kelt válaszában hibáztatja a Schultz eljárását, mert nem méltó, és legkárosabb következményű a közrend ellen fegyverkezett lázadókkal addig alkudozásba bocsátkozni, míg fegyvereiket le nem tették. A kívánatok 1. és 2. pontja törvény által lévén szabályozva, ebben a Gubernium semmit sem tehet; a foglyok szabadonbocsátása ő felsége kegyelmétől függ; a tisztviselők visszaéléséről szóló panaszok július 17-én a Guberniumtól megvizsgálva, ő felsége elé terjesztettek, azóta pedig újabb panaszok nem merültek fel. Ugyancsak a Gubernium nov. 21-ki kelettel értesíti a hadparancsnokságot, hogy a lázadók akár hódolnak meg, akár nem, semmi kiméletben nem részesítendők, míg 1. minden elrablott holmit vissza nem adnak, 2. fegyvereiket le nem teszik, 3. az izgatókat ki nem adják, s 4. községenként kezeseket nem állítanak.

A hadparancsnokság a jelentést nov. 16-án a bécsi főhaditanácsnak terjesztette fel az időközben megérkezett

guberniumi válaszszal együtt. E fölterjesztésben kiemeltetik, hogy a lázadók Schultznak tett ígéretökhöz híven, csakugyan visszatértek faluikba; Hátszeg és Hunyad vidéke Karp alezredes tapintatos eljárása következtében egészen lecsöndesült; a határőrök mindenütt megbízhatók; a marosmenti községeket Otth alezredes csillapította le; a nyugalom teljesen visszatérőben van, ekként tehát, s ezzel végződik a felterjesztés, mint az eredmény mutatja, helyesnek és célszerűnek bizonyult be a hadparancsnokság békéltető eljárása.

Pfefferkorn tábornok november 16-ról jelenti a főhadparancsnokságnak, hogy az enyed-, torda- és kolozsvárvidéki, úgyszintén a hunyadmegyei nemesség fegyverkezik s a parasztság elnyomására csoportosul; nevezetesen Hunyadmegyében br. Bornemissza főispán jelentése szerint a fölkelte nemesek száma mintegy 400; félni lehet, hogy a parasztlázadásból nemesi fölkelés lesz. A hadparancsnokság e jelentés folytán kérdést intéz a főkormányshoz, vajjon a nemesség fölfegyverzése elrendeltetett-e, kifejezést adva egyúttal abbeli aggodalmának, hogy ebből könnyen nemesi fölkelés származhatik. A főkormányshoz nov. 18-ról azt válaszolja, hogy a nemesség fölfegyverzése nem rendeltetett ugyan el, de ha ez mégis itt-ott megtörtént, egyáltalán nincsen ok a nemesség fellázadásától tartani, mert az nagyon természetes, hogy a nemesség életének és vagyonának biztosítása végett fegyverhez nyúl és csoportosul, miután a távolabbi helyeken elhelyezett katonaság a megtámadottaknak a rossz utak miatt idejekorán segílyt nyújtani nem képes. Ugyancsak a főkormányshoz nov. 21-iki kelettel értesíti a hadparancsnokságot, hogy a lázadók akár hódolnak meg, akár nem, semmi kíméletben sem részesítendőek mindaddig, míg *a)* minden elrabolt holmit vissza nem adják, *b)* fegyvereiket le nem teszik, *c)* az izgatókat ki nem adják és *d)* községenként kezeseket nem állítanak. Schultz azonban a lázadóknak Krakóban tett ígéretéhez képest nov. 19-én Abrudbányára érkezett, s nov. 21-én találkozott is Topánfalván Hórával, Kloskával s az ottani községek elöljáróival, de ezen második békéltetési kísérlete is meg-

hiusult, miután a lázadóktól fegyvereiknek és vezéreiknek kiadatását kívánta.

Bruckenthal Mihály Szászsebesen nov. 22-ről jelenti a főkormányzéknek, hogy a Zarándban kitört zavargások okának kipuhatolására s a kedélyek lehető lecsendesítésére általa kiküldött Molnár János szemorvostól értesült, hogy Brádon tizenkilencz nemesi nő és gyermek van a lázadók kezei közt; ezen foglyoknak haladéktalan megmentése annál szükségesebb, mert attól lehet félni, hogy a lázadók ellen foganatosítandó erélyes fellépés ezeket az ártatlanok legyilkolására fogná bírni. Ugyancsak 22-ről Pfefferkorn is felterjeszti Schultz jelentését a békekísérletek meghiusultáról, s azt kérdi a hadparancsnokságtól, hogy hát még most sem szabad-e a lázadókat erélyesen megtámadni, kikkel többé alkudozni nem lehet, s kik csak fegyverrel kényszeríthetők engedelmességre. Melékelve felterjeszti Richard kapitány jelentését, mely szerint a felkelők egy csapata Boicza, Nagy-Ág és Csertés ellen indult volna meg; Boiczán van ugyan egy káplár 12 emberrel, de a többi helyen nincs őrség. Meghagyatott ennél fogva Stojanics őrnagynak, hogy kellő számú gyalog- és lovas csapatokat küldjön Brádra, azon utasítással, hogy a nevezett bányahelyeket esetleges támadások ellen megvédjék, s hogy a Déva és Halmágy közötti közlekedést nyitva tartsák. De Stojanics nem tett eleget ezen rendeletnek; nem gondoskodott a bányahelyek védelméről, mert Bukovai bányatiszt Boiczán nov. 29. sürgősen kér katonai fedezetet, mert a vidéken naponkint több és több elégületlen gyűl össze, s őket, t. i. a bányászokat hallálal fenyegetik; de a közlekedést sem tartotta nyitva: Klestinszky alezredes nov. 27-én levelet akart Déváról Brádra küldeni Stojanicshoz; egy káplárt és négy huszárt indított útnak, kik Valisoráig el is jutottak, de itt a lázadók egy csoportja, mely épen akkor gyújtotta fel a korcsmát, útjokat állta vasvillákkal, úgy, hogy kénytelenek voltak visszatérni, s ugyanaznap este 11 órakor visszakapta Klestinszky Déván saját leveleit. Szevesztrényi Mihály nagyhalmágyi harminczados hivatalosan utazva Dévára, Brádon a lázadók által elfogatott s bezáratott az őt kísérő katonákkal együtt, és csak a pópák közvetítésére bocsáttatott szabadon.

az öröknek fizetendő 6 frt 45 p. kr. váltságdíj lefizetése mellett. Stojanics nov. 28-án este nyomult Halmágy felől Brádra; a felkelőket Kristyor felé nyomta, hol hallomás szerint mintegy 9000 fölkelő lett volna összpontosítva, az elfogott nemes asszonyokat és katonákat, kik másnap voltak kivégzendők, megszabadította. Richard kapitánynak Zalathnán nov. 29-én kelt jelentése szerint a lázadók négy főcsoportban vannak összpontosítva, de úgy, hogy egymást kölcsönösen támogathassák. A Mamaligán-völgyben vannak a ponoriak és a remeteiek; a második csapat van Offenbányán, Lupsán és a körülfekvő községekben; a harmadik csapat Albák körül van megszállva, ennél van Hóra; végre Zarándban, Krisán György Mihelyen vidékén van csapatával, hogy az Abrudbánya felé törekvő Kłoska Juonnal egyesüljön. Ezeket csak együttesen minden oldalról és jelentékeny haderővel lehet és kell megtámadni; különösen ágyukra volna nagy szükség.

Ezen minden oldalról actiót sürgető fölterjesztések, a legmagasabb császári rendeletek, s végül a békéltetési kísérletek meghiúsulta a hadparancsnokságot is eddigi rendszerének elhagyására bírta. Nov. 29-ről keltezve Pfefferkorn tábornoknak következő rendeletet küldetett: «Utasítom tábornok urat, hogy az összes rendelkezésre álló csapatokkal haladéktalanul előnyomuljon s az ügyet a legmagasabb parancs értelmében a lehető leggyorsabban fejezze be, nehogy ő felsége késedelmezéssel vádolhassa a katonaságot. A fölkelte nemességnek fegyvert és lőszert adni nem szabad; minden ez iránti kérvény egyszerűen visszautasítandó.»

E rendeletre komolyan megindult a hajtó-vadászat a havasi völgyeikben összpontosult lázadók ellen; az eredmény nem lehetett kétes: alig három hét alatt az egésznek vége lőn; a fékvesztett szenvedély a szuronyok láttára lecsendesült, a nemesi jószágok fölött osztozó, mindenkit oláh vallásra keresztelő, vérmes reményű és véres kezű hősök egyszerre ismét csendes, jámbor alattvalókká lettek; a kik még nov. 21-én Schultznak feltételeket akartak szabni, fegyvereiket letenni vonakodtak, s mellőket verve fönnen hangoztatták, hogy ők nem lázadók, köztük izgató, vezér nincs, ők mindnyájan önszántukból keltek fel; azok most térdre hullva,

mint mennyei áldást fogadták a császári kegyelmet, megnevezték a fő bujtogatókat, kézrekerítésüknél segédkeztek. A kicsi szikrából, melyet kezdetben elnyomni elmulasztottak, nagy tűz lett, s ezt most már nagy áldozatokkal, nagy erőfeszítéssel lehetett csak eloltani.

A lázadók, mint főnebb említém, november végével négy külön táborban akként voltak elhelyezkedve, hogy egymást kölcsönösen támogathatták; magas hegyektől körülzárt s így nehezen hozzáférhető völgykatlanokba huzódtak, hol csak jelentékeny haderővel volt tanácsos rájuk ütni. Ha hozzáveszszük, hogy Zarándnak és Alsó-Fehérmegyének azon vidékei, melyeken a lázadók állást foglaltak, még napjainkban is járhatlanok, hogy a katonaságnak télvíz idején kellő szállás és élelmezés hiányában kelle itt operálnia, el kell ismerünk, hogy a császári hadsereg nem könnyű munkát végzett akkor, midőn a Hóra-lázadást elnyomta s a főbb czinkosokat kézre kerítette, a mely nehéz, sanyarú munkától azonban megkíméli vala magát, ha kezdetben mindjárt a kellő erélylyel és tapintattal lép fel, s nem pazarolja el a kedvező alkalmat céltalan alkudozásokkal, félrendszabályokkal s a lázadóknak álhumanismusból eredő oktalan kimélésével. Nem habozom kimondani, hogy ezen eljárás felelősségének súlya és terhe egészen Preiss tábornokot, a nagy-szebeni hadparancsnokot sújtja. Ő felsége félrevezetett alattvalóinak lehető kimélése volt azon rögeszme, melyhez Preiss a legnagyobb szívóssággal ragaszkodott; ennek áldozta fel a magyar nemesség élet- és vagyonbiztonságát, ennek áldozta fel saját állását, ennek áldozta fel saját hadseregét. Hogy a tisztek a hadparancsnok inteniói szerint jártak el, az nagyon természetes, ez a subordinatio következménye, a mint annak következménye volt az is, hogy ugyanazon tisztek, kik szerintünk vétkes mulasztást követtek el, midőn a helyett, hogy a lázadást elnyomták volna, annak csak szemlélői voltak, a dráma utolsó felvonásában, a szigorúbb rendeletek vétele után mint igazi katonák lépnek fel; Kray, Stojanics, Richard, Csepi, sőt maga Schultz is dicséretre méltó buzgalmat fejtenek ki, de azért, habár a mozgalmat el is fojtják, a főizgatókat kézre is kerítik, a kezdet mulasztásait és hibáit még sem tehetik jóvá, nem enyész-

tethetik el a nyomort és inséget, nem adhatják vissza az életnek a meggyilkoltakat, mert a nemesi curiák égnek meredező puszta romjai, a kegyetlenül leölteknek fölhantolatlan sírjai mind ezen mulasztásoknak, ezen hibáknak szomorú következményei.

A szebeni hadparancsnokság, mint láttuk fönebb, nov. 29-én adja ki azon rendeletét, melyben a lázadás lehető gyors és erélyes elnyomását sürgeti. Koppenzollern tábornok ennek következtében azonnal meg is indította a fölkelők körülzárására kiszemelt csapatokat. A lázadás színterén voltak deczember elején: Stojanics Körösbányán és Kray Brádon, együtt 700 emberrel; Schultz Abrudbánya vidékén 3 századdal a Gyulai Ferencz ezredből, 133 gyalog székely határőrrel és 70 székely huszárral; Richard kapitány Zalatnán 400 gyaloggal s megfelelő számú lovassággal; neki volt két ágyúja is; Petrasch őrnagy Halmágyon egy De Vins ezredbeli zászlóaljjal; a közbiztonsági és futárszolgálatot teljesítették az egész területen Toroczko, Szászsebes, Halmágy, Hátszeg és V.-Hunyad végállomásokkal a Toskana huszárezred divisiói. A működő csapatok támogatására előnyomult még a Gyulai Sámuel ezredének 3-ik zászlóalja, egy osztály Eszterházy, egy osztály Károlyi-huszár és két osztály Würtemberg-dragonos Haan ezredes parancsnoksága alatt Temesvár vidékéről; a Gyulai Ferencz ezredének két zászlóalja Kolozsvárról, az Orosz-ezrednek szintén két zászlóalja Szászsebesről. Megjegyzendő, hogy a határőri századokban 40 ember, a tábori ezredek századaiban pedig 75 ember volt.

Kray alezredes volt a Zarándban működő csapatok főparancsnoka; táborában volt Nikitich Gedeon görög nem egyesült püspök, kinek feladata vala a lakosságot békés hazatérésre, fegyvereinek s az elrablott jószágoknak kiadására bírni. 1784. deczember 5-én Stojanics Körösbányáról indult meg Ribitzén és Valye-Bradulujon át azon szándékkal, hogy a Brádon és Kristyoron át előnyomuló Krayval a Fehér-Körös felső völgyében Mihelény falunál egyesüljön. A lakosság, falvait elhagyva, szintén a Fehér-Körös felső völgyében Mihelény és Blezsény falvak közt csoportosult; decz. 7-én érkezett Kray Mihelénybe, 8-án ért ugyanoda

Stojanics; ezen napon hirdette ki Nikitich a császári kegyelmet, de a Krisán György által fölízgatott tömeg, melynek száma 9000 emberre tétetik, hangosan tiltakozott, követelve azon jogaik megadását, melyekért fegyvert ragadtak; miután a békés kiegyenlítés itt sem sikerült, Kray támadót fuvatott; az itt vívott ütközet a lázadók szétverésével végződött, kik közül elesett 252, fogságba került 600. Ezen erélyes fellépésnek megvoltak kedvező következményei; a félrevezetett lakosság látva, hogy a dolog nem tréfa, s hogy a katonaság komolyan lép fel, lassankint hazatért, úgy, hogy deczember közepén Stojanics jelentése szerint Zaránd 92 községéből 83 hódolt volt meg. A blesenyi csata után Kray Nikitich püspökkel átment Alsó-Fehérmegyébe, hol ugyancsak deczember 8-án Schultz elfoglalta Remetét s onnét tovább nyomult előre Ponor és Magos elfoglalására.

Miután e parasztlázadásnak csak Hunyadmegyét érdeklő részleteivel foglalkozom, értekezésem keretét túllépném, ha a a fehérmegyei községek hódoltatását ismertetném; elég legyen annyit megjegyezniem, hogy az 1784. évi deczember 20-ikán a rend mindenütt helyreállítatott; a katonaság a polgári biztosokkal egyetemben a főczinkosok kézrekerítésével s a rend további biztosításával foglalkozott. E végből a lázongó megyék területén jelentékeny csapatelhelyezések történtek. Zarándban Halmágy és Kőrösbánya vidékén a De Vins ezred egy zászlóalja s egy osztály Károlyi-huszár; Brádon a Gyulay Sám. gyalogezred egy százada; a zászlóalj többi századai Bucsesden és Abrudbányán. A Würtenberg-dragonosok egy szakasza Dobrán, Maros-Ilyén, Hátszegen és V.-Hunyadon.

Hátra van még Hóra és Kloska elfogatásának részleteit megismertetnem; ez elfogatásról részletesen ír Szilágyi Ferencz is, de részint mivel a Budápesti Szemlében megjelent értekezése nincs kellően elterjedve, részint pedig mivel a szebeni levéltárban eredetiben meglevő jelentéséből Kraynak veszem ez ismertetést, nem tartom fölöslegesnek azt e helyütt is felolvasni.

Hóra elfogatásáról az első jelentést Kray Abrudbányáról decz. 31-ről keltezve küldi Nagy-Szebenbe, s ebben röviden csak azt jelzi, hogy Hóra és Kloska hétfőn, deczember

27-én fogattak el. A második 1785. évi január hó 1-én kelt jelentés így hangzik: •Vonatkozással tegnapi jelentésemre, a lázadók két vezérének, Hórának és Kloskának elfogatását illetőleg, elfogatásukat és tényleg megtörtént bekísértetésüket ma megerősíthetem, jelentve egyúttal, hogy a foglyokat 2 tiszt és 70 legény fedezete alatt Zalathnán át Gyula-Fehérvárra fogom ma kísértetni. — Az elfogatásra kiküldött csapatok parancsnokai voltak Vajda főhadnagy a 2-ik székely ezredből és a Toscana-huszárezred főhadnagya Jeney. Nem mulaszthatom el e két tisztet úgy, mint a kiküldött csapat minden egyes legényét szolgálati buzgalmukért és e rendkívüli hidegben kiállott nélkülözéseikért a felső hatóság kiváló kegyébe ajánlani. Azt reméltem, hogy a foglyok vallomásából érdekes felfedezéseket fogok tenni, de ezek oly megátalkodott gonosztevők (eingewurzelte Bösewichter), hogy a legvilágosabb tényeket is eltagadják és ártatlanságukról beszélnek.

Elfogatásuk deczember 27-én nappal történt meg egy odvas fenyőfa alatt, melynek tövében nagy tüzet gyújtottak volt. A frissen hullott hó vezette embereimet az ő nyomukra; a kiállított őrt meglepték s őt a vezérek tartózkodási helyének megmutatására kényszerítették. Az erre vállalkozott jóézelniű parasztok heten voltak; ezek közül négyen löfegyverrel ellátva előre mentek, s közeledve Hórához, ettől mint jó barátok fogadtattak, s kérdeztettek, vajjon vadászni indultak-e? Erre azt felelték, hogy a katonák számára kellene valami vadat elejteniök, de semmit sem találtak, keresés közben azonban egészen átfáztak. Hóra megengedte nekik, hogy a tűz mellé telepedjenek, mire kettő Hóra, és kettő Kloska mellé ült le. Beszélgetés közben elmondták, hogy az egész vidék tele van katonákkal, kiket e nehéz időben tartaniok kell. Kloska intette őket a türelemre, ígérve, hogy nem sokára hatalommal fognak ők, a most menekülő kapitányok népok közé visszatérni, s akkor a katonákat mind pokolba kergetik. Midőn az elmaradt három paraszt is közel jött a tűzhöz, Matyes Nutzul és Triff Stephán a Hóra és Kloska nyakára vetették magukat s az ellentállókat társaik segélyével megkötözték, miközben Hóra egy csomó írást

rántott elő kebeléből s azokat a lángokba dobta. A foglyokat egy közeli juhakolba vitték, s erről az erdőt megszállva tartó katonákat értesítették, kik is a foglyokat átvévén, minden baj nélkül behozták Abrudbányára. Hóra és Kloska puskával, lándzsával, utóbbi még egy pár pisztolylyal is föl volt fegyverkezve. Irományaik nem voltak, pénzt is csak Kloskánál találtak, mintegy hat forintot. A foglyok azt mondják, hogy azért tartózkodtak ily sokáig ezen a vidéken, mert némely községektől pénzt vártak, melylyel Bécsbe akartak menni a császárhoz. A császár a Hóra és Kloska fejére kitűzött díjat a parasztnak kifizettette; azonkívül kaptak a tisztek 50—50, az altisztek 5—5 s minden legény 2 aranyat; Melczer erdész, ki a parasztnak a vállalatra rábeszélte, szintén megfelelő jutalomban részesült.

Krisán György zarándi kapitány a kerpenyesi pópa és társai által 1785. január hó végén fogatott el; ezek is megkapták a Krisán fejére kitűzött 300 aranyat. — Krisán a halálos ítélet végrehajtását öngyilkosság által kikerülte, míg Hóra és Kloska 1785. február 28-án Gyula-Fehérváron kerékbe törtettek.

SYL-VÖLGÝ S BENÉPESITÉSE, VALAMINT ANNAK EGYÉB TÖRTÉNETEI.

Dr. SÓLYOM-FEKETE FERENCZ-től.

Hunyad-vármegyének egyik legérdekesebb, természeti szépségek- és természeti kincsekben egyik leggazdagabb része a Syl-völgy. Ennek emporiális helye, mintegy amerikai módon varázsütésre fölépült, jelentékenynyé vált Petrozsény-telepnek vagyunk szívélyesen meghívott, még szívélyesebben fogadott vendégei. Illik tehát társulatunkhoz, hogy e helyen ma e helynek és környékének történeti adataival foglalkozzunk.

Itt a természet, az Alkotó kezei óriási betűkkel írtak meg mindent. Óriási betűkkel mutatják, hogy hol vannak a pompás tájak, vadregényes völgyeletek morajló kristálypatakjaikkal és száz- meg százfelől csörgedező forrás-ereikkel. Itt a bérczeknek felhőkbe nyuló kopár csucsait saskeselyük röpködik körül; azok gerinczei s görgetegei közt díszlő ritka növényzetet pedig zergék falatozzák. Még lejjebb a nagyszerű oldalokon, a hatalmas bordákon buja havasi pázsitot legelésznek a juhok, szarvasmarhák és a tatárfaj-lónak típusát tán leghívebben megőrzött syli lovak ezrei, legelésznek addig, míg őket a rövid nyár vége le nem űzi a lakott helyek közelébe.

A havasi illatos fűvű legelőket itt-ott szegélyezik, másutt a lejtőkön lefelé követik a fenyves erdők, melyeket a zakaoló fűrészmalomok mindjobban kezdenek gyéríteni s letarolni.

De mindezen fölszíni kincseknél és természeti adományoknál becsesebb, nagyobb horderejű az, mit a Syl-völgyben a föld gyomra rejt, avagy csak fölületesen takargat.

Értem a jelenkor művelődési életének, kifejlett iparának egyik emelő szárnyát — a köszenet, Jókai Mór nagy írónk «fekete gyémánt»-ját. S habár ezen természeti nagy kincset hihetetlen mennyiségben és vastag rétegekben halmozta föl itt az Alkotónak keze; s mindenütt ismét óriás betűkkel jelezte annak fekhelyeit: a természeti nagyság mellett eltörpülő ember — elég csudálatos módon — csak a legutóbbi évtizedek alatt jött reá, hogy mivel bír e nagyszerű völgy és hegykatlan gyomrában. Csak a legutóbbi évtizedek alatt vette kezdetét a sylvölgyi köszén kibányászása, gyors lendületnek indulva s a vállalkozók, a munkások tömegeit édesgetve e helyre.

Az őskorban, de mindenesetre a római hódítást közvetlenül megelőző vagy azzal összeeső időszakban a mostani Magyar-Syl egyik mellékpataka, a Kis-Syl (Zsijécz) mentén, az emberiség valamely ösmeretlen egyedei egészen más nemű bányászkodást folytattak. Bizonyos mélységben, a görgeteg kőréteg és a talajréteg közé fészkelve vékonyan terül ott el egy sajátságos zöldes málladék, helyesebben iszap, melyben arany szemcsék rejlenek. E szemcsék megnyerhetése céljából ama bányászok kútszerű aknákat ástak és úgy hozták napfényre az említett iszapot, hogy belőle az aranyat kimoshassák. Nem egy helyen átfúrták a szénréteget is. De «ignoti nulla cupido» vagyis a rájuk nézve még ismeretlen hasznú köszenet nem bántották.

Nagyon nyomorúságos életet folytathattak ama bányászok, mert működésük helyén valóságos letelepülés nyomai nem maradtak. Azonban e bányászkodás az egyedüli biztos történeti nyom a legrégibb időkre nézve. Hogy a Syl-völgy némely helyein elvéve egy-egy görög vagy római réz-, ezüst- és arany pénzdarab bukkan elé, ez kevésbé kétségtelen adat, mert azon pénzdarabok sokféleképp és később is kerülhetnek oda.

Épen így nem biztos adat a Boli-hegycsúcson levő s négyszögű faragott kövekből emelt építmény. Vajjon ezt nem később emelték-e a máshonnan oda hordott kész kövekből? ki tudná megmondani. Különben e tárgygyal szépen foglalkozott társulati Évkönyvünk III. kötetében Téglás Gábor tisz-

telt tagtársunk. «A Boli-hegy Petrozsény mellett» című értekezésében.

Fönnebbiekben kimerítettem mindazt, mit a Syl-völgyről az ős- és ó-korból most még tudunk. Hiába kérdezzük Herodotot, Strabot, Ptolomæust, Pomponius Melát, Pliniust stb. Még geographiai adatokat sem kapunk. Mi több, a Syl folyóval sem jövünk amaz ókori authorokból tisztába. Úgy látszik, e folyó nevét az avarok maguk, vagy — mint némelyeknek jobban tetszik — az avar uralom idejében és alatta élő szláv fajú nép adhatták.

Más alkalommal egy más fölolvadásomban Hunyad-megye helyneveiről szólva megemlékeztem arról, hogy az avarok gyűrűi s erődített telepei a régi Pannonia s Dácia lapályain összetöretvén, lakosaik egy része utolsó menhelyet a mai Erdély és a határos Kis-Oláhország bércei, hegyszorosai közt kereshettek. Hol aztán őket a rokon magyar honfoglalók találták, kebelökre ölelték. Valószínűleg e korban keletkezett a Syl-Ó-Tanya telep és név, mely Lépes Loránd erdélyi alvajdának egy 1416-ban kelt engedély-okmányában (1.) még előfordul. A név minden kételyen fölül helyezi, hogy ama helység a Sylban feküdt. Ugyanitt feküdtek és egyidőben keletkezhetek az alább méltatandó okmány Murisóvár és Kaprisóvár helységnevek. Ezek a vár-szó jelentőségénél fogva bizonynyal csak lakott helyekre vonatkozhattak és honvédelmi jelentőséggel bírhattak. Jellemző mindenkinél az «ó» régi jelzőnek előfordulása, mit nagy valószínűséggel a honfoglaló magyarok adtak, ez által akarván kitüntetni azt, hogy azon — minden bizonynyal védelmi czélból készült földhányásokat és így erődített vagyis vár — helyeket már ott találták. Ezek a Vulkán-szoros két oldalán feküdtek; következtetve abból, hogy a mostani oláh betelepültek ott két patakocsóra ruházták az eltorzított «Marisora» és «Kaprisora» nevet. Elpusztultak-e ezek még az Árpád-királyok korszakában, és mint lakatlanná lett puszta földterületek elnevezése maradtak meg sokáig? Erre a föltevésre jogosítanak az oklevelek.

Az egész avar és magyar korszakból le a vegyes házakból eredt uralkodókig nem találtam eddig egyéb adatot,

mint ama helyneveket. Be volt tehát népesítve egyes pontokon a Syl-völgy, de az avar és magyar elem által — védelmi tekinteteből. Utóbb ama népesség az erődített helyekkel együtt elpusztult, az egész völgy ismét rengetegekké, legelő- és kaszáló helyekké változott. Miben ismét kézzel fogható czáfolata rejlik a román historizálók amaz állításának: mintha Hátszeg vidékén a római gyarmatosok maradványai a hozzáférhetetlenebb helyeken magukat föntartották és csak elkésetten ereszkedtek volna le a térségekre. Hiszen e rejtőzködésre jobb hely kínálkozott-e, mint a tulajdonképeni Syl-völgy? És mit látunk mégis? — II. Ulászló király Budán 1493. évben új adománylevelet állít ki malomvizi Kendeffy Mihály javára, melyben nevezettet mintegy megerősíti a Syl-völgynek mint Malomviz-birtok tartozandóságának birtoklásában. Az okmány ezen egész területet úgy írja le, hogy azon időben lakott voltáról szó sem lehet. Ugyanis ezt nyíltan mondja az említett új adománylevél (2.), továbbá a béigtatás megtörténte után a gyula-fehérvári káptalan jelentése. (3.)

Megtanuljuk tehát ez okmányokból, hogy a mai egész syli járás 1493-ban Malomviz határához tartozó volt; és hogy ott falvak nem lehettek, hanem az elpusztult lakóhelyek föntartott nevei alatt szántók, kaszálók stb. Megtanuljuk azt is, hogy a tiszta oláhsággal betelepült hátszegi téres völgy nemes birtokosai s jobbágyai foglalásokat tettek a Sylban, leginkább pásztorkodási célokból. Az ekként elfoglalt és használatba vett területek aztán oláh elnevezéseket kaptak, milyen a Pterela — a mai Petrilla, — Rotond, vagy helyesebben Rotund, Male — a mai Maleja — s így tovább.

Hogy Ulászló új adománya az egész Syl-völgyre le Nyakmezőig (Kimpulujnyág) vonatkozott; és hogy ott a már megesezt foglalásokat maga az új adományos úr Kendeffy Mihály is kénytelen volt elismerni, békésen eltűrni: mindezt bizonyítja a gyula-fehérvári káptalannak a megtörtént statutióról és határjárásról kiállított 1501. évben kelt másik okmánya. (4.)

Ime, itt kezdődik a Syl-völgy újabb, teljes alapossággal ismerhető története. Itt kezdődik e járásnak benépesítése azon telepekkel, melyeket az idézett okmány a hátszeg-

vidéki nemességnek és embereiknek ítélt oda; s azon telepekkel, melyeket továbbá ugyanott a Kendeffy-család hozott létre.

A hátszegi téres völgyben levő falvak egyenkint rajt küldenek a hegyéleken át a Sylba. Csak a községneveket kell szemügyre vennünk, és napvilágos lesz a benépesítés. Petrosz küldi a petroszenyieket, mi oláhul épen annyi, mint «petrosziak». Továbbá Livadiából a Livázény, Urikból vagy a magyar Örökből az örökiek jönnek, oláhul Urikány; Borbátból Borbatyeny stb.

Ellenben a Kendeffyek békés tulajdonául megtartott területeken e család egyes tagjait látjuk e korban fáradozni azon, hogy lakosságot plántáljanak oda. Legelső e nemű kísérlet kevéssel a statutio után épen a Kendeffy Mihályé, ki Ulászló királytól 1504. évben engedélyt kap, hogy Oláhországból — «de partibus Transalpinis» 12 sátoralja-czigányt telepíthessen le. Az oklevél (5.) egyúttal azt is bizonyítja, hogy az oláhokkal betelepített vidékeken a királyt illető ötvened (Quinquagesima) tekintetéből új települők behozatalára külön királyi engedély kellett; mi a XVI. század végéig érvényben állott.

A való lerontja a képzeletit. A syli járás némely törzslakosán észlelhető nagy barnaság alig ha Itália napjától vette eredetét.

Ugyancsak a Kendeffy-féle syli birtokok benépesítése körül, a család levéltárában levő roppant sok u. n. jobbágy-szerző contractuson kívül, némi szolgálatot tehet talán a Fejér Györgynél (Cod. Diplom. X. I. 113 l.) olvasható okmány. Ebben a Nagy-Szeben vidéki szászok felsorolják azon tömérdek lopást, rablást, öldöklést stb., melyeket a szomszédos oláhok által okozva szenvedtek, és melyekre nézve ez utóbbiak megbízott embereivel kiegyezkedtek, békére léptek. Az oláh megbízottak közt egy — fájdalom — meg nem nevezett várhoz tartozó «ex parte castris» jobbágy *Petril* néven fordul elő. Vajjon nem ennek valamely utóda vitt jobbágytelepülőket magával a nem messze eső syli Pterela-ra, melynek aztán a vezető Petril-ről Petrillává alakult át a neve?! — Hanem hát ez csak föltevés; az azonban tény, hogy Petrilla lakossága a XVI. század első felében már

annyira fölszaporodott, hogy rajt ereszthetett magából Bihar-vármegyébe, hol Petrileny-t (a petrillaiok) alapították. De ez nem tartozik jelen fölolvadásom keretébe.

Habár II. Ulászló királynak fönt tárgyalt új adományozása utáni korszakokban a Syl történetei sűrűbben jegyeztettek föl, ezekkel most még sem akarok foglalkozni. Csupán a megelőző korból említek föl még egy jelentékeny eseményt.

Azon hősök egyike, kikről Hunyadi János 1447. évi adománylevelében (6.) mint «majdnem legyőzhetetlen bátrakról, hadjárataiban hű kísérőiről és fejének nem egyízben megmentőiről» magasztalva szól, mordom ezen hősök egyike Kendeffy Miklós, Kendeffy Jánosnak fia, a vulkáni szorosnak a török betörő hadak elleni védelmezésekor vérével áztatta hazájának és ebben saját syl-völgyi dominiumainak földét. Nem kisszerű ütközet lehetett az, melyben egy ily hős és annyi fegyveres szolga fölött rendelkező főúr életét is elveszté. Mindamellett ez ütközetről eddig semmit sem tud hazai történetünk. Hogy ezután tudni fog legalább annyit, hogy megtörtént; azt Mátyás király által 1462. évben Kőrösbányán kiállított oklevélnek köszönhetjük, melynek ide vágó szavai: «Et ipse quoque Nicolaus (t. i. Kendeffy) in alpibus Walkan, dum se viribus Turcorum opponeret, per hostium arma occubuit.» (7.)

E hősi védelem 1447. és 1462. közt történhetett, mert Hunyadi János föntemlített oklevele 1447-ben Kendeffy Miklósról mint életben levőről emlékezik.

OKIRATOK.

I.

Lépes Loránd erdélyi alvajda 1416. ápril 28-án Dévdről keltezve bizonyította, hogy dömsösi kenéz Musina eladóvá tevén összes javait, azokkal rokonait, szomszédait stb. eredménytelenül kínálta meg; tehát jogában állhat bárkinek is eladni vagy zálogba vetni.

Nos Lorandus Lepas de Waraskezy viceuayuoda Transsilvanus. Memorie commendamus, quod Nobilis vir Mwsyna

de Damsus .in nostri personaliter constitutus presenciam, Johannem Mwsina dictum fratrem suum carnalem, ceterosque fratres condiuisionales, vicinos et commetaneos suos vniuersos coram nobis facie ad faciem repertos, cum vniuersis Suis porcionibus possessionariis in possessionibus pogyenicha iuxta fluuium Charnasagh ac Damsos predicta, Rekethye, Nyres, Tothfalw, Sylotena, Oklos Ablew et Bwnylla vocatis, habitis, earundemque pertinencys et vtilitatibus vniuersis, ipsum concernentibus ad se in pignus recipiendas alliciauit allegando, quod ipse predictas porciones suas possessionarias in preallegatis possessionibus habitas, quibusdam suis necessitatibus ad presens ipsum vrgentibus euitandis eo titulo, quo ad ipsum dinoscuntur pertinere ipsis suis fratribus ac vicinis et commetaneis suis prenominatis ceterisque, easdem, in pignus recipere volentibus, vellet impignorare. Si contradiccio per eosdem sibi non obuiaret in hac parte aliqualis, vbi hys allegatis prefatus Johannes ceterique fratres vicini et commetanei eundem Mwsyna, coram nobis personaliter astantes ad propositionem seu allegacionem ipsius Mwsyna, nichil respondendo tacuerint, predicteque possessionis impignoracioni ipsius Mwsina nulli contradictores apparuerunt. In cuius rei testimonium presentes literas nostras patentes eidem Mwsyna duximus concedendas. Datum in Dewa feria Tercia proxima post festum beati Georgy martyris Anno Domini M^{mo} CCC^{mo} Sextodecimo.

(Eredetije hártján. Pecsét az okmány hátlapjára volt nyomva, de elpusztúlt. Saját gyűjteményemben.)

2.

II. Ulászló király Budán 1493. január 18-án malomvizi Kendeffy Mihálynak adományozza a Magyar- és Oldh-Syl folyó mentén Pterela, Malee, Ratond, Mwrylowar és Nyakmezew nevű szántó-, kaszáló- és legelőhelyeket.

Nos Wladislaus Dei gracia Rex Hungarie et Bohemie etc. Memorie commendamus Tenore presencium significantes quibus expedit vniuersis, Quod nos tum ad nonnullorum fidelium nostrorum humilem Supplicationem per eos nostre

propterea factam Maiestati Tum vero consideratis fidelitate et seruicys fidelis nostri Nobilis Michaelis Kendefy de Malomwyz per eum im primus (így) Sacre dicti Regni nostri hungarie Corone deindeque maiestati nostre iuxta sue possibilitatis exigenciam exhibitis impensis Agros prata atque feneta et alias terras arabiles Pterela Malee Rathond ac Mwrylowar et Nyakmezew vocatas in pertinencys possessionis Malomwyz predictae ac districtu de Haczak et Comitatu de hwnyad existentes habitas, Quequidem prata atque terras quidam duo fluuy Syl appellati interfluunt, In quorum pacifico dominio idem Michael Kendefy progenitores suos ab antiquo perstissime seque persistere asserit eciam de presenti, Simulcum omni Jure nostro Regio si quod in eisdem nos quoque qualitercunque haberemus, aut eedem nostram ex quibuscunque causis vvs modis et racionibus concerneret maiestatem ac pariter cum cunctis suis vtilitatibus et pertinencys quibuslibet videlicet pascuis Siluis Nemoribus Montibus vallibus aquis fluvys piscinis piscaturis et earumdem aquarum decursibus Et generaliter quorumlibet vtilitatum et pertinenciarum suarum integritatibus quouis nominis vocabulo vocitatis sub suis veris metis et Antiquis premissis sic vtprefertur stantibus et se habentibus, Memorato Michaeli Kendefy suisque heredibus et posteritatibus vniuersis, Noue nostre donacionis titulo dedimus donauimus et contulimus Immo damus donamus et conferimus Jure perpetuo et irreuocabiliter tenendas possidendas pariter et habendas Saluo Jure alieno harum nostrarum Vigore et testimonio literarum mediante. Quas in formam nostri priuilegy redigifaciamus dum nobis in specie fuerint reportate, Datum Bude in festo Beate Prisce virginis, Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Nonagesimo Tercio, Regnorum nostrorum hungarie etc. Anno tercio Bohemie vero vigesimo Secundo.

Ad Relationem Reuerendj domini Luce Electi ecclesie Chanadiensis, Thesaurary Regis.

(Szöveg alatt a vörös viaszszal papirba nyomott nagy pecsét, melynek rajza a papiron már kivehetetlen. — Hátlapon: Rta folio viy Anno 1. 4. 9. 3.

Eredetije nagy negyedréttű hártján, melynek alsó üres fölajtása balról jó darabon leszakadt és elveszett. Kendeffy-család levéltárából.)

3.

Gyulafehérvári káptalan, még pedig Losonczy László kir. tárnokmester és békési Drágfy Bertalan erdélyi vajdák által Kolozsvárrt 1493. augusztus 21-én kelt parancsra beigtatja Kendeffy Mihályt a Sylban adományul kapott földek birtokába. Az igtatást Maczesdi Miklós regius és Márton archidiaconus azon évi decz. 14-én eszközlik.

Capitulum Ecclesie Albensis Transsiluane, Omnibus Christianifidelibus, Presentibus et futuris, Presens Scriptum Inspecturis Salutem in omnium Salvatore. Ad vniuersorum notitiam harum serie volumus peruenire, Quod nos literas Magnificorum dominorum Ladislai de Lossoncz Thauernicorum Regalium Magistri et Bartholomei Dragfy de Belthewk; Wayuodarum Transsiluanorum et Siculorum Comitum, Introductorias et Statatorias, Nobis Amicabiliter loquentes et directas, honore quo decuit recepimus in hec verba. Amicis suis Reuerendis, Capitulo Ecclesie Transsiluane, Ladislaus de Lossoncz Thauernicorum Regalium Magister et Bartholomeus Dragfy de Belthewk, Wayuode Transsiluani, et Siculorum Comites, Amiciciam paratam cum honore, Dicitur nobis in persona Nobilis Michaelis Kendefy de Malomvyz, Quomodo ipse in dominium Agrorum, pratorum atque fenetorum et aliarum terrarum Arabilium Pterela Malee Rathond ac Mwrysowar et Nyakmezew vocatarum in pertynentys possessionis Malomvyz predicte ac districtu de Hathzak et Comitatu de Hwnyad existentium habitarum, quequidem prata atque terras, quidam diluxio fluuy Syl apellati interfluit et Juris Regy in eisdem habiti ipsum exponentem, Noue Regie donationis titulo concernerent, legitime vellet introire, Super quo vestram Amiciciam presentibus petimus diligenter, quatenus vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, Quo presente, Johannes de Clopothiwa, vel Petrus de eadem, siue Nicolaus de Maczesd aut Martinus de Warhel, Alys absentibus, homo noster, Ad facies dictorum Agrorum pratorum fenetorum atque terrarum Arabilium prescriptorum vicinis et commetaneis eorundem et earundem vniuersis inibi legitime conuocatis et presentibus accedendo, Introducat

prefatum Michaelem Kendefy, in dominium eorundem et earundem, Statuatque easdem et eadem, Eidem Michaeli Kendefy exponenti, premissio Regie donationis titulo sibi incumbente perpetuo possidenda, Si non fuerit contradictum, Contradictores vero si qui fuerint, Euocet eosdem contra annotatum exponentem ad terminum competentem, nostram in presentiam, Rationem contradictionis eorum reddituros, Et post hec huiusmodi Introductionis et Statutionis seriem vt fuerit expedienda, Nobis suomodo rescribatis, Datum in Coloswar feria quarta proxima post festum Sancti Regis Stephani, Anno domini Millesimo Quadringentesimo Nonagesimo tertio, Nos igitur Amicabilibus petitionibus eorundem dominorum Wayuodarum annuentes, vnacum prefato Nicolao de Maczesd, homine ipsorum Wayuodali, nostrum hominem, videlicet discretum Nicolaum presbiterum Capellanum venerabilis domini Martini Archidiaconi Albensis necnon socy et con Canonici fratris nostri, Ad premissam Introductionem et Statutionem faciendam, nostro pro testimonio, transmisi-mus fidedignum Qui tandem exinde Ad nos reuersi, consona voce nobis retulerunt Eomodo, Quomodo ipsi Sabbato proximo post festum Beate Lucie virginis et martyris nunc preteritum, Ad facies prescriptorum Agrorum pratorum fenetorum et terrarum Arabilium, in pertinentys dicte possessionis Malomwyz, Comitatuque et districtu in predictis existentium et adiacentium, Eorum videlicet, et earum, que et quas pretacti fluuy Syl vocati interfluit, vicinis et commetaneis eorundem et earundem puta Johanne de Clopothywa, Rwz de Zallas, Bogdan de eadem et Martino de Warhel, alysqe pluribus Nobilibus et Ignobilibus Comitatus et districtus predictorum, inibi legittime conuocatis et presentibus accedendo, Idem homo Wayuodalis, presente dicto nostro testimonio, Introduxisset prefatum Michaelem Kendefy de Malomwyz, in dominium eorundem et earundem, ac dicti Juris Regy in eisdem habiti, Statuissetque et commisisset eadem et easdem ac Idem, Eidem, premissio noue Regie donationis titulo, sibi incumbente, perpetuo possidenda, nullo penitus contradictore apparente, diebus legitimis et sufficientibus in faciebus eorundem et earundem moram faciendo, In cuius rei

memoriam firmitatemque perpetuam, presentes litteras nostras priuilegiales, pendentis et Autentici Sigilli nostri munimine roboratas, Eidem Michaeli Kendefy, Jurium suorum ad cautelam duximus concedendas, communi Justitia suadente, Datum Sextodecimo die diei Introductionis et Statutionis prenotatarum, Anno domini supradicto, Venerabilibus dominis Mathia preposito, Johanne Cantore Michaele Custode ac Johanne Decano alysqe con Canonicis eiusdem Ecclesie nostre salubriter existentibus et deuote.

(A meggyszín és sötét ibolyaszín sodrott zsinórról a pecsét leszakadt és elveszett.

Eredetije hártján, nyílt alakban. Kendeffy-család levéltárában.)

4

Péter, bazini és szt-györgyi gróf, országbíró s erdélyi vajdának Székely (Maros) Vásárhelyen 1501. febr. 6-án a gyulafehérvári káptalanhoz intézett beigtatási parancsa. A káptalan jelentése, mely szerint Bojesdi László vajdai és Mihály káplán kiküldöttek azon évi ápril hó 16-án a Sylban megjelenvén, Kendeffy Mihályt statuálni akarták; azonban a hátszeg-vidéki nemesség jelenvolt tagjai a kérdéses területekhez jogokat jelentettek be. Említett nemesség és Kendeffy Mihály közt ott a helyszínen békeegyezmény jött létre. Minek következtében a Kendeffynek maradt jószágrészek határoltatnak, és csak ezekbe igtattatik be.

Capitulum Ecclesie Albensis Transsiluane, Omnibus christifidelibus, Presentibus et Futuris, Presens Scriptum inspecturis, Salutem in omnium saluatore, Ad vniuersorum noticiam Harum serie volumus peruenire, Quod Nos litteras Magnifici domini Comitis Petri, Comitis de Sancto Georgio et de Bozyn, Judicis curie Serenissimi principis domini Wladislai dei gracia Regis Hungarie et Bohemie etc. necnon Wayuode Transsiluani et Comitis Siculorum, Introductorias et Statutorias, Nobis, Amicabiliter loquentes et directas, Ea, qua decuit Reuerencia, Recepimus in hec verba, Amicis suis Reuerendis, Capitulo Ecclesie Albensis Transsiluane, Comes Petrus, Comes de Sancto Georgio et de Bozyn Judex Curie Serenissimi principis domini Wladislai, dei gracia Regis

Hungarie et Bohemie etc. necnon Wayuoda Transsiluanus et Comes Sicularum, Amiciciam paratam cum Honore, Dicitur Nobis in persona Egregy Michaelis Kendeffy de Malomwyz, Quomodo ipse, In dominium Agrorum Pratorum atque Fenetorum et aliarum terrarum Arabilium Pterela Malee, Ratond ac Mwrysowar et Nyakmezew vocatorum, in pertinencys possessionis Malomwyz predictae Ac districtu de Haczak et Comitatu Hwnyadiensis existencium habitarum, ipsum exponentem, noue Regie donacionis ac Juris Regy, in Eisdem, habiti, titulo, concernencium, legittime vellet introire, Super quo vestram Amiciciam, presentibus petimus diligenter, quatenus, vestrum mittatis hominem pro testimonio fidedignum, Quo presente, Ladislaus de Boyesd, Aut Valentinus Gewse de Losad, vel Barnabas, sin Elias de eadem, seu Bartholomeus de Iklod, sin Stephanus de prefata Losad, siue Franciscus de Alpesthes neue Georgius filius eiusdem, Alys absentibus, homo noster, Ad facies dictorum Agrorum pratorum ac fenetorum et aliarum terrarum Arabilium Pterela Malee Ratond ac Mwrysowar et Nyakmezew, vicinis et commetaneis eorundem et earundem vniuersis inibi legittime conuocatis et presentibus accedendo, Introducat prefatum exponentem, in dominium eorundem et earundem, Statuatque eosdem et easdem Eidem exponenti, Simulcum cunctis eorundem et earundem vtilitatibus et pertinencys quibuslibet, premisse noue donacionis Regie ac Juris Regy titulo, perpetuo possidendos, Si non fuerit contradictum. Contradictores vero si qui fuerint, Euocet eosdem, contra annotatum exponentem, ad terminum competentem, nostram in presenciam, Racionem contradictionis eorum reddituros Et posthec huiusmodi Introductionis et Statutionis seriem, cum contradictorum et Euocatorum, si qui fuerint, vicinorumque et commetaneorum, qui premisse Statucioni intererunt nominibus, terminoque assignato, vt fuerit expedienda, Nobis, suomodo rescribatis. Datum in opido Zekelwasarhel in festo Beate Dorothee virginis et martiris Anno Domini Millesimo Quingentesimo primo, Vnde Nos, Amicabilibus petitionibus eiusdem domini Wayuode, gratum prebentes assensum, vnacum prefato Ladislao de Boyesd, homine suo Wayuodali, nostrum homi-

nem videlicet discretum Michaelem presbiterum, Capellanum Venerabilis domini Johannis Archidiaconi de Zolnok, Ad premissam Introductionem et Statucionem suomodo peragendam, nostro pro testimonio transmisimus fidedignum, Qui tandem exinde ad Nos reuersi, Cónsona voce, Nobis, retulerunt, Eomodo, Quomodo ipsi, feria sexta proxima post festum Resurrectionis domini nunc transactum, Ad Pterela, die vero sequenti ad Nyakmezew, Agrorum pratorum atque fenetorum et aliarum terrarum Arabilium, vocatarum, facies, vicinis et commetaneis eorundem et earundem vniuersis, puta Nandra de Pwy, Zthanchwl de Maczesd, Daan et Michael de eadem, Demetrius Kopaz de Wad, Kende de Wnchok et Michael Roman de Pesthyen, ac nonnullis quoque alys nobilibus prefati districtus Haczak, inibi legittime conuocatis et presentibus accedendo, Idem homo wayuodalis, presente dicto nostro testimonio, Introduxisset prefatum Michaelem Kendeffy exponentem, in dominium eorundem et earundem, Statuissetque eadem et easdem, Eidem, Simulcum cunctis eorundem et earundem vtilitatibus et pertinencys quibuslibet, premisse noue donacionis Regie ac Juris Regy titulo, perpetuo possidendas, nullo penitus contradictore appa-
rente, Interea vero cum die ipsa sequenti, memorati homo Wayuodalis et nostrum testimonium, Super pretactis quoque alys Agris, pratis, ac fenetis et alys terris Arabilibus, Malee Rotond ac Mwrysowar nuncupatis, debitam Statucionem facere et exequi voluissent, Tunc annotati Nandra de pwy, Zthanchwl de Maczesd, Daan et Michael de eadem, demetrius Kopaz de Wad, Kende de Wnchok et Michael Roman de Pesthyen, in eorum ac vniuersorum Nobilium et hominum possessionatorum prefati districtus Haczak, sicuti retulerant, ad eosdem Agros prata feneta et terras Arabiles, Malee Ratond et Mwrysowar, certa Jura habentium, personis et nominibus Executionem huiusmodi Statucionis intercipiendo, cum eodem Michaele Kendeffy exponente, fere permodum Amicabilis composicionis et subsecute metalis reambulacionis separacionis et distinctionis, talem fecissent vnionem perpetuo duraturam, Quod ydem Nobiles superiusnominatj, Consensu etiam ac beneplacita voluntate memoratj Michaelis

Kendeffy, in eosdem, ac earum ordinacionem et metalem reambulacionem, pure ac simpliciter transfusis, necnon dictis homine wywodali et nostro testimonio presentibus, primo Ad partem meridionalem, vsque Marysowarpathaka, ac deinde versus plagam occidentalem, vsque Kaprysowarpathaka fluuios suis vocabulis nominatos necnon dehinc ad plagam septemtrionalem vsque ad quendam portum, parumper a fluuio Sylpathaka distantem, et rursus ad eandem partem meridionalem ad quendam Alpem Wolkanhawasa uocatum, procedendo, ac per eundem vsque ad terminos metales parcium Transalpinarum prospiciendo et demonstrando, cunctos Agros, prata feneta et terras Arabiles, intra huiusmodj metales circuitus, Adiacentes, et Alpes predictos, vsque ad huiusmodi terminos metales parcium Transalpinarum, extensiue demonstratos, Saluis vniuersis Agris pratis fenetis et cunctis terris Arabilibus atque Alpibus, extra prefatos metales circuitus et Alpes demonstratos, adiacentibus, que totaliter et ex integro prefatis vniuersis Nobilibus et hominibus possessionatis antefati districtus Haczak ac eorum Juribus imperpetuum remansissent Eidem Michaeli Kendeffy, suisque heredibus et posteritatibus vniuersis, pure simpliciter ac perpetuo possidenda commisissent, In quorum premissorum faciebus, ydem homo wayuodalis et nostrum testimonium, tribus diebus legitimis, Juxta Regni consuetudinem, moram facientes, similiter contradictore vilo non apparente, In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam, presentes litteras nostras priuilegiales, pendentis et Autenticj sigilli nostri munimire roboratas Eidem Michaeli Kendeffy, Juris sui ad cautelam duximus concedendas, Justicia suadente, Datum decima octaua die, dicte sequentis diej Execucionis pretacte Anno domini supradicto, Venerabilibus dominis, Mathia preposito, Bartholomeo Cantore, Michaele Custode et Simone Jankaffy decano alyisque canonicis eiusdem Ecclesie nostre salubriter existentibus et deuote.

(Függő pecsége zsinórjával együtt teljesen elveszett.

Eredetije nagy negyedrért alakú hártján. Kendeffy-család levéltárában.)

5.

II. Ulászló király Budán 1504. nov. 19-én engedélyt ad Kendeffy Mihálynak, hogy alpokon-túli (oláh) részekből 12 sátorral cigányokat teleplthessen le javaira jobbágyokul.

Nos Wladislaus Dei gratia Rex Hungarie et Bohemie etc. Memorie commendamus, tenore presencium Significantes, quibus expedit Vniuersis: Quod nos cum ad Supplicationem Nonnullorum fidelium nostrorum, Maiestati nostre pro parte fidelis nostri, Egregy Michaelis Kendeffy de Malomwyz, propterea factam, tum vero habentes consideracionem, ad fidelitatem et fidelium seruiciorum merita eiusdem Michaelis, Que ipse Sacre imprimis huius Regni nostri Hungarie corone, ac deinde Maiestati nostre, sub locorum et temporum varietate, pro suo posse exhibuit et impendit, Eidem Michaeli Id annuendum duximus et concedendum, vt ipse de partibus Regni nostri transalpinis, pharaones siue cinganos cum duodecim tentorys, seu solitis eorum habitacionibus, ad Bona et possessiones suas, in partibus Regni nostri Transsiluanis, habitas, moraturos adducere, ipsosque vbilibet in eisdem Bonis suis, instar aliorum Jobagionum et colonorum suorum, tenere et conseruare, atque ab eisdem prouentus suos solitos, exigere et percipere, libere valeat atque possit, Heredesque et posteritates eiusdem vniuerse, valeant atque possint: Immo annuimus et concedimus, Harum nostrarum, vigore et testimonio literarum mediante, datum Bude in festo Beate Elizabeth Vidue, Anno domini Millesimo, Quingentesimo quarto. Regnorum nostrorum Hungarie etc. Anno decimoquinto, Bohemie vero Tricesimo quinto.

Relatio Magistri Philippi perpetui Bachiensis Secretary Regie Maiestatis. Jobbról egészen lent: P. 4. . . .

(Szöveg alatt a vörös viaszszal lenyomva volt nagy pecsét töredékei. Eredetije negyedrért hártján. Kendeffy-család levéltárában.)

6.

Hunyadi János kormányzóknak Temesvárott 1447. évi aug. 5-én kelt levele. Fölsoroltnak a hadjáratok, melyekben a Ken-

deffyek elévülhetetlen érdemeket szereztek, és melyekért a kormányzó adományozza Boldogasszonyfalvát, Tythewffalwa birtokot stb., stb. Ezen Tüdöfalva község némely okmányokban Plomenicza szlávós vagy oláhos elnevezéssel is előjön. Melyik község legyen ez a Hátszeg-vidéken, nem lehet biztosan tudni. Pedig a Kendeffyek magukat némelykor «de Plomenicza» előnévvel is írták.

Nos Johannes de Hwnyad Nomine et Impersona Serenissimi Principis domini Ladislai Electi Nati condam Domini Alberti Regis Hungarie etc. Euisdem Regni Gubernator, Memorie commendamus tenore presentium significantes, quibus expedit vniuersis, Quod nos grata retributionis vicissitudine, benemeritis respondere cupientes, Illis potissime, qui se et opere, et consilio, in agendis huius Regni Negocys, peruigiles, atque sollicitos reddiderunt, Consideratis itaque multimodis fidelitatibus, et fidelium obsequiorum gratuitis meritis, sinceris complacentys, virtuosisque gestis. Egregiorum Johannis filij condam Kende, filij Kende, Item Ladislai Kenderes, et Nicolai, filiorum prefati Johannis Kende, de Malomwyz, quibus ipsi, Sacre Regni Hungarie Corone, et ex post nobis in plerisque locis, et temporibus opportunis, Exercituumque tam Regalium quam nostrorum, plerauice motorum, expeditionibus, Signanter vero cum Serenissimus princeps, dominus Wladislaus, hungarie, polonie, etc. Rex, leuato suo Exercitu, partes Rascie subintrando, multa preda capta, et igne, et gladio, vastasset, vbi tunc, maxima potentia Turcorum pululabat, vastasset, confiniaque ipsorum seuissimorum Turcorum vtputa Montem et seruitum Zelathicza dictum vsque peruenisset, vbi prefatus Johannes, ceterique prescripti, maiora, non sine ipsorum sanguinis effusione, quam credi potuisset, lateri nostro adherendo, strenuitatis opera fecerunt, Tandem vero secundo, cum prefatus dominus noster Rex, re prenotato in prescripto primo Exercitu suo e celis dato glorioso triumpho, rursus moto suo validissimo Exercitu, Regnum Bulgarie, tenutas scilicet prefatorum Turcorum, inuadendo, vsque Nigrum Mare, locum scilicet Warna, peruenisset, ibique cum seuissimo Imperatore Turcorum, et eius maxima potentia, acerrimum conflictum commisisset, ydem quasi inuicti viribus, semper lateri nostro adherentes maxima abhostibus ipsis premia, reportauerunt, et

caput nostrum a pleris periculis preseruarunt, Postremo verocum nos suscepto huius Regni Gubernationis officio, ex mandato vniuersorum Regnicolarum prenotati Regni, contra Serenissimum dominum Fridericum, Romanorum Regem, pro recuperatione Sacre Corone, ac rehabitione Castrorum pre-tacti Regni, tunc erga manus suas habitis, nostrum satis armatum Exércitum mouissemus, et totam patriam eiusdem circumiacentesque Ciuitatis Wiennensis terras igne et gladio vastassemus, ydem maximam huic Regno in eodem Exercitu gloriam atque gloriosos titulos reportare studuerunt, Intuitu quorum volentes ipsis nostram exhibere beneuolentiam fauorosa, Opidum Regale Bodogazzonfalua vocatum simulcum foro Annuali, et Theolonio suis, necnon possessionem Tythewfalua, Item medietatem possessionis kernyes, necnon similiter medietatem possessionis poclise, Preterea quartam partem possessionis fizeech, ac similiter quartam partam possessionis Gelacz et portionem possessionariam in possessione pogyen, que dragoslaw et Radwl wak dicti de Kernyesth prefuisset, sed per Jusregium quod nunc in eadem fore perhibetur, ad Sacram Coronam deuoluta fore perhibetur in Comitatu Hwnyad in districtu Hatzag existentes, cunctiscum eiusdem et ipsarum vtilitatibus et pertinentys, terris scilicet arabilibus, cultis et incultis, pratis, siluis, nemoribus, montibus vallibus, pascuis, fenetis, piscatoris, vineis vinearumque promontorys, Molendinis atque Molendinorum locis, generaliterque quibuslibet vtilitatum integritatibus, quouis nominis vocabulo vocitatis, ad prescriptos Opidum, villam, necnon portiones possessionarias, de Jure spectantium et pertinere debentium, sub ipsius et earundem veris metis, et antiquis, eisdem Johanni filio Kende, necnon Kende, alysqe prescriptis, ipsorumque heredibus et posteritatibus, vniversis, Auctoritate nostre Gubernationis, necnon consensu vniuersorum dominorum prelatorum et Baronum ad Id accedendo, omni eo Jure, quo Regiam Maiestatem aut ipsius Sacram Coronam quibuscunque modis et rationibus concernerent dedimus, donauimus, et contulimus, ymmo damus, donamus et conferimus, Jure perpetuo et irreuocabiliter possidendos tenendos pariter et habendos, Saluo Jere alieno, harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante, Datum in

Themeswar, in festo beati Dominici confessoris Anno domini Millesimo quadringentesimo quadragesimo septimo.

(Zárlatán a vörös viaszszal lenyomva volt pecsétnek csak töredékei láthatók.

Eredetije nagy negyedrért alakú hártján. Kendeffy-család levéltárában.)

7.

Hunyadi Mátyás király Kőrösbányán 1462. deczember 18-án föl sorolja a Kendeffyek halhatatlan hadi érdemeiket; megemlíti többek közt Kendeffy Miklósnak a Vulkán havasokon a törökök elleni védelemben elesését. Mindezen érdemek némi viszonzásaul adományozza Várallja birtokot, az ottani őrtoronnyal együtt, valamint Hátszeg városában szedetni szokott évi adó-jövedelmet (tributum).

Relacio Emerici de Zapolya Supremi Thesaurary Regis.

Nos Mathias dei gracia Rex Hungarie, Dalmacie, Croatie etc. Memorie commendamus tenore presencium significantes, quibus expedit vniversis. Quod licet Regale sit officium cunctorum fidelium suorum merita, condignis retributionibus prosequi eorumque animos fauoribus incendere illicitius meritorumque qualitate pensata, munificencia regia illis liberalius debet se diffundere, qui maioribus virtutibus amplioribusque obsequiorum laboribus excellenciora premia meruerunt, hoc modo enim et Regum laudabitur discrecio et subditorum animus ad exhibenda opera virtutum feruencius accendetur, Hoc ergo ducti respectu considerauimus preclaram fidem inclitas virtutes multimodaque obsequiorum genera fidelis nostri dilecti Egregy Johannis Kenderes, fily Johannis fily Kende de Malomwyz qui tam condam Illustri domino Johanni de Hwnyad, Gubernatori huius Regni nostri hungarie Genitori nostro carissimo quam expost eciam nobis indefessa sollicitudine fidelis obsequy se reddidit sumpme gratum, Ex quibus pauca pro futura suorum operum laude presentibus duximus inserenda. Et in primis referendum occurrit quanta diligentia et sollicitudine prefatus Johannes, Sacre huius Regni nostri hungarie Corone seruiuit, specialiter vero, memorato condam Genitori nostro, vsque ad vite sue tempora,

in multis expeditionibus exercitualibus, quas idem in tutando Regno nostro hungarie, siue contra Turcos, siue alios eiusdem Regni nostri emulos et impugnatores fecit, iugiter adhesit, et vitam exponere casibus fortune non formidauit, sepe eciam capitis periculum bello et armis adyt, et hysquoque temporibus, dum prefatus condam dominus Genitor noster Turcis seuissimis, qui partes Transsiluanas Regni nostri solita flagicia ac hominum et rerum predam acturi subintrarant, in loco Waskapw vocato, strennuo congressu occurrisset, Consequenterque dum Turcorum dominus magnum sue potencie vndique coactum robur sub conductu Base sui videlicet principalis vicegerentis armis et numero instruxisset, Ipseque Basa huiusmodj atrocem exercitum In primis In partes Transalpimas ductaret vt ea vastata de hinc Rursum In partes Transsiluanas, vastator succederet, Illiquoque memoratus condam dominus Genitor noster similiter occurrens vtraque vice eterna laude memorabiles victorias reportasset. Similiter in bello quo ipse condam dominus Genitor noster Regnum Rascie et Bwlgarie transgressus in Turcos vsque ad oras Romanie penetrasset, in quo quidem congressu crebris precipuis vero factis prelys, continuas adeptus victorias, ingenti hostilium hominum et Rerum preda honustum Exercitum saluum reduxisset, In alys eciam binis prelys quorum vnum dictus condam dominus Genitor noster prope mare, Reliquum vero in campo Rigo apellato, cum ipsius Turcorum principis persona et tota sua potencia peregit Ipse Johannes Kenderes semper pro strenui militis officio, cum eodem domino Genitore nostro personaliter interfuit. In quibus complures familiares caros, sibi bello calamitate raptos amisit; propriyque sanguinis multum effudit Nec pretermittimus, qualiter duo fratres eiusdem Johannis, Kende vtpote et Nicolaus, pro Sacra Corona huius Regni nostri, vitam ponentes virtutes suas fuso sanguine eterne laudi commendarunt. Ipse enim Kende in conflictu sub fortalicio Somos principali tunc domicilio latronum qui hoc Regrum vastare consueuerant, cum huiusmodi latronibus et turbatoribus Regni nostri habito, cum nonnullos militares actus peregisset, post interyt.

Et ipseque Nicolaus in Alpibus Walkan, dum se viribus Turcorum opponeret, per hostium arma occubuit.

Sed et in alys cunctis negocijs gerendis et rebus bellicis; Antelatus Johannes Kenderes, cepte dudum fidelitatis opera, continuo cremento augens a primordio sue etatis vsque ad hec tempora pro Sacra Corona Regni nostri continuus atque utilis fuit, et nunc prudentis consiliary, nunc vero strenuissimi militis egit officium. Cuius laboribus hacuice aliquae premia rependere volentes, possessionem nostram Waralya vocatam in districtu de haczag et Comitatu de hwnyad habitam, necnon Turrin lapideam in territorio eiusdem possessionis Waralya appellate, existentem: Simulcum Tributo in Opido nostro haczag exigi solito ac cum cunctis eiusdem possessionis vtilitatibus, et pertinencys quibuslibet, Terris scilicet arabilibus cultis et incultis, Agris, pratis, pascuis, campis, siluis, Rubetis, Nemoribus, Montibus, vallibus, vineis vinearum promontorys, aquis fluuys piscinis piscaturis Aquarum decursibus, Molendinis et Mollendinorum locis: Ac generaliter quarumlibet vtilitatum et pertinenciarum suarum integritatibus, quouis nominis vocabulo vocitatis, sub suis veris metis et antiquis, Memorato Johanni Kenderes et per eum Egregio ladislao filio dicti Johannis filij Kende fratri suo carnali, eorumque heredibus et posteritatibus vniuersis, de manibus nostris Regys dedimus donauimus et contulimus, jmmo damus donamus et conferimus. Jure perpetuo et irreuocabiliter possidendas, tenendas, pariter et habendas, Saluo Jure alieno. Harum literarum nostrarum vigore et testimonio mediante, quas quidem literas nostras in formam nostri priuilegy redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportate. Datum in Keresbanya. Sabbato proximo Ante festum beati Tome Apostoli. Anno domini Millesimo Quadringentesimo Sexagesimo secundo.

(Szöveg alatt vörös viaszszal hártýadarabba nyomott nagy pecséttel, melynek rajza kiduzzadt és elmosódott. Hátlapon a későbbi kéz által reá vezetett tartalomjegyzeten kívül e szók is föllrvák: «Vallet usque ad Ladislaum.» Ugyanott a registrálás jelszavai is láthatók.)

Eredetije nagyobb alakú hártýán. Kendeffy-család levéltárában. Átírta maga Mátyás koronázása után; továbbá Bazini György országbíró 1501. évben, Corvin János ellen hozott hatalmaskodás miatti ítéletében.)

A MAROS JOBB PARTI BARLANGOK RÖVID ISMERTETÉSE.

TÉGLÁS GÁBOR-tól.

(Kivonat.)

Hunyadmegyéről pár évtized előtt alig sejtette volna valaki, hogy nemcsak régiség-lelhelyeivel érdemli meg a szaktudós figyelmét; de változatos mészsirtjeiben is annyi barlangot rejteget, hogy még a gömör-szepesi Érczhegység s a Bihar mészterületeivel is versenyre kelhet. Századok óta ismeretes nálunk a Jósika Miklós által is megörökített Cetate-Boli Petrozsény mellett, hova 1869-ig lóháton vagy ökörszekéren zarándokoltak el a turisták. A múlt század óta tudunk Lupeny egyik barlangjáról s Zeyk János utazása közben említésbe hozta Boicza egyik barlangját. A gyógyi hévvizek látogatói révén az odavaló kis barlang is bejutott az irodalomba. De ennyiből is állott összes tudásunk, s én se mertem volna álmodni 1881-ben, mikor rendszeresen munkába vettem hegyeink barlangjainak kinyomozásait, hogy több évi kitartó kutatás után se jutok azok végére. Ez idő szerint csupán a Maros jobb partját kísérő hegység barlangjaival jöttem tisztába; a többinél sok kiegészíteni, utánpótolni valóm akad. Azért láttuk rövid vázlatát az Algyógytól le Zámig sorakozó barlangoknak a magyar tudományos Akadémia állandó természettudományi bizottságánál levő jelentéseim alapján. Az Algyógnál betorkoló hosszú völgynek mindjárt kezdeténél a feredőgyógyi thermákhoz vivő út közelében találjuk a Kőalja kis barlangját. Ezt 1876-ban gr. Kun Kocsárd, megyénk nagynevű fia, kryptává alakíttatá s munkálat közben szép præhistoricus edények és cserép-

neműek töredékei, jaspisszilánkok, kőfejszék, két csontár kerültek abból napfényre.

A fürdőktől nyugatra találjuk a tolvajok barlangját, melyet máskép pinczének is neveznek. Ez se jelentékeny üreg, s törpe bejárója a belejutást is megnehezíti.

A gyógyi völgyön Bozesig haladva, ott egyszerre három felé ágazik el útunk. Válaszszuk a nyugati vágy mádai irányt, mely azonban csak gyalog vagy lóháton használható. Mádánál oly keskeny szirtszoros állja útunkat, hogy csakis vízben gázolva haladhatunk azon át. E szoros déli kijárójánál a patak bal partja felett egy elfalazott barlang igényli figyelmünket. A török-tatár pusztítások idején ugyanis ez a vidék barlangjait használta menhelyül. A falazás elég épen fennmaradt s két sor lörésével távol tarthatá magától a rendesen nem valami kitartóan harczoló portyázó csapatokat.

Idehatolva a regényes szirtszorosba, a jobb part felett, de hozzáférhetetlen magasságban látjuk a *Besericucrat*. Ez tulajdonképen beomlott barlang. Kierkezve *Balsa* felé, a *Dosu Meri* nevű sziklában igen nehezen megközelíthető kis barlangot találunk. Csak pásztorok kalauzolhatnak el oda. Az egész tárnaszerű kifejlődéssel bír. Fennebb egy jobbról betorkoló melléksziklaszoros; a *Sincoituluj* hasonnevű barlangja érdemli meg figyelmünket.

Ezzel a mada-balsai völgy barlangjait kimerítettük. Most a középső Nagy-Almás-Erdőfalva közt kifejlett völgyre kell átmennünk, hol két párhuzamos mészláncz barlangjai igénylik a szakember látogatását. Erdőfalvától délre a rövid futású szirtheadék kijárója felett (jobb part) nyílik meg a *Scopte* sirgyilor (Szerbek tanyája) nevű üreg, melyet én gr. *Kun Kocsárd* barlangnak neveztem el. Ennek cseppkövesedései ritka bőségben és változatosságban fejlődtek ki s hátsó öbleiből a denevérek egész felhőzete riad fel. A barlang a præhistoricus embernek is tanyája vala, s újabb időben szintén menhelyül szolgált. Vele szemben a *Cetecuja* (Váracska) nevű őskori erőd. Erdőfalván felül a *Piatra Pesfere* (Barlangszikla) beomlott barlangjain kívül négy barlang sorakozik a *Raj* (Mennyország) nevű sziklafal alá. Egyiknél itt is megtaláljuk a védfalakat.

Innen a *Perlak* vagy *Teja* nevű szirtszoros nem levén járható, vagy átkerülünk a Muncsel nevű lapos szirttetőn, vagy Cseb felé haladva, elébb a harmadik völgyet járjuk be. Csebnél újabb sziklaszoros, egy langyos forrás (16° C.) s két odún kívül egy beomlott barlang fogad. Az innen továbbjutó patak Bakonyánál újabb kulcsot (Teja) képez, sőt ennek egy mellékága tálszerűleg (Blid) tágul ki. Festői mészsirttek közé helyezkedett *Cseb* falu alsó vége s azt szintén Tejának nevezik.

Az erdőfalvi sziklaszoros felső nyílását Glodtól közelíthetjük meg. A hét sziklafal számos apró barlangjain kívül, melyek a kötéllel folytatott verbuválás idején nagy használatban valának, egy terjedelmesebb elfalazott barlangot találtam a balpart felett.

Algyógy közelében *Csigmonál* a Magura alatt nyílik meg a legközelebbi barlang. Ez torkolatával nagyban emlékeztet a skerisovai Gyeszárra, vagyis jégbarlangra. Ép úgy tág, pinczealakú torkolattal kezdődik, de belső fülkéi hamar véget érnek. Besericuczának hívják. Az ősember nyomait itt is megtaláljuk. A szomszéd *Bábolna* határában szintén emlegetnek egy barlangot, melyet azonban még nem vala alkalammal felkeresni.

Nagy-Rápolc mögött a kis-rápolci erdők közt több dolina és két odú mellett két nagyobb barlangra akadtam. Az alsó a fővölgytől kissé éjszakra esik a *Plesia* alatt. A felső derékban meghajolva, több ágat képez s kettős nyílással bír.

Bánpataknál csak kisebb odúkat találtam a falutól keletre eső vízesés két partján. Az idevaló mésztufa rendkívül hamar öblösödik; de ép oly gyorsan szét is mállik s ezért üregei nem tartósak.

Boholtnál, a szépen látogatott vasas fürdő közelében egy kisebb barlang várja a gondozást, mikor a fürdővendégek egyik kedvencz kirándulási pontjául szolgálhat. A Déváról Boiczára vivő postaúton Krecsunyesdnél (Karácsonyfalva) két ellentétes *Magura* nevű szirttető alatt jelentékeny és ősembertanilag is figyelmet keltő barlang mutatkozik. A krecsunyesdi oldalon legnagyobb a *Balogu*, melyet én dr. Szabó

József egyetemi tanár nevével vezettem be az irodalomba. Ennek három szakaszában prähistoricus maradványokat ástam ki s előrészből egy ág a tetőre szolgál, úgy hogy az ősember valóságos egérútul használható. Az első szakasz végén egy kürtőforma dolina nyílik ismét a szabadba.

Meglehetősen veszélyes sziklaösvény szolgál innen a *Hunfalvy János*-barlanghoz. Ez elfalazott állapotára utalással zidu cel din sus (felső elfalazott barlang) nevet visel. Tágas és hosszú csarnokában a denevérek biztos menhelyet találnak.

A két említett nagy barlang alatt egy kisebb elfalazott barlangot hozhatok említésbe.

Karácsonyfalvától Pestere (Barlangfalva) felé haladva, a Farkasverem (Gropa Lupuluj) érdemel említést. A tetőn hatalmas dolinák üregei tátonganak. Barlangfalva mellett csak két kis odút találtam.

Visszatérve a boiczai útra, abból keletre a boiczai *Maguráig* kell kihaladnunk, hogy a Csörököt (Sur) elérjük. Ezek lépcsőzetesen sorakozó tágas üregek s a felsőt báró Eötvös Lóránd, az akadémia áll. természettudományi bizottsági előadója, az alsót gr. Kuun Géza társulati elnökünk nevével kivántam kitüntetni.

Boiczánál a helység felett még egy kis barlang (Tolvajbarlang) nyílik meg.

Ormingyánál a Ruptinában (szoros) egy hozzáférhetetlen barlang; Valisora felé pedig egy kettős nyílású nagy barlang van, melybe a Pestere mögött lefutó patak behaladva, eltűnik.

A Maros-mentén lefelé haladva, *Guraszadánál* tárul fel ismét egy barlanggazdag völgy. A fővölgyben Kernavinesd és Danulesd közt egy barlangon foly át a patak. Ezen kívül ott egy kisebb *Ördögbarlang* is található.

A Belső-Bojrról (jobb) beszolgáló völgyre térve, *F.-Bojfalunál* a patak egy barlangból ömlik ki. Ennek eltűnési pontjánál egy újabb barlangot találunk. Ez a barlang cseppkövei által is figyelmet kélt maga iránt s egy felső szakaszába létrával juthatunk el.

A boji völgyből nyugatnak a Godinesdre ereszkedhetünk, miközben számos dolinát érintünk. *Godinesdet* két bar-

langja teszi nevezetessé. A felsőn egy patak foly ki s abban præhistoricus maradványokat találtam. Az *alsó* barlang sokkal terjedelmesebb szép csepkö (stalactit és stalagmit) alakzatokat mutat, de négy ágazatai közül egyik sem nyújtott történelmi adalékot.

Végre Tomesdnél kell egy kis barlangot felemlítenem.

Ennyiben adhatom a Maros jobb-parti barlangok rövidre fogott lajstromát.

HUNYADMEGYEI CZÉHDIPLOMÁK.

Kivonat Sóos ANTAL felolvasásaiból.

Sóos Antal, míg Déván lakott, mint az iparos-tanonczok iskolájának igazgatója kiváló buzgalommal gyűjtötte és ismertette a hunyadmegyei czéhek diplomáit és privilegiumáit.

A czéhdiplomák közt legrégibb a szászvárosi szűcsöké, melyet több tekintetből érdekes voltánál fogva közlünk egész terjedelmében. A diploma kelt 1589 május 3-án, latin nyelven.

«Mi Baier János polgármestere és Huet Albert királybírája Szeben városának; Hőgyes András polgármestere és Eisenberger királybírája Segesvár városának; Ötves Bálint bírósége és Sompolius Sebestyén hűtös notáriusa Brassó városának; Mészáros Mihály polgármestere és Ernestus Fülöp királybírája Medgyes városának; Kalmár Benedek székbírája Szászváros széknek stb. stb., úgy mint az erdélyi szászok egész universitásában elsőséget viselő személynek adjuk emlékezetre, hogy mi mind a szebeni szűcs-czéhbéli okos és becsületes mesteremberek kérésére, mind Szászvároson lakó okos és becsületes Szöts István város esküdtje, Csíki Mihály, Medgyesi Mátyás és Kelneki Bálint; úgy a maguk mint a szászvárosi szűcsmestereknek képében és személyében beadott kérésökre reá hajlottunk, és megengedtük, hogy ez időtől fogva említett Szászváros városában szabad legyen a szűcsöknek czéhet szervezni és tartani, mint ezen Erdély országának több szabad — kulcsos — és mezővárosaiban is. Hogy pedig törvényök legyen, mely szerint a szászvárosi szűcsök czéhöket fölállíthassák és magukat ahhoz szabhas-
sák és mesterségöket gyakorolhassák és gyakorolni tudják,

elējök adtuk az alább megirt articulusokat, a melyekkel közönségesen élnek ezen Erdélyországnak más szabad kulcsos — és mezővárosabeli szűcsöknek egész czéhei; melyeket, hogy felbonthatlanúl megtartsanak, ez levelünknek rendében nekiek kiadtunk, melyeket is megnevezett Szászváros városának szűcsei is mitőlünk igen kedvesen vettek azon ígérettel, hogy azok szerint élnek és mesterségöket azok szerint gyakorolják, és hogy azon articulusokat felbonthatlanúl megtartják, azon articulusokban foglaltatott és kitétetett büntetések alatt.

Mely articulusoknak rendi szerint való ez: 1. A czéh conventusában czéhbe bevett személyeken, mesterembereken kívül senki is ne adhibeáltassék, hanem ha a dolog postulálja. 2-ik. Senki ebbe a czéhbe be ne vétessék, hanemha jámbor, tisztességes és tiszta ágyból született, akár legyen az öreg mesterember, akár legény, akár inas; oláh nemből való se legyen. És az inas a czéhnek szokása szerint adattassék és állíttassék a mesterségre; és a czéhbe tartozzék letenni négy forintot minden haladék nélkül és négy esztendeig inaskodni; a mester pedig az inast próbára tizennégy napnál tovább ne szolgálta. Valaki ezt nem cselekszi, a czéh előtt büntettessék egy forintig. Ha pedig valamely mesterembernek fia más mesternél inaskodik, nem ad többet a czéhbe egy forintnál és három esztendeig tartozik inaskodni. Hogyha pedig valamely inasnak a gazdája meghalna, mielőtt inasesztendeit eltöltené, más gazda adassék neki, hogy így tanulja meg a mesterséget és töltsse ki inasesztendeit. 3. Valamely mesterlegény mesterségét meg akarja mutatni és remeket akar szabni, a czéhnek szokása szerint engedtessek meg; ha pedig valamely mesterlegény mestersége bemutatása előtt megmátkásodik vagy házasodik, a czéh előtt elengedhetlenül megbüntettessék négy forinttal. 4. Valaki mester akar lenni és a czéhbe akar állani tegyen le a czéhnek hét forintot; és először, mikor beáll, tartozzék letenni legalább egy forintot, a többit pedig idő vártatva. Ha ki pedig alkalmas lenne, a fizetést mindazonáltal nem akarná cselekedni, tiltassék el művétől, és vétessenek el tőle az inasok és tanult legények, — míg a mesterekkel meg nem békült. Egy

mesterember se tartson több inast, hanem egyet; sem pedig más inast ne fogadjon addig, míg az egy inas négy esztendőjét ki nem tölti. És ha valamely inas mestergazdáját idő előtt elhagyandja és négy hétig vissza nem megyen a gazdájához, minden engedelem nélkül, mikor újlag a mestersegre vissza akar menni, a czéhben megbüntettetik egy frtig.

5. A mesternek holta után maradt özvegye, fiai és leánya egész czéhbbelieknek tartatnak, és többet nem adnak, hanem egy forintot. És valamely mester vagy annak felesége a fiainak meg akarja tartani a czéhet, minden esztendőben tartozik a czéhbe beadni egy forintot és egy font viaszt. A ki azt nem cselekszi, fiai el nem idegeníttethetnek a czéhtől, hanem annak utána, mikor czéhbe állani kívánják, azokat egyszer s mind tartozzanak lefizetni. A ki pedig a czéhet el akarja hagyni, szabadságában áll.

6. Valamely mester a czéh-mestereknek a czéhet illető közönséges és törvényszerinti dolgokban nem engedelmeskedik, a mesterségnek bevett rendi és szokása szerint, toties quoties egy font viaszig megbüntettetik. És a mely mester más mestert meghazudtol, vagy megszid, egy forint büntetésen marad. A vért, verést és erőszakot pedig senki meg ne merészelje ítélni a birónak híre és akarata ellen egy gira ezüst büntetése alatt. Sem pedig senki meg ne tiltassék a maga szükségének a becsületes tanács előtt való megjelentésétől és az iránt való panasztételtől. A ki ezt megtiltja, a tanács előtt egy gira ezüstig megbüntettetik.

7. Ha valamely mester meghal, és készületlen bőroket hagyott a feleségénél, szabad legyen az özvegynek fél esztendő alatt, egy legényével és inásával kikészíteni, és a mi az alatt az idő alatt a czéhet illeti, azt a czéhnek megadni tartozik.

8. Ha valaki mesterségét olyan helyen tanulta, a hol nincsen semmi czéh, az be ne vétessék a czéhbe mindaddig, míg a bírságot le nem teszi, mint akármely inas úgy a négy esztendőbeli szolgálatot is.

9. Senki a mesterek közül mástól a legényt vagy inast el ne idegenítse, se a szabad kulcsos városokban, se a mezővárosokban, a hol czéhet tartanak; valaki ezt cselekszi, fél mázsa viasz és egy forint büntetésben marasztaltatik el. Sem pedig egy mester is a maga árúját kis helyen árulni ki ne rakja, egy

forint büntetés alatt. 10. Egy mester is tanult legényével vagy akárkivel is czéhetlen helyen ne dolgozzék, fél mesterasztal büntetés alatt. 11. Egy bőr se adassék el kulcsos vagy mezővároson kívül, akár legyen a bőr kikészítve akár készíttetlen, az eladott bőrök árának elvesztése alatt. 12. Ha valamely tanult mesterlegény valamiképen pénzt találna felvenni a mestertől vagy maga gazdájától, és magát bizonyos ideig tartó munkára ajánlotta volna, azt egy mesterember se fogadja fel és tartsa meg, hanemha annak a mesternek akarattjából leszen, a kinek kötelezte volt magát; annakokáért egy mester is valamely oly mesterlegényt harmadnapnál tovább ne tartson, a ki annakelőtte valamely más mesternél dolgozott, hanem kérdeje meg a mesterembert előbb, hogy az a mesterlegény miképen hagyta el őtet; valaki ezt nem cselekszi, négy font viaszig marasztaltatik el a czéhben. És egy mesterember is egy mesterlegénynek többet ne fizessen, hanem minden hat hétre egy forintot; a ki ez ellen cselekszik, a czéhben fél mázsa viasz büntetésen marasztaltatik el. 13. Minden mester a halottat tartozzék elkísérni a czéhnek szokása szerint, egy forint és egy font viasz büntetés alatt. 14. Semmi törvény szerint ne szabattassék vétele vagy eladása a marhának a czéhben, hanem akárki alkudjék a czéhnek minden lekötelezése nélkül. 15. Egy mester is el ne tiltassék a bőröknek a városokon és azoknak vidékein mind sokadalmi napi alkalmatossággal mind egyéb időben való vételétől, a mint eddig is megtartatott, hogy mindeneknek szabados volt bőröket venni, a czéhbeli mesteratyafiaknak minden tilalmok nélkül, száraz bőröket tudni illik; nyers bőrt pedig senki is sem városi sem vidéki, sem pedig egyéb helyekről sokadalomra jött ember ne merészeljen venni, a vett bőröknek elvesztése alatt. 16. Ha valaki ezek ellen az articulusok ellen cselekszik, mind a kulcsos — mind a mezővárosokban, a hol czéhet tartanak, attól a cseléd vétessék el, úgy hogy annak számára ne legyen szabad a cselédnek dolgozni, akár mesterlegények, akár inasok legyenek azok, mindaddig, mig azok a mesterek velünk meg nem egyeznek a bírságban. 17. A mesteremberek közül senkinek sem szabad czéhen kívül való ember szá-

mára nyers vagy vad bőroket kikészíteni, a czéhből való kivettetés alatt, excipiálván a város két főtisztjeit, papjait és a martialis embereket. 18. Mikor valamely inas kitölti inasesztendeit, tartozik neki a gazdája inasesztendeinek kitöltéséről való bizonyáglevelet adni. És ne is bocsásson el magától egy mesterlegényt is, tisztességes elmenetele felől való bizonyáglevél nélkül. Hogyha pedig valamely tanult mesterlegény vagy inas máshonnan valahová megyen, és semmi bizonyáglevelet sem viszen magával, hogy miképen hagyta el gazdáját, annak meg ne engedtessek, hogy dolgozzék, büntetés terhe alatt. 19. Az se legyen szabad egy czéhen kívül való mesterembernek is, hogy a hentesektől készített vagy készíttetlen bőroket vagy vad bőroket vegyen a megvett bőroknak elvesztése alatt. 20. Semmi más rendelés ne rendeltessék a czéhben az egész szászság között való universitás tanácsinak híre és akaratjuk nélkül, azon universitásnak lefizetendő húsz forint büntetés alatt. És ezek azok az articulusok, melyeket a fennemlített Szászváros városában lakó szücsök czéhének inviolabiliter meg kell tartani, ez jelen való levelünkben kiadtunk, a melyeknek mindenkor megmaradandó erősségökre ez jelen való levelünket a mi provincialis méltóságos kisebb pecsétünknek reá való nyomásával megpecsételtünk és erősítettünk. Kelt Szebenben a mi közönséges gyűlésünkben, pünkösd havának harmadik napján, Urunk születése után ezer ötszáz nyolczvankilenczedik esztendőben.»

A vajdahunyadi szabó-czéh diplomáját Szabó Demeter és Szabó Miklós hunyadi lakosok és polgárok kérelmére kiadta Bethen Gábor, Gyulafehérvárt 1627. évi májushó 10-én. Megjegyzendő, hogy a diplomában az inasesztendők szabó-lovagiassággal apród-esztendőknek mondatnak. Míg a szászvárosi szücsök diplomája az elhunyt mester özvegyének csak annyi kedvezményt nyújt, hogy szabad legyen neki a férje után maradt bőroket fél esztendeig egy legénnyel és egy inással kidolgoztatni, addig a hunyadi szabó-czéh diplomájának 6-ik pontja szerint a czéhbéli mester özvegye mindaddig, míg az ura nevét viseli, a «művet művelhesse».

A szászvárosi szabó- és nyíró- (borbély) czéh diplomáját

az előbbinél még előbb, 1612. évi szeptember hó 5-én adta ki Báthori Gábor fejedelem.

A vajdahunyadi timárok diplomáját Opra Mihály és Timári Márton, czéhmesterek kérelmére kiadta Gyulafehérváron I. Rákóczi György, 1635. évi június hó 15-én. Ezen czéhdiploma kihirdettetett Hunyadvármegye Bácsiban tartott közgyűlésen 1659. évi júl. 2-án, Pókay Gáspár jegyző által.

Ugyancsak 1635. évi június 15-én adatott ki I. Rákóczi György által a vajdahunyadi csizmadia-czéh diplomája. Ennek 20-ik pontja a következőket tartalmazza: «A mesterlegény, a ki esztendejét tisztességesen eltöltötte, elsőben mesterremeket, egy sarkantyúval teljes deli csizmát, egy papucsot kapcsostúl és egy keskeny talpú csizmát tartozzék készíteni; míg ezeket csinálja, a két látómestert étellel itallal jól tartja. És mikor ezeket bemutatja, tartozzék nemzetségelevelet hozni a czéh elé és esztendő elteltével tartozzék mesterasztalt adni, a melynél ilyen rend observáltassék: tartozzék tizenkét tál ételt főzetni, melynek gondjaviselésére két bizonyos mester váltassék, a kik az étkeknek elkészítésére és fűszer-számára viseljenek szorgalmatos gondot, hogy valami fogyatkozás ne legyen az étkezésben. A mesterasztalban pedig tizenkét öreg mesternek feleségestúl és két ifjú mesternek kell a czéhnek rendtartása szerint jelen lenni. A társ-pohár adásban is tartassék ilyen mód: főzessenek nyolcz tál étket tisztességesen, hogy a czéh valami fogyatkozást ne találjon bennök, mert ha fogyatkozást talál, csak odahagyja, és újabban kellek ismét hozzákészülni.»

Az előbbieknél még régibb a vajdahunyadi szücsök czéhdiplomája, melyet Bethlen Gábor fejedelem 1619. évi május 23-án Gyulafehérváron adott ki. E diplomának első pontja szól a czéhbe-állásról: Valaki a czéhbe állani akar, minekutána a mesterek közé számláltatik, a remeket két hét mulva férfiú- avagy asszonyembernek való ködmönök kiszabásában négy mesterember előtt megmutathassa, mely ködmön két kecskebőrből álljon; se el ne vegyen belőle, se hozzá ne tegyen. Akkor a négy mesternek tisztességes ebédet adjon, és az egész szücsmestereknek, mikor az ő mesterségét megmutatja, négy tál ételt adjon és három veder bort hozzon;

félesztendő eltelvén, ismét a mester-asztalt adja meg, mely mesterasztalt ha meg nem akarná adni, tizenkét forintot fizessen.

A hátszegi csizmadia-, timár- és szűcs-czéh diplomáját Apafi Mihály fejedelem adta ki Gyulefehérváron 1672. évi október 3-án, míg a hátszegi és vajdahunyadi egyesült takácsok czéhdiplomáját szintén Apafi Mihály fejedelem adta ki 1676 márczius 13-án, Fogarason. A fő czéhmester Hunyadon, a vice-czéhmester Hátszegen lakott.

A dévai csizmadia- és timár-czéh diplomáját III-dik Károlytól kapta, 1720 június hó 7-én. Ez évben Déván 46 csizmadia és timár iparos volt; nemzetiségre nézve volt 30 magyar és 16 román. E czéhnek a legények és inasok számára külön szabályaik voltak, melyekben az inas, legény és mester közötti viszony szabályoztatik, valamint a legények egymás közötti kötelességei állapíttatnak meg.

A szászvárosi czéhek közül az asztalos-, lakatos-, puska-műves- és sarkantyús-czéh diplomáját 1802 szept. hó 16-án Ferencz király adta ki; a czipész-czéh diplomájának másolatát 1805 máj. 30-án adta ki a gubernium. A kalapos- és szabó-czéhek 1808 márczius hó 7-én, a csizmadia-czéh pedig 1810 július 21-én keltezve, kapta a guberniumtól a czéhdiploma másolatát. Ezen diplomák részletesen, és külön fejezetekben szólnak a mesterekről, legényekről és inasokról. Mindegyik czéh közvetlenül a czéhmester alatt áll, második törvényszéke legyen a helybeli tanács, és a harmadik a szász nemzet grófja. Keményen és kétszeres visszafizetésnek büntetése alatt tiltatik, hogy a czéh cassájából ételre, italra és vendégségekre semmi költségek ne tétessenek, hanem az eféle pénz betegsgek, szűkölködő mesterek, szegény özvegyek és azok árvái, úgy a minden segély nélkül levő beteg legények és inasok számára, és végtére a czéhnél történhető elkerülhetetlen költségekre fordíttassék.

A 34. §. szerint a próbaesztendőnek letelte után a legénynek kötelessége leszen magát a czéhgyűlésnél jelenteni és egy forint taxa lefizetése mellett a megkívántató remek munkának elkészítésére való szabadságot becsületesen kérni. A remek munka pedig álljon a német szabókra nézve egy pár nadrágban, egy laibiban s egy kaputban, nem különben egy

revèrendának kirajzolásában; a magyar szabók pedig kötelesek egy pár nadrágot, egy ujjas dolmányt, egy kurta és egy hosszú mentét elkészíteni, s azonkívül a környülállások szerint egy csákót, egy tarsolyt, egy kis nyeregtakarót s valamely uraságnak nevét nagy betűkkel krétával lerajzolni; végtére az asszonyok szabói csináljanak két hosszú köntöst az akkori módi szerint, egy hosszú ujatlan köntöst és valami más kurta köntöst. Ezt pedig nekie egy a czéhtől kirendelt mûhelyben minden segítség nélkül kell elkészítenie, a mire a látómes-terek fognak felügyelni, kik is ötet egyszer-másszor hirtelesen meglátogatni s dolga után látni tartoznak. Az eleibe rendelt remeknek egész elkészítése után kötelessége lészen a czéhnek azt jól megvizsgálni, és ha az valóságos jónak és minden hiba nélkül valónak találatik, az idegen legény 30 forintot, a mesternek fia felét azaz 15 forintot, és az olyan legény, a ki egy mesternek özvegyét vagy leányát veszi el, kétharmad részt, azaz 20 forintot tartozik fizetni a czéhnek, mesternek lett felvételéért. Az úgynevezett «Blaumontag», vagyis korhelységre való hétfő semmiképen meg ne engedjék; ha pedig valamely legény a korhelyek hétfőjét megtartaná és kedden fogna dolgohoz, egész heti bére huzasék le.

Megemlítendő még az összes czéhdiplomák azon intézkedése, mely a fiatal mestert kötelezi, hogy egy fél év leforgása alatt megházasodjék, ellenkező esetben a mesterség gyakorlásától mindaddig eltiltatik, míg meg nem házasodott.

HIVATALOS RÉSZ.

A TÁRSULAT 1885. ÉS 1886. ÉVI MŰKÖDÉSÉNEK RÖVID VÁZLATA.

Osszeállította KUN RÓBERT, titkár.

Az 1885. évi januáriusi ülésen Kun Róbert a Hóralázadás lefolyását ismertette, míg Sóós Antal a dévai csizmadia- és a timár-czéh diplomáját mutatta be. Végül Mailand Oszkár ismertette Réthi László értekezését a Hunyadi-család származásáról és az «oláh» szó eredeti jelentőségéről és használatáról. Ezen ismertetéshez hozzá szólott dr. Sólyom-Fekete Ferencz az Erdély területén végbement fajvegyülést illetőleg.

A februáriusi ülésen dr. Sólyom F. Ferencz «Hogyan ismertetnek bennünket és multunkat Bukarestben?» ismerteti Odobescunak a Hóra-lázadás történetéről írt s a hunyadmegyei románok közt elterjesztett művét. Téglás Gábor ismerteti Pulszky Ferencznek «A rézkor Magyarországon» című művét, Szöts Sándor pedig felolvassa Buda Ádám értekezését a hunyadmegyei emlősökről.

A márcziusi ülésen Téglás Gábor ismertette Kis-Kalánt mint római kőbányát, Sóós Antal pedig a dévai fazekas-czéh okmányaiból ismertette e czéh történetét. — Az áprilisi ülésen Téglás Gábor a körösbányai hegység északi lejtőin előforduló barlangokat s az azokban talált præhistoricus cserepeket ismerteti.

A kenyérmezei emlék ügyében kiküldött bizottság elnöke, dr. Sólyom-Fekete Ferencz, ez ülésen terjesztette be következő jelentését: «Kenyermezőn egy diadalemlék felállítása tárgyában Hunyadmegye közönségének nevében az alispáni hivatal f. évi január 23-án 12,0301/1884. sz. a. megkereste a társulati

választmányt, hogy a műszaki iratok, valamint az emlékterv megtekintése után adjon véleményt arra nézve, vajjon a tervezett emlékjel a történelmi multnak megfelelő mily helyre állíttassék, és azon emlékjelre mily fölirat alkalmaztassék. A t. választmány február hó 4-én tárgyalván ezen ügyet elnökletem alatt Barcsay Kálmán, Réthi Lajos és Téglás Gábor tagokból álló küldöttséget bízta meg azzal, hogy a helyszínén állapítsa meg az emlékjel helyét és szövegezze az alkalmazandó felírást. Többször közbejött akadályok és elhalasztások után ápril hó 26-ik napját tűztem ki határidőül, midőn is a küldöttség többi tagjai akadályoztatásukat ismét kénytelenek voltak bejelenteni. Nehogy ezen ügy tovább huzódjék, és a küszöbön álló megyebizottmányi közgyűlés tárgysorozatából kima radjon, jónak láttam egyedül útra kelni. De mert előzőleg bevonatott ezen kérdésbe, s különben is illetékes közeg, Szászvároson Bágya Zsigmond járási szolgabíró és választmányi tagtársunkat fölkeresve, kértem a velem való kiszál lásra. Ki is ezt a legkészségesebben teljesítette.

Tudtam azt egyebek közt Lenk Ignác Lexiconjából is, hogy Alkenyér határában az új országút mellett épült postaház és vendéglő közt a Kudzsirról jövő szép hegyi patak medrén keresztül egy hídnak téglanyaga és kőanyaga azon kápolna romjaiból vétetett, mely kápolna ama helyen állott, hol Báthori István erdélyi vajda hadainak derekát vezérelve, sebektől borítottan lerogyott. A postaház ma is épségben áll és lakott épület, melyben az alkenyéri lakosság egy része épen valami összejövetelet tartá. Az országúton a rohanó patak fölött a hid is meg van, újabb idők készítménye a réginek helyén; a két parton álló oszlopok faragott nagy kockakövekből épültek, a többi szerkezet fából való. A vendéglő több évvel ezelőtt leégett és csak falai merednek a hídon túl pár száz lépésnyire, az országuttól — kelet felé nézve — baloldala mellett. E három építmény fölkeresését és meghatározását azért eszközöltem első sorban, mert ha a romok anyaga itt használtatott föl, azok innét nem feküdhetek valami nagyon messzire. Visszatérve az egykori postaházhoz, az ott összegyűlt lakosok közül kérdezgettük az idősebbeket. Egy Miklea Thoma nevű, magát 62 évesnek

valló alkenyéri parasztgazda mindjárt jelentette, hogy a keresett romok a szántóföldeken alig tízpercnyi távolságra fekszenek, s némi kis részben láthatók most is. Miklea Thomát magunkhoz vévén, az országúton Szászváros felé visszahajtottunk, és az országúttól Felkenyér községéhez vezető keskenyebb utat elhagyva s egy dűlő úton földek közé kanyarodva, megpillantottuk a hullámzatosan főlebb emelkedő pontot. A búzavetésen gyalog hatolván keresztül, a csekély emelkedésű ponton, két szántófeld érintkező mesgyéjén alig egy ölnyi miveletlen, téglával és kötőrmelékkel borított helyecske jelöli a kegyelettel keresett helyet. Vezetőnk, Miklea Thoma, elbeszélé, hogy ott egy meglehetősen nagy fülke volt, melybe három ember beférhetett, és a fülke belső falába illesztve állott valami felírástól kő; míg a fülke két szárnyfalán egy-egy toronyszerű kiszögélés volt. Elbeszélte azt is, hogy hallotta a mondát, mely szerint ott nagy ütközet esett, mikor az ellenség riadva vette észre, hogy vele szemben egész erdő kezd mozogni. Ez elbeszélés nyilván arra a történelmileg nem igazolható hagyományra vonatkozik, mintha Kinizsi Pál temesi bán, hogy a törököt jobban és észrevétlenebbül megközelíthesse, az arcvonalban előrenyomuló bajnokainak zöld gallyakat adatott volna kezeikbe. A közlékenynyé lett Miklea Thoma megjegyezte még, hogy az 1848—49. években valahányszor ott az úton magyar csapatok vonultak el, sokan letértek, és a leírt emlék-épületkéhez sietve, némelyek még le is borultak előtte a földre. Ezen észlelet nem tetszhetett a magyarok iránt ellenséges indulatúaknak, mert az építmény csakhamar szétdúlhatott; a megmaradt alapot és kerületét az ott birtokló két gazda évről évre tisztogatta a törmeléktől és tovább szántotta, mígnem csupán a mostani kis szeletet nem járták be ekéik.

Az ekként fölhalált pontra helyezkedtem arccal keletnek fordulva. Tiszta kép tárult elém. Igen, Báthori István vajda a maga nehéz lovasságával itt foglalhatta csak el a sereg középpontját; balkéz felől, az ellenség jobb szárnyán le a Marosig terjeszkedtek a szászok, és hátuk mögött az oláh harcosok; a balszárny Felkenyér és Romosz határai

felé az emelkedő heglánczolatig a székely hadak által alakítottatott. A vezér e fölállást választotta, következő okokból: Nem messze az arczél előtt rohan a kudzsiri, még most is, annyi erdő és havas kipusztítása után tekintélyes, a Sztrigy folyóval majdnem vetekedő havasi patak, és ennek délről egyenesen északnyugatnak menő folyását a jobb par-ton követve, egy magasabb és itt-ott meredeken lehulló hegláb nyulik el, de a jelenlegi országút közelében egyszerűre, mintha csak elválták volna, megszűnik, Balomir község felé sík térnek és öblözetnek adva helyet.

A törökök tehát, túlnyomólag száguldó lovas nép, zsákmányukat és rabszíjra fűzött foglyaikat Balomir faluban őrizet alatt hagyva, ama sík téren és öblözetben szembe rohanva, csakugyan az ezt önként is kívánó szász harcosokba ütköztek legelőször, Báthori dandára a középben és a székelyek Romosz és Felkenyér felé jó darabig védve lehettek a patak és domblánczolat által, mely domblánczolatot akkoriban erdőboríthatta.

Mindezek szembetünővé teszik, hogy a történelmi multnak megfelelően emlékjelt ismét és csupán arra a helyre állíthatunk, hol a régebbi emlékjel törmelékei ma is láthatók. Meg kell még e helyütt jegyezni, hogy a Báthorikápolna jóval régebben dőlhetett romba; a romok egy részéből a harminczas években használtak anyagot a hídhöz, és talán a posta-, valamint a vendéglő-épülethez; ugyanakkor emeltetvén a kisebbszerű falazat, közepén az emléktáblát magában foglaló fülkével. Az 1848-tól 1850. évig terjedő időben ez utóbbi emléképmény feldúlása is bekövetkezett.

A földnyilak, melyek közt a keresett és fölalt helyecske emelkedett, — még pedig a szép síkot tekintve csak emberi kezek által emelkedettebbé tett ponton fekszik, északról délnek futnak egyenes irányban; a kelet felőli mesgye Todoran Zárie, a nyugati Viorel János alkenyéri lakosok tulajdonát szegi be.

E pont, mint fönnebb is kiemeltem, az országúttól délnek futó irányban, a dülő út közelében mintegy 50 lépésnyire fekszik a szántóföldek között. Távolsága a Gyulafehér-

vár felé vezető országúttól délnek 3—400 lépésnél nem több; a vasúti állomás főépületével egyenes irányban esik; az ott emelendő emlékjel vagy épület a vasútról és az állomási helyről teljesen látható lesz, de látható lesz az Felkenyér, Romosz községek irányából és Szászváros felől jöve is, valamint Benczencz, Bokaj és a Maros mellett fekvő Alkenyér falukból, mely utóbbi határához tartoznék és csakugyan a Kenyérmezőn feküdnék.

Bármily jeles pontok kínálkoznának is Benczencz vagy Bokaj határán, itt különösen a br. Szentkereszti tanyájától nem messze egy szép dombon épen az országút mellett: e pontokat ajánlani, szóba hozni sem lehetne a nélkül, hogy a valódi, a kegyelet által méltán megszentelhető helyhez ok nélkül hűtlenekké ne legyünk.

Mindezek figyelembe vételénél azonban a már kész tervezetet és rajzot se alkalmasnak, se a célhoz illőnek nem tartom. A kegyelet által megszentelt helyre múlhatatlanul másnemű építményt (sanctuarium, kápolna) vélek egyedül megfelelőnek. Ily nemű építmény emelné a pontot, és a figyelmet igen távolról fölkelte és lebilincselő lenne; míg az előttünk fekvő tervezet nem látszik másnak, mint egy sír-emléknek nagyobb méretű utánzata.

Ugyanazért indítványozom, tegyen a választmány ily irányban előterjesztést Hunyadmegye közgyűléséhez. A meglévő pénzalap bővítését akár gyűjtések, akár más úton lehetne vagy 2000 forintig folytatni. Míg e kérdés el nem dől, a fölírás szövegezésének kérdése is elhalasztható lenne.

Befejezésül még fölemlítem, hogy a Báthori kápolna helyétől visszafelé mintegy háromszáz lépésnyire az országút által megcsonkítva, egy nagy horpadás látható. A szép, egyenes síkon e felülről horpadás csak úgy keletkezhetett, hogy oda több ezer elesett harcos temettetett, kiknek holtteste elporladván, a föléjük domborúlt föld lesülyedt. E körülmény is azt bizonyítja, hogy e helyen és e helyhez közel folyt le a világhírű ütközet.

A dr. Sólyom F. Ferencz által tett részletes javaslat a kenyérmezei emlék ügyében kiküldött bizottságnak adatott ki. — E bizottság a május hó 9-én tartott ülésben tett elő-

terjesztése alapján a választmány ez ügyben a következő határozatot hozta: Az emlékoszlop a hunyadmegyei építészeti hivatal tervrajza szerint készíttessék el s az alkenyéri vasúti indóház pályaudvarán belül állíttassék fel, rövid de messziről is olvasható feliratban örökítve meg a csata idejét és vezéreit. A majdan rendezendő leleplezési ünnepély alkalmi beszédének megtartására dr. Sólyom-Fekete Ferencz kéretett fel. A régi Báthori kápolna helye egy feliratos terméskő-tömbbel jelöltessék meg.

Az 1885. évi rendes közgyűlés június hó 10-én Déván tartatott meg, a tagok élénk részvétele mellett. A távolabb vidékekről jelen voltak: dr. Arányi Lajos, Szilágyi Sándor, Finály Henrik, Szabó Károly tiszteletbeli tagok és dr. Hampel József. — Gróf Kunn Géza elnöki megnyitója után (l. 1. lapon) Kun Robert olvasta fel következő titkári jelentését:

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

A növény alkalmas talajban, kedvező éghajlati viszonyok között és gondos ápolás mellett szépen, gyorsan fejlődik; egy pár év alatt a földbe vetett mag szép csemetévé nő, a tikkasztó hőség ellen hűs árnyéket nyújtva, üdítő gyümölcsöcsével szolgálva. Ily szerencsés viszonyok közt fejlődő csemetéhez hasonlít társulatunk, melyet alapítói alkalmas talajba, a természeti szépségekben úgy mint történeti emlékekben és régészeti kincsekben egyaránt gazdag Hunyadmegyében plántáltak el; a magas kormány bőkezű segélyezése, a művelt közönség folytonos érdeklődése, a sajtó buzdító elismerése, kiváló szaktudósok és tekintélyek útbaigazító támogatásai mind oly tényezők, melyeknek kedvező befolyása egyes társulati tagok buzgó működésével, szorgalmas kutatásával párosulva, társulatunkat a gyors fejlődés útján mai virágzására hozta. Az 1880. évi májushó 13-án megtartott alakuló közgyűlést is beleszámítva, társulatunk ma a hatodik közgyűlésen van együtt, ma fejezi be életének, fennállásának ötödik évét. És ha visszatekintünk, tiszt. Közgyűlés, a lefolyt öt évre, nincs okunk az elcsüggedésre; múltunk a jövő fejlődésének biztos záloga; ezen öt év alatt tettünk annyit, a mennyinek hasonló

idő alatt vajmi kevés vidéki társulat dicsekedhetik; tanúságot tesz működésünkről mindennemű gyűjteményeinkben gazdag múzeumunk, tanúságot tesznek évkönyveink, melyeknek harmadik kötete is sajtó alá van rendezve. De a mily kevéssé van okunk az elcsüggedésre, ép oly kevéssé van okunk az ellenkezőre, az elbizakodottságra; mert minél többet dolgozunk, minél tovább haladunk, annál több teendőt találunk a társulati kutatás minden irányában, a teendők minden ágában. Csak fokozott munkássággal közelíthetjük meg a magunk elé tűzött célt, és ezen fokozott munkásságról tanúskodik a társulati választmány által a múlt évben kifejtett tevékenység.

A választmány a két havi szünidő daczára is 11 rendes és két rendkívüli ülést tartott, mindannyit Déván. Ez ülésen következő értekezések lőnek felolvasva: július 2-án Téglás Gábor érdekesen írt és szépen előadott fölolvasásában ismertetett egy kutató kirándulást, melyet Majland Oszkár és Szinte Gábor választmányi tagok társaságában Dévától Veczelig tett. A szeptemberi ülésben Majland Oszkár olvassa fel értekezését a román népköltészetéről, bemutatva az általa megyénk területén összegyűjtött román dalok, balladák, népmondák és románczokból némelyeket, egyúttal méltatva azokat æsthetikai szempontból. Téglás Gábor jelentést tesz juliusi-augusztusi kirándulásairól és ásatási kutatásairól, melyeket Majland Oszkár és Szinte Gábor társaságában tett. Ugyancsak ez ülésen terjeszti be Kun Róbert jelentését a Hóramozgalomra vonatkozó kutatásairól, különösen a nagyszebeni katonai levéltárban tett kutatások eredményéről. Az októberi ülésen Téglás Gábor ismerteti a Petrozsény mellett emelkedő Boli hegyen fönállott ősrégi erődítményt; König Pál a várhelyi Mithra-templomról s az abban talált reliefekről tesz jelentést, bemutatva egyszersmind e reliefeknek a társulat költségén készült fényképeit. Kun Róbert ismerteti az 1784. évi Hóra-lázadás távolabbi okait, s általános körvonalokban jellemzi II. József császár kormányrendszerét. Végül Soós Antal, mint vendég, bemutatja a vajda-hunyadi zárda házi krónikájának azon részét, mely a Hóra-lázadásra vonatkozik. A november hó 5-én tartott ülésben dr. Hankó Vilmos értekezik az erdélyrészi fürdőkről és ásványvizekről; König Pál

felolvasást tart a Mithra-cultusról, bemutatva a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat temesvári múzeumában őrzött, de a hunyadmegyei Várhelyen talált Mithra-reliefnek gypsöntvényét; végül Kun Róbert fejtegette a Hóra-lázadás közelebbi okait. A deczemberi ülés a kegyeletnek volt szentelve, a mennyiben dr. Sólyom-Fekete Ferencz Kirinyi Lajos — Réthi Lajos pedig Tóth László elhunyt választmányi tagok felett tartottak emlékbeszédet; ugyanezen ülésen még Majland Oszkár is értekezik a rumén népköltészetben előforduló mithologiai elemekről; mely felolvasással kapcsolatosan s annak mintegy kiegészítéséül gróf Kuun Géza elnök kiemeli a különféle népeknél előforduló hitet a napról és holdról. A január havi ülésben Kun Róbert értekezik a Hóra-lázadás lefolyásáról Hunyadmegyében és Zarándban; Soós Antal, mint vendég, felolvassa a dévai csizmadia- és vargaczeh kiváltságlevelit, Majland Oszkár pedig ismerteti dr. Réthi László értekezését a Hunyady-család származásáról és az «oláh» szó eredeti jelentőségéről és használatáról. A februárban tartott ülésen dr. Sólyom-Fekete Ferencz «Hogyan ismeretnek bennünket és multunkat Bukarestben?» cím alatt ismerteti Odobescunak a Hóra-lázadás történetéről írt s a hunyadmegyei oláhok közt elterjesztett művét, kimutatva e műnek tévedéseit és ferdítéseit. Szóts Sándor felolvassa Buda-Ádám választmányi tagnak a hunyadmegyei emlősökről írt monographiáját, míg Téglás Gábor ismerteti Pulszky Ferencznek a «Rézkor Magyarországon» című művét. Az áprilisi ülésen Téglás Gábor a körösbányai hegység éjszaki lejtőin előforduló barlangokat s az azokban talált præhistorikus csepeket ismerteti rövideden. Az áprilhó 29-iki rendkívüli ülésen Majland Oszkár értekezik az argesi zárda építéséről s annak egy hunyadmegyei variatióját mutatja be. A májusi ülésen Majland Oszkár Xenopol jassy-i tudósnak a bukaresti régészeti társulat kiadásában megjelent s a románok eredetét tárgyaló értekezését ismerteti és bírálja. Ime, tisztelt Közgyűlés, a választmány működése a felolvasások, értekezések és ismertetések mezején; alig van olyan ága a társulati teendőknek, mely fel ne karoltatott volna, alig ülés, melyen egykét ilyen felolvasás ne tartatott volna!

A választmány más irányú működéséről kiemelendőnek tartom azt, hogy választmányunk a piskii és kenyérmezei csaták emlékeinek felállítása ügyében is fáradozott: az elsőre nézve határozta, hogy két táblát fog az új vashídra alkalmaztatni; az egyiket Déváról menve jobb felől, következő felirattal: 1849. február 9. Piski híd: Bem tábornok és a magyar szabadsághősök örök dicsősége. A másik tábla Szászváros felől jöve szintén jobbról lesz alkalmazandó; ezen megjelöltetnék a régi híd helye és méretei; ez adatok azonban még nem szereztettek be. — Néhai Miksa György a kenyérmezei emlék felállítására gyűjtést rendezett, s a pénzt az erdélyi múzeum-egylet gondozására bízta. Ez egylet a közel 500 forintra felszaporodott összeget átküldte Hunyadmegye alispáni hivatalának azon felhívással, hogy azt a gyűjtő céljainak megfelelően használja fel. A megye közgyűlése társulatunkat hívta fel ez ügyben véleményadásra, fölhíva egyszersmind a megyei építőhivatalt, hogy az összegnek megfelelő tervet készítsen. A társulat véleménye ez ügyben az, hogy az alkenyéri pályaudvaron belől állíttassék fel az emlék, rövid, de messziről is látható föliratban örökítve meg a csata idejét és vezéreit. A régi Báthory-kápolna helyét pedig, melyet dr. Sólyom F. Fer. kutatott ki, egy terméskő-tömb jelölje. Az alispáni hivatal felkérte egyszersmind, hogy az emlékre szükséges helyet a közlekedési miniszteriumtól kérje el.

A vallás és közokt. m. kir. miniszter a folyó társulati évre is kiutalványozván az 500 forintnyi állami ásatási segélyt, az ásatás Várhelyen folytattatott múlt évi július és augusztus hónapokban. A választmány az e nyári ásatások tervének megállapítására egy bizottságot küldött Várhelyre, mely abban állapodott meg, hogy az eddigi kutató eljárás helyett a rendszeres feltárást fogja a választmánynak ajánlani, mit ez el is fogadott. Az amphitheatrum romjainak megőrzésére szintén megtette a választmány a maga kötelességét, de hogy a romokat teljesen megóvnia nem sikerült, azt a társulaton kívül fekvő okokban kell keresnünk. A régészeti tárgyak összeírása is foganatosított körjegyzőségekként. Általában kiemelendőnek tartom, hogy a megyei hatóság a legnagyobb készséggel támogatja a választmányt mindenemű törekvé-

seiben; de fájdalom, hogy az a mi a központra szól, nem alkalmazható a vidékre is egészen, mert ámbár a szolgabírák nagyrésze nem eléggé dícsérhető buzgalommal jár el a társulat érdekében, és a leletekből a mi csak megmenthető, megment, mégis vannak egyesek, kik teljes közönyösséggel viseltetnek a társulat érdekei iránt, s annak ügyét semmiben sem mozdítják elő.

A közel jövőben a társulatnak egy régi óhajta is teljesülni fog, a mennyiben a dévai várhegy a kincstár által az 1886 január 1-én társulatunknak fog kezelése alá adadni. A választmány a szerződés megkötésére is megtette a szükséges lépéseket. Ez által nem csak a dévai vár fog a további rombolástól megóvatni, de a várhegy is befásíttatván s utakkal elláttatván, egészségügyi úgy mint szépészeti tekintetben jelentékenyen fogja emelni a megye és társulatunk székhelyét. Igaz, hogy ez társulatunkra új és jelentékeny kiadásokat hárít, de a választmány mindent fog elkövetni, hogy a szükséges összeget a társulati pénztár megkimélésével társadalmi úton szerezzék be. — Dr. Sólyom F. Fer. megbízott, hogy a megye területén levő helységek régi magyar neveit okmányokból kutassa ki, hogy azokat hivatalosan ismét föl lehessen eleveníteni. Az ethnographiai gyűjtések érdekében többféle módon intézkedett a választmány. A választmányt Pulszky Ferencz jubileumán Budapesten képviselte dr. Arányi Lajos és Téglás Gábor.

Midőn a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat megalakult, Erdély akkori kath. püspöke, bold. eml. Fogarassy Mihály volt az első, ki ez alakulást örömmel üdvözölte, s támogatását ígerte. Elődjének ez ígéletét a legnagyobb mértékben beváltja Erdély jelenlegi püspöke, Lönhart Fer. ő excellentiája, ki nemcsak 100 forinttal lett a társulat alapítótagja, hanem a folyó évre is 100 forinttal növelte pénztárunkat, a melyben ugyan sohasem volt valami nagy bősége a pénznek, de a mai kor általános betegségét, a deficitet sem ismeri. A június 4-én lezárt és megvizsgált számadás szerint a f. évi bevétel volt 3578 frt 75 kr., a kiadás tett 1043 frt 37 krt. Marad készlet 2535 frt 38 kr. Ebből alapítványi tőke: 1450 frt, ásatási alap 714 frt, rendelkezésre marad 370 frt.

A társulati tagok közül elhaltak: Pisó Simon brádi szolgabíró; Porsch József brádi birtokos, br. Jósika János cs. kir. táborszernagy, Maderspach Viktor iszkronyi birtokos és Pogány Ádám választmányi tag, ki fölött választmányi határozat szerint egyik közelebbi ülésen emlékbeszéd fog tartatni.

A társulatnak van jelenleg 21 tiszteletbeli, 60 alapító, 159 rendes és 130 pártoló tagja.

A felolvasások sorát dr. Hampel József, budapesti egyetemi tanár, kezdte meg, ismertette a szilágysomlyói és nagyszentmiklósi leleteket a népvándorlás idejéből, bemutatva egyúttal a leletek galvanoplastikai másolatait is. Utánna dr. Sólyom-Fekete Ferencz értekezett V.-Hunyadról és Hozsdátról. Téglás Gábor a rómaiak dévai bányászatáról, különösen azoknak bezányi kőbányáiról tartott igen érdekes felolvasást.

A pénztárnoki, múzeumi igazgatói és könyvtárnoki jelentések felolvastattak és tudomásul vétettek. — A választmány következőleg egészített ki; felkiáltás útján megválasztottak:

Barcsay Béla, Hetey Gábor, Buda Ádám, Buda Imre, Hollaky Arthur, Kis Mózes, Kenderessy Mihály, Lázár Farkas, Nemes Sámuel, Szereday Aladár és Thallacsek Ferencz. A választmány indítványára tiszteletbeli taggá választott dr. Hampel József egyetemi tanár Budapesten.

Az 1885/6. társulati év első választmányi ülésén következő felolvasások tartottak: dr. Arányi Lajos értekezett az algyógyi ev. ref. templomokról, melyekben római építkezések nyomai láthatók; Téglás Gábor a boiczai vagy kisbányai barlangokat ismertette; Kun Róbert folytatólagosan szólt a Hóra-lázadásról, különösen annak elnyomására tett intézkedéseket emelve ki, míg Király Pál a szarmizegethusai mithra-templomról s annak építészetről értekezett. A szeptemberi ülésen gróf Kuun Géza értekezett a Mithracultus fejlődéséről és elterjedéséről; Téglás Gábor Dácia bányászatának őskorát világította meg néhány fontos adattal, míg Király Pál a Sopronmegyében levő rákosi mithräumot ismertette. Az októberi ülésen Kun Róbert olvasta fel a Pogány Ádám elhunyt választmányi tag fölött írt emlékbeszédét.

A novemberi ülésen Király Pál bemutatott némely várhelyi sírfeliratokat, tüzetesen szólva ez alkalommal a római flame-nek intézményéről. Kun Róbert a Hóra-lázadás elnyomásának történetét ismertette folytatólagosan. A deczemberi ülésen Kun Róbert értekezett a Hóra-lázadás elnyomásáról; Király Pál bemutatta Téglás István r. tag házi ipari és diszitési gyűjteményének azon részét, melyet a gyűjtő Ponor vidékén másolt le; végül Soós Antal r. tag ismertette a vajda-hunyadi szabóczéh diplomáját és alapszabályait.

Az 1885. évben az országos történelmi congressuson társulatunkat képviselték dr. Sólyom-Fekete Ferencz és Király Pál; az ugyanezen évi országos anthropologiai és régészeti congressuson mint a társulat képviselői résztvettek Téglás Gábor, Király Pál, Kun Róbert és Téglás István. A két első értekezéseket is olvasott fel az országos congressuson. Az országos kiállításra társulatunk Mithragyűjteményét küldötte fel, melyért a kiállítási éremmel lett kitüntetve.

A dévai Várhegyet ez év folyamán vette át a társulat a kincstártól s megtétettek a kellő lépések a befásításra nézve, melyet kiválóan előmozdított a marosvásárhelyi kir. főügyészségnek 1885. szept. 15-én 5298. sz. a átirata, melynek értelmében a Várhegy befásítása és az aljában elterülő sóstónak lecsapolása egészségügyi szempontból lévén elrendelve, ennek keresztülvitelére a dévai fogházban letartóztatott rabok munkájának igénybevételét engedélyezi.

Az 1886. évi januáriusi ülésen Majland Oszkár értekezett a néptalányokról, különösen kiemelve a rumén néptalálós meséit; Soós Antal bemutatta a vajda-hunyadi és hátszegi takácsczéh oklevelét és statutumait; végül Téglás Gábor ismertette Inkey Bélának Nagy-Ágról írt geologiai művét. A februáriusi ülésen dr. Sólyom-Fekete Ferencz a vajda-hunyadi kincstári uradalom levéltárának okmányai-ból értekezik az Erdőhátság betelepítéséről. Ezen adatok szerint a betelepítés kezdődött III. Károly alatt és tartott folytatólagosan Mária Terézia, II. József és Ferencz királyok alatt. A telepítvényesek a Vulkán hágón át Oláhországból jöttek be; a kincstártól kapott földekért hetenkint egy ingyen nap-számot adtak, s évenként bizonyos meghatározott mennyiségű

szén égetésére köteleztettek. Az áprilisi ülésen Kun Róbert folytatólagosan ismertette a Hóra-lázadás elnyomására tett katonai intézkedéseket, Majland Oszkár pedig a rumén népköltészet mesés alakjairól értekezett. Ez ülésen olvastatott fel a vallás- és közoktatási miniszteriumnak leirata, melynek értelmében a miniszter úr ő nagyméltósága a várhelyi ásások folytatására 1886-ban 300 forintot utalványozott ki.

Bernát Miklós hátszegi birtokos, midőn építkezés közben egy hatalmas épület körfalára bukkant, értesítette erről a társulatot; eleinte az a vélemény volt elterjedve, hogy talán a Castrum Hátszeg körfalait hozta a véletlen napfényre, de Szinte Gábor választmányi tag a májusi ülésen kifejtette, hogy a kiásott rom egy csúcsíves, tehát kath. istenitiszteletré szánt templom volt s a XIV—XVI. századok közötti időben épülhetett, még pedig nagy részben római faragott kövekből. Ugyancsak ezen ülésen ismertette Szinte Gábor a dr. Arányi Lajos által carnariumnak minősített algyógyi épületromot; ez épületről Szinte G. szerint első látásra nem lehet határozottan állítani, hogy az carnarium lett volna, mert lehetett alakját és építkezési szerkezetét tekintve római fürdő is. Ezt a tüzetesebb vizsgálat fogja kideríteni, mire értekező a választmány felkérésére készségesen vállalkozik is.

A juniusi ülésen a felolvasások sorát Kun Róbert kezdte meg, ki a Hóra-lázadásra vonatkozó régi művek egyikét ismertette. E műnek teljes címe: Hóra und Kloska, Oberhaupt und Rathgeber der Aufrührer in Siebenbürgen. Eine physiognomische Skizze, historisch und charakteristisch behandelt nebst der Geschichte dieses Aufruhres. Ein Beitrag zur Menschenkunde und Geschichte der Unmenschheit im XVIII. Jahrhundert des Jahres 1744. Mit beider ähnlichen Schattenrissen nebst Wappen und Insigeln. Karlsburg und Hermannstadt. (In Commission in der Buchhandlung der Gelehrten in Leipzig.) E művecske furcsaságaiból itt csak kettőt emelünk ki. Midőn a katonaság már erősen szorongotta Hórát, ez követeket küldött Csáki grófhoz, Fehérmegye főispánjához, és azt üzente neki, hogy a nemességgel békére akar lépni; és ha a nemesség akarja, velök egyesül és minden céljaik elérésében támogatni fogja. Hóra tudta, ugymond

tovább a névtelen szerző, hogy a magyar nemesség a császári kormányval nincs megelégedve, s az elégtelen nemességgel akarta nagyratörekvő céljait elérni. A német irónak ez állítása természetesen minden alapot nélkülöz. Egy másik helyen azt meséli, hogy Hórának fivére oláh püspök volt, és mivel nagy vagyonra tett szert, Mária Terézia porosz háborúja alatt saját költségén két huszár-századot szerelt fel, a miért az udvartól jogot nyert két kapitánynak és két hadnagynak kinevezésére. Az egyik kapitányi állást fivérének, a mi Hóránknak adományozta, ki mint kapitány a Kálnoky, majd Toscana ezredeken szolgált. A háború végeztével eladta rangját; pénzét és vagyonát elköltve, csalásokhoz folyamodott; a gazdagabb oláhoktól mindenféle ürügyek alatt pénzt csikart ki, a melyet visszafizetni nem lévén képes, azzal ámitotta társait, hogy ők régi privilegiumok alapján egészen szabad emberek, és földesuraiknak semmivel sem tartoznak. Ez állítását a német szerző munkája végén maga vonja vissza. «És most előállnak ezek az ujságok, panasolja nagy keservesen, és azt mondják, hogy Hóra sohasem állott mint huszárkapitány császári szolgálatban, és hogy olyan fivére sem volt, ki valaha oláh püspök lett volna.» Téglás Gábor kerseczi kirándulásáról és az ottan talált római régiségről értekezve, újabb adalékokat szolgáltatott Dácia helyrajzához; értekező szerint Kersecz a veczeli castrumhoz tartozott. Soós Antal a szászvárosi szabó- és borbélycéh diplomáját mutatta be másolatban; e diploma 1612-ben kelt Báthory Gábor fejedelem alatt, kinek pecsétje és aláírása is rajta van a diplomán.

Az 1886. évi közgyűlés Déván tartatott meg június hó 15-én gróf Kuun Géza elnöklete alatt. Az elnöki beszéd a jegyzőkönyvbe szószerint fölvetetni határoztatott. Az ülés megnyitása után elnök üdvözölte Pogány György főispánt 25 éves főispáni jubileuma alkalmából, mint a társulat alapító- és a választmány kiválóan buzgó tagját, ki nemcsak üléseinkben vesz tevékeny részt, hanem magas állásának befolyásával is mindenütt társulatunk érdekeit mozdítja elő. A beterjesztett titkári jelentésből kiemeljük a következőket: a mult társulati évben tartatott 10 rendes és egy rendkívüli

ülés, mind Déván. A társulat tagjai közül elhaltak a múlt év folyamán br. Apor Károly táblai elnök Maros-Vásárhelyen, Kolosy Antal káptalani prépost Gyulafehérváron, Szilvász László birtokos Brettyén. A közgyűlésen volt két felolvasás: Téglás Gábor értekezett a rómaiak bányaadminisztrációjáról Dáciában, Király Pál a várhelyi syr-legio templomában 1881-ben talált feliratos tábla istenneveiből kiindulva értekezett Baal istenről és annak tiszteletéről. A választmány kiegészítésére kerülvén a sor, a kilépett tagok közül újból beválasztottak: Barcsay Kálmán, László Ignác, László Zsigmond, Lázár György, Pogány György, Réthi Lajos, Tornya Sándor, Szinte Gábor. Mint új tagok lettek beválasztva Inkey Béla, Issekucz Antal és Soós Antal. A választmány indítványára a közgyűlés Torma Zsófia ő nagyságát és Pogány György főispánt, méltányolva mindkettőnek a társulat körüli érdemeit, tiszteletbeli tagokká választotta. Spányik József megyei járási orvos pedig a múzeumnak tett nagyobb mérvű adományozásai következtében alapító tagnak választott meg. A pénztári kimutatás szerint az 1884/5. társulati évről áthozott pénztári készlet 2535 frt 38 kr.; az 1885/6. társulati évben befolyt 1268 frt 86 kr.; kiadatott 666 frt 74 kr., marad pénztári készlet a jövő évre 3137 frt 50 kr. Ebből alapítványi tőke 1725 frt, forgótőke 1412 frt 50 kr.

Az augusztusi választmányi ülésen Téglás Gábor az általa a megye területén felfedezett és átkutatott godinesdi és boji barlangokat ismertette részletesen és kimerítően; Király Pál pedig szabad előadásban kiterjeszkedve az ó-kor vallási rendszereire, Lajard ellenében azt bizonyítja, hogy a lépcső (létra) szintén a mithracultus mysteriumai közé tartozott. Szeptember hó 30-án Petrozsényban tartott a választmány felolvasó ülést a petrozsényiek kiváló érdeklődése mellett. Gróf Kun Géza elnöki megnyitó beszédében fejtegette a városok keletkezését s emelte ki azon tényezőket, melyek folytán Petrozsény egy nagy vidék központja leve. Dr. Sólyom-Fekete Ferencz a Zsilvölgy betelepítéséről értekezett; Tallacsek Ferencz ismertette a rómaiak aranymosását a Zsilyeczben, s egy általa készített térképen mutatta meg mind azon helyeket, melyeken a rómaiaknak itt aranybányáik vol-

tak; végül Kuun Róbert a jobbágysági intézményről értekezett, ismertetve különösen a magyar jobbágyok helyzetét a tizenharmadik század második felében, s összehasonlítva a mi jobbágyaink állapotát Európa többi államainak jobbágyaival, s ebből kifolyólag czáfolta azok állítását, kik a Hóra-lázadás főokául a jobbágyok elnyomatását állítják. Az októberi ülésen Soós Antal jelentést tesz a gróf Tholdalagi család radnótfáji levéltárában tett kutatásairól. E jelentés különösen kiemeli a levéltár gazdag voltát az Árpádkori okmányokat illetőleg, mi végből az országos történelmi társulat figyelme felhivatott e levéltárra. A novemberi ülésen Majland Oszkár ismertette a párisi ethnologiai muzeumokat, bevezetésül értekezve az ethnologia történelmi fejlődéséről. Ez előadást gróf Kuun Géza azzal egészítette ki, hogy Páris muzeumainak száma a jövő évben még egygyel fog szaporodni, a mennyiben a lyoni ethnogr. muzeum is ide fog szállíttatni, mely főként vallásos cultustárgyakat tartalmaz a legtávolabbi keletről is. Király Pál ismertette Mommsen történelmi művének V. kötetét, mely a római provinciákat tárgyalja, kiemelve Róma és Perzsia harczait, s Palmira bukását ecsetelve élénk színekkel. Felolvastatott Téglás Gábornak egy értekezése, mely Ampelum (Zalathna) római bányászatával foglalkozik. A deczemberi ülésen gróf Kuun Géza Döbrentei Gábor születésének századik, illetőleg százegyedik évfordulója alkalmával értekezett igen kimerítően és behatóan Döbrentei irodalmi munkásságának azon idejéről, melyet az író Erdélyben töltött. Második felolvasó volt Tallacsek Ferencz, ki a Zsilvölgyben űzött ősrégi aranymosásokról értekezett, bemutatva egy ottan talált régi bányászcsákányt. Ez ülésen határozta el a választmány egy fényképező készülék beszerzését is.

Az 1886-iki évről még megjegyezhetjük, hogy a magyar orvosok és természettudósok buziási és temesvári nagygyűlésén társulatunkat Ormós Zsigmond tiszteletbeli tag és Téglás Gábor muzeumi igazgató képviselték.
